

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВІКТОРОВА ПОЛІНА ЄВГЕНІВНА

Прим. № 1

УДК 373.5.016:62/64]:37.015.3:159.942:141.333(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗВИТОК СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ
ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ
ПЕДАГОГІКИ**

014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)

«Середня освіта (Трудове навчання та технології)»

01 «Освіта/Педагогіка»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Вікторова ПОЛІНА

Науковий керівник

Андрій ЦІНА

доктор педагогічних наук, професор

Полтава – 2024

АНОТАЦІЯ

Вікторова П. Є. Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями). – Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава, 2024.

Робота виконана у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Захист відбудеться у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка.

Дисертаційна робота присвячена проблемі розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

У дисертації *уперше* визначено структурні компоненти почуттєвої сфери учнів раннього підліткового віку (ціле-мотиваційний, операційно-діяльнісний та контроль-результативний складники); розроблено та теоретично обґрунтовано модель методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки у єдності її складників (концептуально-цільового, змістового, процесуального і результативно-діагностувального); визначено педагогічні умови реалізації спроектованої моделі: формування стійкої мотивації учнів до процесу трудового навчання, розуміння ними суспільної та особистої цінності набутого досвіду внаслідок позитивних емоційних переживань у процесі праці, виконання доступних та посильних трудових завдань, творчий характер навчально-трудової діяльності та інтеграція змісту навчання різним предметам; розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями, врахування учнівських духовних потреб, поетапна трансформація почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості;

запровадження до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів та в неперервну педагогічну освіту вчителів трудового навчання навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»; обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку складових сфери почуттів учнів у трудовому навчанні; *конкретизовано* сутність розвитку сфери почуттів учнів у трудовому навчанні, що визначається як процес та результат якісних та кількісних змін особистості учня, якими визначається її здатність до вияву почуттєвої сфери та стимулюється позитивними особистісно-ціннісними орієнтаціями; окремі складові педагогічних технологій «вільного виховання» вальдорфської педагогіки; *уточнено* критерії (ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольний-результативний), відповідні їм показники та рівні (високий, достатній, середній, початковий) розвитку в учнів сфери почуттів у трудовому навчанні; *подальшого розвитку набули* положення про завдання, зміст, структуру технологій «вільного виховання», методика розвитку в учнів сфери почуттів у трудовому навчанні, мотивації пізнавальної активності учнів 5-9 класів засобами вальдорфської педагогіки.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається розробкою навчально-методичного забезпечення для вчителів трудового навчання з розвитку в учнів сфери почуттів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки: вдосконалено зміст трудового навчання в ЗЗСО, на засадах «вільного виховання» побудовано діагностичний інструментарій (критерії, показники та рівні, опитувальники, тести, контрольні завдання тощо). Апробовано програму авторського змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» та методичні рекомендації вчителям та здобувачам освіти щодо його впровадження. Обґрунтована методика розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання може використовуватися під час складання навчальних програм та навчальних посібників із трудового навчання, використовуватися в фаховій

підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій для розробки лекційних курсів та практичних занять з навчальних дисциплін «Теорія і методика технологічної освіти», «Методика профільного навчання у старшій (профільній) школі», в ході підготовки здобувачами освіти курсових та кваліфікаційних робіт, під час проведення занять зі слухачами у системі післядипломної педагогічної освіти.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його мету дослідження, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення дисертації, представлено результати впровадження, апробації та особистий внесок здобувача в отриманні результати дослідження, описано структуру та обсяг структуру дисертації.

У першому розділі – «Психолого-педагогічні основи розвитку сфери почуттів особистості учня» – внаслідок вивчення філософських, соціологічних та психолого педагогічних джерел проаналізовано структуру та сутність ключових понять дослідження «розвиток», «почуття», «трудове навчання», «засоби», «вальдорфська педагогіка», які визначають зміст понятійного конструкту «розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки». Розглянуто теоретичні засади вальдорфської педагогіки як засобу розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання та розкрито особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.

Сфера почуттів особистості учня розглядається як одна із форм переживання особистістю свого ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших людей, що визначається переживаннями людини, обумовленими задоволенням або незадоволенням духовних потреб, здатністю керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, що формуються в діяльності людини під виховними впливами суспільних інституцій, поступово трансформуючи почуття в стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень

особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини.

Схарактеризовано вальдорфську педагогіку, як цілісно-гуманістичну альтернативну антропософську освітню систему, спрямовану на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів, починаючи від чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, результатом чого є соціально-світоглядне становлення та професійне самовизначення активної, творчої, адаптивної та високоморальної особистості, здатної до самореалізації, відповідно до вікових потреб та особливостей розвитку.

На підставі розуміння вальдорфської педагогіки як педагогічної системи, зорієнтованої на становлення та розвиток творчої, активної, високоморальної й адаптивної особистості, формування в неї здатності до життєвої самореалізації згідно вікових потреб та особливостей розвитку, встановлено, що в ході обґрунтування та впровадження методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання доцільно враховувати такі педагогічні особливості: вікові особливості дітей; темперамент учнів; важливість прикладного значення їхньої роботи; сезонність навчально-трудова діяльності; врахування ритмів та ритуалів на уроках; свобода творчого процесу.

У другому розділі – «Діагностика розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів» – розкрито критерії, показники і рівні розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів. Обґрунтовано програму та результати констатувального етапу дослідження.

До критеріїв ефективності методики розвитку сфери почуттів учнів віднесені ціле-мотиваційний критерій розвитку сфери почуттів учнів

(ставлення учнів до дійсності, людей та до себе; переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості); змістовий критерій (визначається за показниками змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень, виявами ознак вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої), змісту вияву етичних, соціальних, моральних почуттів, стійких почуттів переконання, поваги, любові); операційно-діяльнісний критерій (за виявами інтересів учнів до сфер трудової діяльності, соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності, інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час), контрольньо-результативний критерій, (визначає ціннісні орієнтації, мотиваційну значущість, естетичні почуття (здатність керуватися категоріями естетики), конкретні почуття (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей), здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки, моральні почуття (переконання, погляди, ставлення до себе і суспільства; ставлення до дійсності, людей та до себе), узагальнені почуття (ставлення до людства, мистецтва).

Констатуюче діагностування розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання виявило у більшості учнів достатній та середній рівні її розвитку за ціле-мотиваційним критерієм. Учні здебільшого ситуативно або фрагментарно виявляли особисте ставлення до дійсності, людей та до себе. В ході констатувального експерименту, за недостатньої сформованості ціле-мотиваційної складової розвитку сфери почуттів, були не стійкими вияви переживання учнів відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості.

У третьому розділі дисертації – «Методика розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки у трудовому навчанні» – представлено модель розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, описано організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового

віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. Схарактеризовано особливості проведення флормувального педагогічного експерименту, здійснено узагальнення та інтерпретацію його результатів. Дано загальну характеристику дослідно-експериментальної перевірки ефективності впровадження моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Обґрунтовано модель методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки в єдності концептуально-цільового, змістового, процесуального та результативно-діагностувального блоків.

Концептуально-цільовий блок моделі включає наукові засади (мету, принципи та методологічні підходи) розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Змістовий блок визначає структурні складові почуттєвої сфери особистості учнів (здатність до чуттєвого сприйняття довкілля, особливості реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, сформованість ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності), розкриває змістову структуру розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання (ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контроль-результативний компоненти).

Процесуальний блок моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки включає етапи, методи, організаційні форми, засоби та педагогічні умови розвитку сфери почуттів учнів.

Результативно-діагностувальний блок моделі висвітлює оцінювання якісних рівнів навчальних досягнень учнів у розвитку сфери почуттів за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контроль-результативним критеріями.

Для впровадження спроектованої методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської

обґрунтований її організаційно-методичний супровід у вигляді навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» та методичних рекомендацій для вчителів трудового навчання «Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки» для студентів, вчителів трудового навчання та викладачів педагогічних ЗВО.

Проведено дослідно-експериментальну перевірку ефективності обґрунтованих педагогічних умов, методики розвитку сфери почуттів та їхнього організаційно-методичного супроводу засобами вальдорфської педагогіки за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольньо-результативним критеріями. Зростання рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, порівняно з контрольними класами, склало на високому рівні 8,3%, на достатньому – 9,6%, за одночасного скорочення на 9,5% учнів із виявами середнього та на 8,4% – із початковим рівнем розвитку сфери почуттів.

Статистична обробка результатів вияву показників розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних класів у трудовому навчанні за критерієм Пірсона засвідчила наявність статистично значущої відмінності між результатами діагностики констатувального і формувального педагогічних експериментів. Це підтвердило основні теоретичні положення проведеного дослідження та дало змогу зробити висновок про науково-педагогічну ефективність спроектованої нами моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Ключові слова: сфера почуттів, учні 5–9 класів, трудове навчання, вальдорфська педагогіка.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України

1. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 3(204). С. 106–110. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485>

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110)

2. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 7(25). С. 641–652. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7\(25\)-641-651](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7(25)-641-651)

3. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. *Педагогічна Академія : наукові записки*. 2024. № 8. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/212>.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12760619> Article ID 212

Статті в інших наукових виданнях, матеріали конференцій

4. **Вікторова П.** Цина А. Вимоги до підготовки вчителя трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: тези доп. XI міжнар. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 25–26 листопада 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 78–79.

5. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Особливості організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика* : зб. наук. пр. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітнім Дням цивільної оборони та охорони праці. (Полтава, 28 квіт. 2022 р.) / під ред.: В. П. Титаренко, О. В. Кудря. Полтава : ПНПУ, 2022. С. 18–22.

6. **Вікторова П.**, Цина А. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання. *Ukrainian professional*

education = Українська професійна освіта: науковий журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. Вип. 9–10. С. 29–34. DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263517>

7. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток духовних сил учнівської молоді засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. *Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць* / О.В. Марущак (голова) та [ін.]. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі–Поділля», 2022. Вип. 5. С. 95–97.

8. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів у процесі навчання за вальдорфською педагогічною системою. *Зб. матер. III Всеукр наук.-практ. конф. до 90-х роковин від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Мирослави Кот «Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність»* / ред. рада.: Оршанський Л. В., Зимоміря М. І, та ін. Дрогобич: ТЗОВ «Трек ЛТД», 2023. С. 216–218.

9. Вікторова П. Є. Особливості розвитку почуттєвої сфери учнів за вальдорфською педагогікою засобами мистецької творчості. *Розвиток технологічної освітньої галузі в руслі Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (29 вересня 2023 року)* / За заг. ред. проф. В. П. Титаренко, А. Ю. Цини; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, каф. теорії і методики технологічної освіти. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 251–254.

10. **Вікторова П.**, Цина А. Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі профорієнтаційної роботи засобами вальдорфської педагогіки. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «*Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку*» 23 лютого 2024 року), X Міжнародної наукової-

практичної конференції «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвяченої пам'яті член-кореспондента НАПН України Віктора Сидоренка (24 лютого 2024 року) / за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ: УДУ імені М. П. Драгоманова, 2024. С. 42–45.

11. **Вікторова П. Є., Цина А. Ю.** Становлення та розвиток вальдорфської педагогіки як засобу дієвого впливу на почуття, волю та розум учнівської молоді. *Наукові засади підготовки фахівців інженерно-педагогічного та технологічного напрямків* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (15 травня 2024 року) : збірник тез [за заг. ред. С. В. Онищенка]. Запоріжжя : БДПУ, 2024. С. 15–17.

12. Вікторова П. Є. Тенденції становлення та розвитку сучасної вітчизняної та зарубіжної технологічної освіти. *Інтернаціоналізація технологічної та професійної освіти : досвід та перспективи* : матер. наук.-практ. конф. пам'яті професора Володимира Юрженка (Переяслав, 15–16 квітня 2024 р.). Переяслав: Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі, 2024. С. 114–116.

13. **Вікторова П. Є., Цина А. Ю.** Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за вальдорфською педагогікою. *Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 9 травня 2024 р. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 18–20.

14. **Вікторова П. Є., Цина А. Ю.** Вальдорфська педагогіка як засіб становлення та розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання. *Постметодика*. 2024. № 1. (142). С. 63–67.

15. **Вікторова П. Є., Цина А. Ю.** Роль вчителя трудового навчання у розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки. *Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції / за

ред. М. С. Курача, І. В. Цісарук. Кременець: ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 23–26.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

16. Вікторова П. Є. Програма навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» підготовки фахівців за спеціальністю 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2022. 6 с.

17. Вікторова П. Є. Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки: методичні рекомендації. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 28 с.

ABSTRACT

Viktorova P. E. Development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 014 Secondary education (by subject specialties). – V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, 2024.

The work was performed at the V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University. The defense will be held at the V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University.

The dissertation is devoted to the problem of the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy.

In the dissertation, for the first time, the structural components of the sensory sphere of students of early adolescence are determined (goal-motivational, operational-active and control-resultative components); developed and theoretically substantiated the model of the method of development of the sphere of feelings of students in the lessons of labor education by means of Waldorf pedagogy in the unity of its components (conceptual-target, content, procedural and result-diagnostic); In the dissertation, for the first time, the structural components of the sensory sphere of students of early adolescence are determined (goal-motivational, operational-active and control-resultative components); developed and theoretically substantiated the model of the method of development of the sphere of feelings of students in the lessons of labor education by means of Waldorf pedagogy in the unity of its components (conceptual-target, content, procedural and result-diagnostic); the introduction of the educational content module "Development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based education by means of Waldorf pedagogy" into the professional and pedagogical training of future teachers and into the continuous

pedagogical education of teachers of work training; the criteria, indicators and levels of development of the components of the sphere of feelings of students in labor education are substantiated; the essence of the development of the sphere of feelings of students in labor education is specified, which is defined as the process and result of qualitative and quantitative changes in the student's personality, which determine her ability to express the emotional sphere and is stimulated by positive personal and value orientations; separate components of pedagogical technologies of "free education" of Waldorf pedagogy; the criteria (goal-motivational, substantive, operational-active and control-resultative), their corresponding indicators and levels (high, sufficient, average, initial) of students' development of the sphere of feelings in labor education have been clarified; provisions on tasks, content, structure of "free education" technologies, methods of developing students' sphere of feelings in labor education, motivation of cognitive activity of students of grades 5–9 by means of Waldorf pedagogy gained further development.

The practical significance of the results of the study is determined by the development of educational and methodological support for teachers of work training on the development of students' sphere of feelings in the process of work training by means of Waldorf pedagogy: the content of work training in ZZSO has been improved, a diagnostic toolkit has been built on the principles of "free education" (criteria, indicators and levels, questionnaires, tests, control tasks, etc.). The program of the author's content module "Development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning using the means of Waldorf pedagogy" and methodical recommendations for teachers and students regarding its implementation have been tested. A well-founded method of developing the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of labor education can be used during the compilation of curricula and training manuals on labor education, used in the professional training of future teachers of labor education and technologies for the development of lecture courses and practical

classes in the academic disciplines "Theory and the methodology of technological education", "Methodology of specialized training in a senior (specialized) school", during the preparation of coursework and qualification papers by students of education, during classes with students in the system of postgraduate pedagogical education.

The introduction substantiates the relevance of the research, defines its research goal, task, object, subject and research methods, formulates the scientific novelty and practical significance of the dissertation, presents the results of implementation, approvals and the recipient's personal contribution to the obtained research results, describes the structure and scope of the dissertation structure .

In the first chapter – "Psychological-pedagogical foundations of the development of the sphere of feelings of the student's personality" – as a result of the study of philosophical, sociological and psychological-pedagogical sources, the structure and essence of the key research concepts "development", "feelings", "labor training", "means", "Waldorf pedagogy", which determine the content of the conceptual construct "development of the sphere of feelings of students of grades 5-9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy." The theoretical foundations of Waldorf pedagogy as a means of developing the sphere of feelings of students in the lessons of labor education were considered, and the possibilities of developing the sphere of feelings of students of grades 5–9 by means of Waldorf pedagogy in labor education were revealed.

The sphere of feelings of the student's personality is considered as one of the forms of experiencing by the individual his valuable attitude to reality, himself and other people, which is determined by human experiences caused by the satisfaction or dissatisfaction of spiritual needs, the ability to be guided by ideals, motives and norms of behavior that are formed in human activity under educational influences of social institutions, gradually transforming feelings into stable emotional characteristics of the value attitudes of the individual, contributing to the

construction of one's own life theories and conclusions, revealing the unique personal and inner potential of a person.

Waldorf pedagogy is characterized as a holistic humanistic alternative anthroposophical educational system aimed at the gradual development of intellect, will and feelings, starting from sensory perception of the environment, through the realization of abilities in the inner-spiritual dimension, to the formation of ideals, values and the discovery of one's own individuality through deep understanding pupils in their continuous personal growth based on a holistic approach to the development of spiritual, mental and physical factors, the result of which is the social and worldview formation and professional self-determination of an active, creative, adaptive and highly moral individual, capable of self-realization, in accordance with age needs and developmental characteristics.

Based on the understanding of Waldorf pedagogy as a pedagogical system focused on the formation and development of a creative, active, highly moral and adaptive personality, the formation of the ability to self-realization in life in accordance with age needs and developmental features, it was established that during the justification and implementation of the methodology for the development of the sphere of feelings of students it is expedient to take into account the following pedagogical features in labor training lessons: children's age characteristics; students' temperament; the importance of the applied value of their work; seasonality of educational and work activities; taking into account rhythms and rituals in lessons; freedom of the creative process.

In the second chapter – "Diagnosis of the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9" – the criteria, indicators and levels of development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 are revealed. The program and results of the ascertainment stage of the research are substantiated.

The criteria for the effectiveness of the methodology for the development of the students' sphere of feelings include the goal-motivational criterion for the development of the students' sphere of feelings (students' attitude towards reality,

people and themselves; feelings about the satisfaction of their own spiritual needs, abstract feelings of spirituality and justice); content criterion (determined by indicators of the content and dynamics of situational emotions, short-term situational-emotional feelings (joy, sadness, indignation, etc.) and emotional attitudes, manifestations of signs of the manifestation of feelings (affects, aspirations, moods), the content of the manifestation of ethical, social, moral feelings, persistent feelings of conviction, respect, love); operational and activity criterion (according to manifestations of students' interests in the spheres of work, social feelings from awareness of their own needs, interests in various types of activities, students' interest in educational subjects and extracurricular activities), control-resultative criterion (determines value orientations, motivational significance, aesthetic feelings (ability to be guided by the categories of aesthetics), specific feelings (attitude towards works of art, specific people), the ability to manage ideals, motives and norms of behavior, moral feelings (beliefs, views, attitude towards oneself and society; attitude towards reality, people and oneself), generalized feelings (attitude towards humanity, art).

Declarative diagnosis of the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work training revealed a sufficient and average level of its development in the majority of students according to the goal-motivational criterion. Students mostly showed their personal attitude to reality, people and themselves in a situational or fragmentary manner. In the course of the ascertaining experiment, due to the insufficient formation of the goal-motivational component of the development of the sphere of feelings, the students' experiences regarding the satisfaction of their own spiritual needs, abstract feelings of spirituality and justice were not stable.

In the third chapter of the dissertation - "Methodology for the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 by means of Waldorf pedagogy in labor education" – a model of the development of the sphere of feelings of students in lessons of labor education by the means of Waldorf pedagogy is

presented, the organizational and methodological support for the development of the sphere of feelings of students of early adolescence by means of Waldorf pedagogy in labor education. The specifics of conducting a forming pedagogical experiment are characterized, and its results are summarized and interpreted. The general characteristics of the research-experimental verification of the effectiveness of the implementation of the model of the methodology for the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy are given.

The model of the methodology for the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by the means of Waldorf pedagogy in the unity of conceptual-target, content, procedural and result-diagnostic blocks is substantiated.

The conceptual and objective block of the model includes the scientific foundations (goal, principles and methodological approaches) of the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy.

The content block defines the structural components of the sensory sphere of the students' personality (the ability to sense the environment, the peculiarities of the realization of abilities in the inner-spiritual dimension, the formation of ideals, values and the disclosure of one's own individuality), reveals the content structure of the development of the sphere of feelings of students of grades 5-9 in the process of work training (goal-motivational, substantive, operational-activity and control-resultative components).

The procedural block of the model of the method of development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy includes stages, methods, organizational forms, means and pedagogical conditions for the development of the sphere of feelings of students.

The result-diagnostic block of the model highlights the assessment of qualitative levels of educational achievements of students in the development of the sphere of feelings according to goal-motivational, substantive, operational-activity and control-resultative criteria.

For the implementation of the planned methodology for the development of the emotional sphere of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf, its organizational and methodological support in the form of an educational content module "Development of the sphere of feelings of students in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy" and methodical recommendations for teachers of work-based education is substantiated. Training of teachers of labor training for the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 by means of Waldorf pedagogy" for students, teachers of labor training and teachers of pedagogical higher education institutions.

A research-experimental verification of the effectiveness of well-founded pedagogical conditions, methods of development of the sphere of feelings and their organizational and methodological support by means of Waldorf pedagogy was carried out according to goal-motivational, content, operational-activity and control-resultative criteria. The increase in the level of development of the emotional sphere of students of experimental classes in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy, compared to control classes, was at a high level of 8,3%, at a sufficient level – 9,6%, with a simultaneous reduction of 9,5% of students with average symptoms and by 8,4% – with the initial level of development of the sphere of feelings.

Statistical processing of the results of the detection of indicators of the development of the sphere of feelings of students of control and experimental classes in labor education according to the Pearson criterion proved the presence of a statistically significant difference between the diagnostic results of ascertaining and formative pedagogical experiments. This confirmed the main theoretical

propositions of the conducted research and made it possible to draw a conclusion about the scientific and pedagogical effectiveness of the model of the methodology for the development of the emotional sphere of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy.

Key words: the sphere of feelings, students of grades 5–9, labor training, Waldorf pedagogy.

LIST OF PUBLISHED WORKS OF THE ACQUIRER

Articles in scientific and professional publications of Ukraine

1. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Ideas of pedagogy of "free education" in the organization of distance learning of students in the conditions of martial law. *The image of a modern teacher*. № 3 (204). 2022. P. 106–110. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485>
DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110)

2. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Development of the sphere of feelings of students in the lessons of labor education by means of Waldorf pedagogy. *Herald of science and education. "Pedagogy" series*. 2024. № 7(25). P. 641–652.
DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7\(25\)-641-651](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7(25)-641-651)

3. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Peculiarities of the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 by means of Waldorf pedagogy in labor education. *Pedagogical Academy: scientific notes*. 2024. № 8. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/212>.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12760619> Article ID 212

Articles in other scientific publications, materials of conferences

4. **Viktorova P.**, Tsina A. Requirements for the training of labor training teachers based on the principles of Waldorf pedagogy. *Professional development of personality: problems and prospects: theses. add. XI International science and practice conference* (Khmelnyskyi, November 25–26, 2021). Khmelnyskyi: KhNU, 2021. P. 78–79.

5. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Peculiarities of the organization of distance learning of students in the conditions of martial law. *Safety of human life and activity: theory and practice: coll. of science All-Ukrainian Ave. science and practice conference dedicated to the World Days of Civil Defense and Labor Protection*. (Poltava, April 28, 2022) / edited by: V. P. Tytarenko, O. V. Kudrya. Poltava: PNP, 2022. P. 18–22.

6. **Viktorova P.**, Tsina A. Waldorf pedagogy as a means of developing the sphere of feelings of students in the process of labor education. *Ukrainian professional education: scientific journal* / V. G. Korolenko Poltav. national ped. University. Poltava, 2021. Issue 9–10. P. 29–34 DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263517>

7. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Development of spiritual forces of student youth by means of Waldorf pedagogy in labor training. *Modern trends in the training of future teachers of labor training and technology, teachers of vocational education and specialists in fine and decorative arts: theory, experience, problems: a collection of scientific works* / O. V. Marushchak (head) and [others]. Vinnytsia: “Mercury-Podillia” LLC, 2022. Issue 5. P. 95–97.

8. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Development of the sphere of feelings of students in the process of learning according to the Waldorf pedagogical system. Coll. the mother III All-Ukrainian Science and Practice. conf. to the 90th anniversary of the birthday of the honored master of folk art of Ukraine Myroslava Kot "Folk art of Boykiv region: history and modernity" / ed. Council: L. V. Orshanskyi, M. I. Zymyrya, and others. Drohobych: TREK LLC, 2023. P. 216–218.

9. Viktorova P. E. Peculiarities of the development of the sensory sphere of students according to Waldorf pedagogy by means of artistic creativity. *The development of the technological education field in the direction of the New Ukrainian school: a collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference of the Department of Theory and Methodology of Technological Education of the V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (September 29, 2023)* / In general. ed. Prof. V. P. Tytarenko, A. Yu. Tsyny; V. G. Korolenko Poltava national ped. University, department theories and methods of technological education. Poltava: V. G. Korolenko PNPU, 2023. P. 251–254.

10. **Viktorova P.**, Tsina A. Development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of career guidance work by means of Waldorf

pedagogy. Materials of the XIII International Scientific and Practical Conference in Memory of Academician Dmytro Thorzhevsky "*Technological Education: Modern Realities and Development Prospects*" on February 23, 2024), of the X International Scientific and Practical Conference "*Actual Issues in Graphic Training: Theory, Practice and Ways of Development*", dedicated in memory of Viktor Sydorenko, a correspondent member of the National Academy of Sciences of Ukraine (February 24, 2024) / by general ed. D. Kilderova, V. Kharlamenko. Kyiv: M. P. Drahomanov State University, 2024. P. 42–45.

11. **Viktorova P. E.**, Tsina A. Yu. Formation and development of Waldorf pedagogy as a means of effective influence on the feelings, will and mind of schoolchildren. Scientific principles of training specialists in engineering, pedagogical and technological areas: materials of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (May 15, 2024): collection of theses [according to general ed. S. V. Onishchenko]. Zaporizhzhia: BDPU, 2024. P. 15–17.

12. Viktorova P.E. Trends in the formation and development of modern domestic and foreign technological education. Internationalization of technological and professional education: experience and prospects: Mater. science and practice conf. in memory of Professor Volodymyr Yurzhenko (Pereyaslav, April 15–16, 2024). Pereyaslav: Hryhoriya Skovorody University in Pereyaslav, 2024. P. 114–116.

13. **Viktorova P. E.**, Tsina A.Yu. Development of the sphere of feelings of students in the process of work-based training according to Waldorf pedagogy. *Technological and professional education : problems and prospects* : materials of the 4th International Scientific and Practical Conference, May 9, 2024. Glukhiv: Glukhiv O. Dovzhenka NPU, 2024. P. 18–20.

14. **Viktorova P. E.**, Tsina A.Yu. Waldorf pedagogy as a means of forming and developing the sphere of students' feelings in labor training lessons. *Postmethodology*. 2024. No. 1. (142). P. 63–67.

15. **Viktorova P. E.**, Tsina A.Yu. The role of the teacher of labor education in the development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 by means of

Waldorf pedagogy. *Actual problems of technological and professional education: a collection of materials of the 2nd All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference* / edited by M. S. Kuracha, I. V. Tsisaruk. Kremenets: VC KOGPA Taras Shevchenko, 2024. P. 23–26.

Publications certifying the approval of the dissertation materials

16. Viktorova P. E. Curriculum of the content module “Development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy” training for those obtaining a bachelor's degree in the specialty 014.10 Secondary education (Work-based training and technologies). Poltava: V.G. Korolenko PNPU, 2022. 6 p.

17. Viktorova P. E. Development of the sphere of feelings of students of grades 5–9 in the process of work-based learning by means of Waldorf pedagogy: methodological recommendations. Poltava: V. G. Korolenko PNPU, 2022. 28 p.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. ЗВО – заклад вищої освіти
2. ЗДО – заклад дошкільної освіти
3. ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти
4. ЗСО – загальна середня освіти
5. МОН – Міністерство освіти і науки України

	26
АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	13
ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ	38
1.1. Змістова характеристика поняття «розвиток сфери почуттів особистості учня».....	38
1.2. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання.....	53
1.3. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні	67
Висновки до першого розділу.....	85
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ	90
2.1. Критерії, показники і рівні розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів	90
2.2. Програма та результати констатувального етапу дослідження.....	106
Висновки до другого розділу.....	125
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ	130
3.1. Методика розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.....	130
3.2. Організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.....	146
3.3. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.....	161
Висновки до третього розділу.....	177
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	214

ВСТУП

Актуальність дослідження. Освіта як процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учня забезпечує оволодіння соціально-значущим досвідом та чуттєво-ціннісними формами духовно-практичного освоєння світу, виховує культуру мислення та почуттів. На формування почуття (совісті) спрямоване моральне виховання людини. Будучи одним із центрів виховного впливу почуття людини виступають основою для визначення її поведінки. Тому, вітчизняною психолого-педагогічною наукою одним з першочергових завдань визначається необхідність формування у сучасної учнівської молоді почуття власної гідності, поваги до права людини, відданості демократичним цінностям та толерантності.

Розвиток почуття поваги до інших, відчуття соціальної відповідальності та усвідомлення власної громадянської позиції вимагає від сучасної педагогічної науки пошуку шляхів ефективного формування в учнівської молоді знань, суспільних відносин та цінностей із впровадження демократичних культурно-моральних практик. Виходячи з того, що освіта і освіченість формують у людини почуття свободи та гідності, суттєво змінюють сценарій її життя, Законом України «Про освіту» (2017 р.) задекларовано такі принципи освітньої політики, як гуманізм, демократизм, виховання патріотизму, культури, поваги до історико-культурних надбань та традицій, прав і свобод людини.

Державним стандартом базової середньої освіти (2020 р.) та Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із трудового навчання учнів 5–9 класів передбачено формування в учнів здатності до ефективного вираження почуттів в усній та письмовій формі з опорою на норми спілкування та особливості міжкультурної комунікації. Культурна компетентність учнів у технологічній освітній галузі виявляється в умінні виражати власні ідеї, досвід і почуття через виготовлення виробів, зокрема творів декоративно-ужиткового мистецтва та його популяризацію.

Сучасні інноваційні системи, технології та моделі трудового навчання в школі все більше звертаються до ідей гуманістичної педагогіки, однією з яких є втілення ідеї «вільного виховання», що розглядається як система саморозвитку та самопізнання індивідуальності у партнерстві з учителем. Такий погляд на людину ми знаходимо в антропософському філософському вченні (різновиду теософії) Р. Штайнера. Заснована ним на початку ХХ століття вальдорфська педагогіка спирається на подвійну спрямованість процесу навчання: набуття дитиною знань і вмінь та педагогічний супровід розвитку її особистості. Акцент саме на ці засади допомагає виховувати людину цілісно та підбирати індивідуальний підхід до кожного, спираючись на вікові особливості дітей.

Проблема використання ідей вільного виховання особистості для розвитку її почуттєвої сфери знаходяться в полі уваги вітчизняних та зарубіжних педагогів. Питання розвитку творчих здібностей учнів засобами вальдорфської педагогіки розкриті в дослідженнях Г. Апостолової, С. Головіної, методики систематичних спостережень за розвитком дитини розкриті в наукових розвідках Л. Берхгаут, розгляд вальдорфської педагогіки як інноваційної моделі предметного навчання в школі здійснено в публікаціях Н. Абашкіної, К. Баханова, Д. Бикова, як засіб гуманізації освіти її розглядають Є. Анцибор, О. Воленшчак, особливості виховання вільної особистості вивчалися В. Мітюхіною, О. Передерій, науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями вальдорфської педагогіки вивчалися Л. Литвин та О. Іоновою, питання здоров'язбереження учнів вальдорфських шкіл розглядалися в дослідженнях С. Гозак, О. Лукашенко, О. Язловецької та ін.

До вивчення питань розвитку сфери почуттів учнів зверталися В. Благінін, С. Гончаренко, О. Петрушенко, Ю. Приходько. Дослідженню почуттів учнів у процесі трудового навчання присвячені науково-методичні публікації А. Цини, А. Терещука. Ними доведено, що розвиток почуттєвої сфери особистості ефективно здійснюється під час презентації учнівських

проектів, але це потребує наскрізних для всіх ключових компетентностей умінь зі словесної передачі іншим власних почуттів, вибираючи для цього відповідні мовленнєві стратегії. Тому розвиток сфери почуттів обумовлює готовність учнів 5–9 класів до вираження власних почуттів під час проєктування та виготовлення декоративно-ужиткових виробів (культурна компетентність).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень доводить, що на сьогодні маловивченим залишаються питання системного, комплексного розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки як цілісного педагогічного явища.

Осмислення теоретичних основ та усвідомлення вимог щодо оновлення технологічної освітньої галузі в умовах Нової української школи сприяло визначенню ряду *суперечностей* між: зростанням актуальності духовного розвитку особистості та здатністю сучасної шкільної освіти до розвитку сфери почуттів кожного учня; об'єктивним існуванням потреби широкого впровадження гуманістично-орієнтованих освітніх підходів в систему ЗСО та недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад використання вальдорфської педагогіки як альтернативної освітньої системи; необхідністю стимулювання розвитку сфери почуттів школярів підліткового віку та недостатньо ефективним поєднанням і розвитком сучасним ЗСО розумових, емоційних і вольових функцій особистості.

Подолання цих суперечностей потребує вивчення ряду проблем: розвитку індивідуального потенціалу кожної дитини засобами вальдорфської педагогіки; розкриття структури сфери почуттів учнів підліткового віку; визначення педагогічних умов та розробки моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки; вдосконалення змісту і методики трудового навчання та відбір педагогічних технологій розвитку сфери почуттів учнів у галузі технологічної освіти.

Актуальність досліджуваної проблеми, її недостатня розробленість в методиці трудового навчання, необхідність подолання виявлених суперечностей обумовили вибір теми дисертаційної роботи «**Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки**».

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертацію виконано згідно плану науково-дослідної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, яка є складовою наукової теми «Теоретико-методичні аспекти технологічної освіти учнівської та студентської молоді засобами естетичної культури та дизайну» (державний реєстраційний номер 011U003063). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 2 від 24.09.2021 р.).

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати методику розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Для досягнення цієї мети були визначені такі **завдання** дослідження:

1. Вивчити стан проблеми розвитку сфери почуттів учнів у психолого-педагогічній науці, розкрити сутність ключових понять дослідження.
2. Розкрити сутність, завдання вальдорфської педагогіки як засобу розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання.
3. Визначити критерії, показники та рівні розвитку досліджуваного особистісного новоутворення в учнів 5-9 класів.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити методику розвитку в учнів сфери почуттів та апробувати організаційно-методичний супровід процесу розвитку сфери почуттів учнів підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.

Об'єкт дослідження – процес трудового навчання учнів ЗЗСО.

Предмет дослідження – методика розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Для вирішення поставлених завдань на різних етапах дослідження було застосовано комплекс **методів**:

теоретичні: синтез, порівняння, аналіз філософської, педагогічної і психологічної літератури за темою дослідження з метою розкриття сутності ключових понять дослідження та ідей вальдорфської педагогіки в освіті, педагогічного досвіду розвитку почуттєвої сфери учнів на уроках трудового навчання в ЗЗСО;

емпіричних: пасивні та активні обсерваційні спостереження; інтерв'ю, бесіди, анкетування; прогностичні методи експертного оцінювання та незалежних характеристик; методи математичної статистики щодо масової перевірки ефективності обгрунтованої методики, аналітико-статистична обробка результатів педагогічного експерименту;

педагогічний експеримент: визначення ефективності впровадження методики розвитку почуттєвої сфери підлітків шляхом порівняння даних, отриманих в ході констатувального, формувального та контрольного етапів дослідно-експериментальної роботи; аналіз динаміки змін рівнів вияву показників почуттєвої сфери учнів та відмінностей між ними в учнів контрольних та експериментальних груп.

Теоретичне значення та наукова новизна дослідження визначаються тим, що:

уперше визначено структурні компоненти почуттєвої сфери учнів підліткового віку (ціле-мотиваційний, операційно-діяльнісний та контрольньо-результативний складники); розроблено та теоретично обгрунтовано модель методики розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки у єдності її складників (концептуально-цільового, змістового, процесуального і результативно-діагностувального); визначено педагогічні умови реалізації спроектованої моделі: формування стійкої мотивації учнів до процесу трудового навчання,

розуміння ними суспільної та особистої цінності набутого досвіду внаслідок позитивних емоційних переживань у процесі праці, виконання доступних та посильних трудових завдань, творчий характер навчально-трудової діяльності та інтеграція змісту навчання різним предметам; розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями, врахування учнівських духовних потреб, поетапна трансформація почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості; запровадження до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів та в неперервну педагогічну освіту вчителів трудового навчання навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»; обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку складових сфери почуттів учнів у трудовому навчанні;

конкретизовано сутність поняття «розвитку сфери почуттів учнів у трудовому навчанні», що визначається як процес та результат якісних та кількісних змін особистості учня, якими характеризується її здатність до вияву почуттєвої сфери та стимулюється позитивними особистісно-ціннісними орієнтаціями; окремі складові педагогічних технологій «вільного виховання» вальдорфської педагогіки;

уточнено критерії (ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольний-результативний), відповідні їм показники та рівні (високий, достатній, середній, початковий) розвитку в учнів сфери почуттів у трудовому навчанні;

подальшого розвитку набули положення про завдання, зміст, структуру технологій «вільного виховання», мотивація навчально-трудової активності учнів 5-9 класів засобами вальдорфської педагогіки.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається розробкою навчально-методичного забезпечення для вчителів трудового навчання з розвитку в учнів сфери почуттів у процесі трудового

навчання засобами вальдорфської педагогіки: вдосконалено зміст трудового навчання в ЗЗСО, на засадах «вільного виховання» побудовано діагностичний інструментарій (критерії, показники та рівні, опитувальники, тести, контрольні завдання тощо). Апробовано програму авторського змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» та методичні рекомендації вчителям та здобувачам освіти щодо його впровадження. Обґрунтована методика розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання може використовуватися під час складання навчальних програм та навчальних посібників із трудового навчання, використовуватися в фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій для розробки лекційних курсів та практичних занять з навчальних дисциплін «Теорія і методика технологічної освіти», «Методика профільного навчання у старшій (профільній) школі», в ході підготовки здобувачами освіти курсових та кваліфікаційних робіт, під час проведення занять зі слухачами у системі післядипломної педагогічної освіти.

Основні положення дисертації **впроваджено** у практику роботи педагогічних та науково-педагогічних працівників Кибинської гімназії Миргородської міської ради Полтавської області (довідка № 01-16/242 від 04.11.2024 р.), Ліцею № 32 «Європейський» Полтавської міської ради (довідка № 773 від 06.11.2024 р.), Великобузівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів-дошкільний навчальний заклад» Шишацької селищної ради Полтавської області (довідка № 94 від 28.10.2024 р.), Ліцею № 14 «Здоров'я» Полтавської міської ради (довідка № 01-22/577 від 06.11.2024), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 1748/01-54/02 від 29.07.2024 р.), Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського (довідка № 37 від 03.06.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Отримані наукові результати дисертації є самостійним доробком особливостей розвитку сфери почуттів учнів на

уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. В публікаціях, підготовлених у співавторстві із науковим керівником: «Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану» авторці дисертації належить обґрунтування гуманістичних підходів педагогіки «вільного виховання» Р. Штайнера щодо створення та ведення дистанційних занять; «Вимоги до підготовки вчителя трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки» – опис вимог до вчителя, який навчає ремеслам за вальдорфською педагогікою; «Особливості організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану» – розгляд форм адаптації учнів до онлайн-навчання; «Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання» – визначено особливості організації навчально-виховного процесу за вальдорфською педагогікою; «Розвиток духовних сил учнівської молоді засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні» – розкрито особливості антропософського виховання та розвитку, яке виходить із природи дитини; «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі навчання за вальдорфською педагогічною системою» – розглянуто антропософське виховання як похідну природи дитини, що розвивається за трьома семирічними циклами; «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі профорієнтаційної роботи засобами вальдорфської педагогіки» – здійснено аналіз виявів нахилів та здібностей учнів до різноманітних видів практичної діяльності; «Становлення та розвиток вальдорфської педагогіки як засобу дієвого впливу на почуття, волю та розум учнівської молоді» – розгляд суттєвого впливу вальдорфських шкіл на сучасну теорію і практику навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління; «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за вальдорфською педагогікою» – розкрито складові цього процесу; «Розвиток сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» – обґрунтовано зміст трудового навчання, за вальдорфською педагогікою; «Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в

трудовому навчанні» – конкретизовано особливості розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи на різних етапах обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Парадигми мистецької та технологічної освіти: сучасні виклики і проблеми вирішення» (Харків, 2022 р.); «Слово і справа Антона Макаренка: український та європейський контексти» (Полтава, 2023 р.); «Трудове навчання та технології: сучасні реалії та перспективи розвитку, пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського» (Київ, 2023); «Актуальні питання графічної підготовки. Теорія, практика та шляхи розвитку» (Київ, 2023 р.); «Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті» (Кропивницький, 2023); «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи» (Хмельницький, 2023 р.); «Європейський вектор розвитку вищої освіти України» (Полтава, 2023); «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку» (Київ, 2024 р.) «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти» (Чернігів, 2024); «Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи» (Глухів, 2024); *всеукраїнських* – «Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2022, 2023 рр.); «Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика» (Полтава, 2022 р.); «Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісно-аксіологічний аспект» (Полтава, 2021 р.); «Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців» (Кривий-Ріг, 2023 р.); «Безпека життя і діяльності людини: теорія і практика» (Полтава, 2023 р.); «Актуальні проблеми формування естетичної культури учнівської та студентської молоді в закладах освіти України» (Кривий-Ріг, 2023); «Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність» (Дрогобич, 2023); «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» (Слов'янськ, 2023);

«Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти» (Кременець, 2023); «Актуальні проблеми та перспективи розвитку фундаментальних, прикладних, загально технічних та безпекових наук» (Київ, 2023); «Дизайн-освіта у професійній підготовці майбутніх фахівців» (Полтава, 2023); «Розвиток технологічної освітньої галузі в руслі Нової української школи» (Полтава, 2023); «Актуальні проблеми професійної та технологічної освіти: досвід та перспективи» (Умань, 2023); «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти» (Чернігів, 2024 р.); «Проектування змісту і технологій художньо-графічної підготовки та художньо-творчої діяльності здобувачів вищої освіти (студентів) і молодих учених» (Вінниця, 2024); «Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти» (Тернопіль, 2024 р.); «Інтернаціоналізація технологічної та професійної освіти: досвід та перспективи» (Переяслав, 2024 р.); «Мистецтво української вишивки- життєдайне джерело творчості, присвячена 110-річниці з дня народження майстра народного мистецтва Олександри Великодної» (Полтава, 2024 р.); «Безпека життя і діяльності людини: теорія і практика» (Полтава, 2024); «Наукові засади підготовки фахівців інженерно-педагогічного та технологічного напрямків» (Запоріжжя, 2024); «Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти» (Кременець, 2024); на наукових семінарах та засіданнях кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка впродовж 2021-2024 років.

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковані у 17 науково-методичних працях, із яких 3 одноосібні: 3 статті у наукових фахових виданнях України, 12 публікацій – у інших виданнях та матеріалах конференцій, 1 навчальна програма та 1 методичні рекомендації.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації – 291 сторінка (основного тексту –

191 сторінка). Список використаних джерел містить 207 найменувань, з них 21 іноземною мовою. Дисертація містить 21 додаток на 78 сторінках, 26 таблиць на 24 сторінках, 20 рисунків на 19 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Внаслідок вивчення філософських, соціологічних та психолого педагогічних джерел проаналізовано сутність ключових понять дослідження «розвиток», «почуття», «трудове навчання», «засоби», «вальдорфська педагогіка», які визначають зміст понятійного конструкту «розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки». Розглянуто теоретичні засади вальдорфської педагогіки як засобу розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання та особливості розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Розкрито особливості розвитку сфери почуттів учнів 5-9-х класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні

1.1. Змістова характеристика поняття «розвиток сфери почуттів особистості учня»

Державним стандартом базової середньої освіти (2020) задекларовано необхідність, відповідно до ситуацій та з опорою на соціокультурні реалії, особливості міжкультурної комунікації, формування в учнів наскрізних для всіх ключових компетентностей умінь ефективно виражати почуття (мовна компетентність), усвідомлювати особисті почуття та відчуття (соціальна та громадянська компетентності), прагнення до вираження й розвитку власних почуттів культурно-мистецькими засобами (культурна компетентність) [44].

Розв'язання завдань розвитку сфери почуттів у процесі трудового навчання та навчання технологій обумовлює готовність учнів 5–9 класів до вираження власних почуттів під час проектування та виготовлення декоративно-ужиткових виробів (культурна компетентність) [44].

Механізми реалізації завдань розвитку сфери почуттів учнівської молоді визначаються концептуальними засадами реформування середньої школи [77], Законами України «Про освіту» [55], «Про повну загальну середню освіту» [56] та програмами трудового навчання для учнів 5–9 класів [137], сучасними модельними програми навчання технологій [110–113].

Серед засад державної політики у галузі освіти Законом України «Про освіту» [55] визначено її зв'язок із національною та світовою історією, національними традиціями та культурою, декларується свобода вибору суб'єктами освітньої діяльності форм, видів та шляхів набуття освіти, освітніх програм та закладів. Навчально-виховний процес в ЗЗСО спрямовується на формування в учнів почуттів милосердя доброти, турботи, толерантності, справедливості, поважного ставлення до сімейних цінностей та відповідальності за власні дії [56].

У змісті ключових компетентностей, яких потребує кожна людина для особистісної самореалізації та успішності впродовж життя концептуальними засадами реформування середньої школи [77, с. 11–12] виділені вміння висловлювати та тлумачити почуття у спілкуванні рідною та іноземними мовами, самостійно висловлювати почуття за допомогою засобів мистецтва, демонструючи обізнаність та самовираження у культурній сфері.

Сформованість ключової компетентності з обізнаності та самовираження у сфері культури програмою трудового навчання для учнів 5–9 класів [137, с. 7] визнається через уміння виражати свої ідеї, почуття та досвід засобами виготовлених учнями виробів, у тому числі й виробів декоративно-ужиткового мистецтва.

У видах навчальної діяльності модельних навчальних програм предмету технології для учнів 5–6 класів [111, с. 12] виділено необхідність формування під час презентації учнівських проєктів наскрізного для всіх ключових компетентностей уміння зі словесної передачі іншим власних почуттів, вибираючи для цього відповідні мовленнєві стратегії.

Метою теоретичного дослідження на початковому етапі його здійснення стало розкриття та уточнення структури та сутності таких ключових його понять як «розвиток», «почуття», «трудове навчання», «засоби», «вальдорфська педагогіка», якими визначається зміст понятійного конструкту «розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Вивчення в контексті нашого дослідження поняття «розвиток» засвідчило багатоваріантність його розуміння (див рис. 1.1). Як зазначається

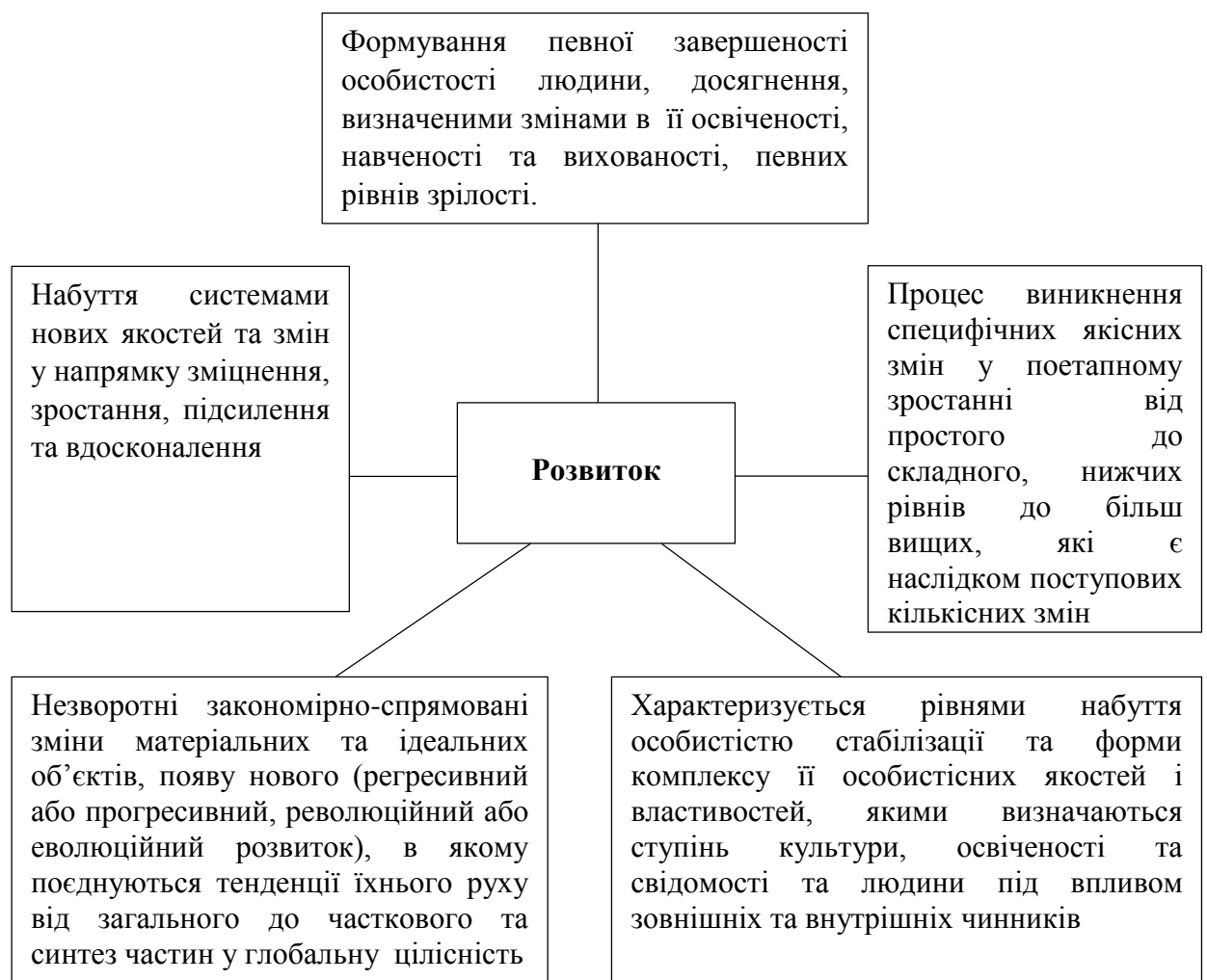

Рис. 1.1. Підходи до визначення терміну «розвиток»

Філософським енциклопедичним словником [176, с. 555], процес розвитку означає незворотні закономірно-спрямовані зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, появу нового (регресивний або прогресивний, революційний або

еволюційний розвиток), в якому поєднуються тенденції їхнього руху від загального до часткового та синтез частин у глобальну цілісність.

Результатом розвитку в дослідженнях В. Бондара [11], І. Малафійка [101], М. Фіцули [177] визначаються формування певних рівнів зрілості, завершеності особистості людини, досягнення, зміни у її освіченості, навченості та вихованості,.

Процес розвитку особистості М. Курач [87, с. 104] характеризує певними рівнями набуття особистістю стабілізації та форми комплексу її особистісних якостей та властивостей під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників (виховання, навчання, вплив соціуму, довкілля та індивідуальної активності).

Як бачимо, у психолого-педагогічній науці поняття «розвиток» особистості визначається як динамічні психологічні зміни її функціональної структури та змісту під впливом соціально-психологічних, національних, політичних, економічних, релігійних та інших чинників впливу. В широкому його розумінні це поняття розкриває процес виникнення специфічних якісних змін у поетапному зростанні від простого до складного, нижчих рівнів до більш вищих [152, с. 39]. Такі якісні зміни є наслідком поступових кількісних змін, що обумовлюють якісні особистісні перетворення людини, її ціннісних ставлень до самої себе та довкілля [135, с. 158], визначають рівень її освіченості, культури та свідомості [161, с. 316].

Вирізняючи в психофізіологічному розвитку людини онтогенетичну складову, що відбувається в процесі її життя, та філогенез, який обумовлюється її розвитком під час біологічної еволюції та під впливом життя [163, с. 333], в проведеному нами дослідженні середній учнівський вік розглядається в онтогенезі розвитку людини.

До ознак систем, що визнаються такими, що розвиваються, Л. Пащенко [123, с. 30] та О. Янкович [186, с. 37] відносять такі їхні трансформації, якими забезпечується набуття ними нових якостей та змін рівня зрілості у напрямку зміцнення, зростання, підсилення та вдосконалення людини.

У контексті проведеного нами дослідження під поняттям «розвиток людини» розуміємо незворотні закономірні зміни особистості, появу, під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників кількісних змін, нових її якісних перетворень щодо навченості, вихованості, освіченості в напрямку їхнього поетапного зростання, зміцнення, синтезу та стабілізації у цілісній, завершеній особистості.

Розглядаючи в нашому дослідженні поняття «почуття», ми керуємося тим, що воно є однією із форм переживання особистістю свого відношення до явищ та предметів дійсності, до себе, інших людей, які вирізняє власна стійкість та стабільна мотиваційна значущість [151, с. 304; 37, с. 371]. Природа почуттів полягає, за психологічним словником-довідником [135, с. 136], у переживаннях людини, обумовлених задоволенням або незадоволенням власних духовних потреб.

Сформованість у людини почуттів є визначальною умовою її здатності керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки. Почуття формуються під впливом виховання в умовах сім'ї, закладів освіти, мистецтва, інших інституцій суспільства. Сформовані почуття визначають емоційну сферу людини, обумовлюють зміст та динаміку її ситуативних емоцій. Будучи проявом психічних станів людини, якими визначаються емоційні складові духовності людини, її суб'єктивне сприйняття та переживання подій дійсності, почуття поділяються: за ознаками вияву (афекти, прагнення, настрої); за змістом вияву (етичні, соціальні, моральні та ін.) [126, с. 258]; за особливостями вияву (стійкі: переконання, повага, любов та ін.; короткочасні ситуативні емоційні вияви (радість, обурення, смуток та ін.)) [37, с. 371].

Традиційно зміст почуттів класифікуються за окремими підвидами у тих сферах діяльності людини, в яких вони виявляються [151, с. 304]. Так, моральні почуття обумовлюються світоглядом (системою переконань та поглядів людини), визначають ставлення людини до себе, інших людей та суспільства. До складу моральних почуттів відносять любов до батьківщини, повагу, вдячність, любов, дружбу, колективізм, патріотизм, совість,

обов'язок та ін. [37, с. 371]. Вони виникають у поєднанні з інтелектуальними, практичними та естетичними найвищими почуттями. Предметом інтелектуальних почуттів виступає процес та результат набуття знань. Практичні почуття пов'язуються із освітньою діяльністю, працею, спортом та ін.

Соціальні почуття визначають суб'єктивне усвідомлення людиною власних інтересів та потреб, виступають функціональною складовою ціннісно-нормативної регуляції її соціальної поведінки [162, с. 413]. Предметом вияву соціальних почуттів людини є її спілкування з іншими, гра, освіта, трудова діяльність [151, с. 304].

Розуміючи, що навчання учнів у школі відбувається у взаємозв'язку із переживаннями, почуття, як складова людської природи, інтенсифікуються та стимулюються на рівні з волею, інтелектом, впливають на формування ціннісних ставлень індивідів [27, с. 42].

Естетичні почуття визначаються здатністю людини керуватися категоріями прекрасного та потворного, піднесеного та низького, комічного та трагічного у сприйнятті довкілля [131, с. 180].

Почуттєва сфера сприяє опануванню людиною певними фрагментами епохальної культури людства, а розвиток почуттєвих переживань у комфортному духовно-просвітницькому просторі забезпечує вибудовування людиною власних життєвих висновків та теорій, розкриття унікальності її внутрішньо-особистісного потенціалу [21, с. 31–32].

Почуття бувають абстрактними (уособлюють духовність, справедливість та ін.), узагальненими (ставлення до мистецтва, людства та ін.) та конкретними (до мистецьких творів, конкретних категорій людей та ін.). Важливою складовою формування почуттів є навчання управлінню власними почуттями, їхнє підкорення волі та розуму [151, с. 304].

Почуття формуються, за Українським педагогічним енциклопедичним словником, [37, с. 371], у діяльності людини, мають тісний зв'язок з

процесами пізнання нею дійсності. Цілеспрямованість впливу на емоційну сферу дитини обумовлює поступову трансформацію почуттів в стійкі емоційні ставлення, якими характеризується особистість. Створення педагогом виховних ситуацій, що викликають певні переживання, сприяє закріпленню виникаючих почуттів у вчинках учнів.

Отже, категорія «*почуття*», як одна із форм переживання особистістю свого ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших людей, визначається переживаннями людини, обумовленими задоволенням або незадоволенням духовних потреб, здатністю керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, що формуються в діяльності людини під виховними впливами суспільних інституцій, поступово трансформуючи почуття в стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини.

Аналіз у контексті нашого дослідження поняття «*трудове навчання*» дав змогу встановити, що воно має глибоке історичне коріння. Ще в перших пам'ятках педагогічної думки Демокрита, Антисфена Кратета Фіванського будь яка праця вважалася приємнішою за бездіяльність, якщо людина розуміє, що вона отримує те, заради чого вона працює [54, с. 117].

У «Повчанні Володимира Мономаха дітям», датованим 1096 роком, містяться поради працювати на благо держави, сім'ї, не лінуватись. Погляди на навчання та виховання в праці в братських школах України XVI-XVII століть мали дієвий вплив на ідеї трудового навчання та виховання молоді педагогів-мислителів країн тогочасної Європи: Т. Мора, Т. Компанелли, Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського [174, с. 109] та ін. (див. таблицю 1.1).

Реформування освіти Європи у другій половині XIX століття характеризується введенням навчального предмету «*Ручна праця*», на якому учні опановували розповсюдженими, доступними, пов'язаними з основами наук видами праці. Введення в Україні цього шкільного предмету

Таблиця 1.1

Погляди на трудове виховання і навчання мислителів і педагогів

Педагоги-мислителі	Ідеї трудового навчання та виховання
Т. Компанелла, Т. Мор	Ідеальне суспільство, в якому всі люди працюють.
Ж.-Ж. Руссо	Необхідність формування у вихованців навичок ручної праці
І. Г. Песталоцці	Уведення до навчального процесу шкіл предметного трудового навчання
К. Ушинський	Взаємозв'язок теоретичних знань із практичними навичками шляхом поєднання навчання з працею

супроводжувалося появою перших методичних розробок з трудового навчання [12].

Період першої половини ХХ століття О. Рутковська [153, с. 55] характеризується теоретичним осмислення та впровадженням емпіричних знань із методики трудового навчання в школі, розробкою навчальних програм, створенням підручників для учнів та методичних посібників й періодичних видань для вчителів трудового навчання.

Початок 50-х років ХХ століття характеризується введенням у вітчизняних школах предмету «Трудове навчання», становлення і формування змісту якого було завершено до 70-х років ХХ століття у вигляді конструкторсько-технологічної системи навчання з диференціацією змісту для сільських та міських шкіл, хлопців та дівчат [160, с 44].

З проголошенням незалежності України зміст трудового навчання було реформовано з урахуванням української ментальності, введенням до нього елементів ринкової економіки, диференціації та індивідуалізації навчання [77].

З 2004 трудового навчання в школі стало складовою предметного змістового наповнення Державного стандарту освітньої галузі «Технології». Зміст і методика трудового навчання було переведено на засади проектно-технологічної системи навчання з варіативним розширенням видів праці учнів [44].

Сучасний етап розвитку технологічної освітньої галузі характеризується переходом, за Державним стандартом базової середньої освіти [44], від навчального предмету «Трудове навчання» до предмету «Технології», в якому виділені адаптаційний (5–6 класи) та предметний (7–9 класи) цикли навчання в Новій українській школі.

За початковими планами зарубіжної технологічної освіти у майже всіх європейських країнах вивчається шкільний предмет «Технології», зміст якого побудовано на засадах проектно-технологічної спрямованості навчання та включає: ремонтні роботи речей, працю в шкільній типографії, на кухні, в саду (Німеччина) [2]; навчання мистецтву та дизайну, бізнесу, дизайну та технологіям, веденню домашньої економіки (Великобританія) [159]; опанування технологічних знань і вмінь з урахуванням здібностей, інтересів та нахилів учнів та можливостей їхньої подальшого професійного навчання (Нідерланди); навчання природознавству та технологіям, де хлопці виконують роботи зі складання електротехнічних виробів, моделювання та конструювання виробів із деревини, лози, металу, картону, а дівчата навчаються веденню домогосподарства, в'язанню та шиттю) (Франція) [148]; практичне оволодіння конструюванням, елементами електротехніки та автоматизації, технічним кресленням, роботами з інформацією, текстильними, керамічними матеріалами (Італія) [95]; опанування учнями 1–6 класів інтегрованим трудовим навчанням у слюсарних, швейних, столярних, кухонних шкільних майстернях, а учні 7–9 класів здійснюють вибірково-предметне навчання з економіки домашнього господарства, технічної праці, роботи із землеробства та лісництва, з текстилем (Італія) [165].

Аналіз особливостей сучасної вітчизняної та зарубіжної технологічної освіти вказує на поступову історико-педагогічну трансформацію шкільного предмету «Ручна праця» в «Трудове навчання» і далі в курс «Технології», зміст якого для учнів 5–9 класів спрямований на їхній творчий розвиток під час опанування різнобічними технологіями, свідомий вибір майбутньої

сфери навчання і праці. Це потребує вдосконалення методики трудового навчання засобами активних методів та форм його організації з використанням перевіреного освітньою практикою багаторічного досвіду технологічної освіти.

Розглядаючи в контексті теми дослідження поняття «засоби», ми виходимо з того, що воно, за Сучасним тлумачним словником української мови [164, с. 270], означає спеціальну дію, що дає змогу щось зробити, досягти чого-небудь або виступає знаряддям в якійсь справі, діяльності.

Термінологічним словником з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти [166] та Енциклопедією освіти [48, с. 359–360] розглядаються засоби навчання як будь-яке приладдя, устаткування чи обладнання для передачі інформації в навчальному процесі. До синонімів цього терміну віднесені «засоби викладання», «матеріали для навчання», «матеріали для викладання», які застосовуються у контексті різних педагогічних ситуацій.

Засоби навчання в педагогічній термінології визначаються також як природні предмети та матеріальні об'єкти, чи штучно створені людиною для використання в навчально-виховному процесі як носіїв навчальної інформації, інструменту діяльності учнів та педагогів для досягнення поставлених цілей розвитку, виховання та навчання. Будучи важливим складником навчально-виховного процесу та його навчально-матеріальної бази, засоби навчання, їхній розвиток сьогодні пов'язуються з технологіями інформатизації навчання [37, с. 179–180].

В педагогічному словнику [50, с. 39] засоби навчання визначаються як матеріальні предмети, що надають допомогу вчителю у ефективній організації навчання, а учням сприяють в успішному опануванні знаннями. Вони відповідають на питання «За допомогою чого слід навчати» та включають, наприклад, навчальні посібники, карти, таблиці, мультимедійні дошки, збірники навчальних завдань для учнів та ін.

Формуючи інформаційну та матеріальну складові освітнього середовища, засоби навчання впливають на організацію освітнього процесу, забезпечують умови досягнення поставлених цілей освіти та її якість [48, с. 359]. Для них притаманною є багатоваріантність організаційних форм та методик реалізації, що підпорядковуються панівній у суспільстві освітній парадигмі.

Освітнє середовище містить взаємно поєднані загальними цілями змістовий та матеріальний складники. Матеріальна складова освітнього процесу у вигляді інноваційних засобів навчання може певною мірою впливати на постановку цілей навчання, виховання та розвитку учнів [51].

Акумулюючи та відтворюючи в собі науково-педагогічні та технічні досягнення, засоби навчання розвиваються в напрямку задоволення потреб педагогічної практики та виступають як засоби пізнання. О. Савченко, А. Гуржій, В. Доній, В. Волинський, Ю. Жук, В. Самсонова та М. Шут визначають засоби навчання як спеціально створені штучно або природні об'єкти, яким створюється освітнє середовище та виконують у ньому навчальні, виховні та розвивальні функції.

Матеріальна реалізація освітнього середовища предметних галузей освіти здійснюється саме засобами навчання, завдяки яким створюються навчально-предметні ситуації процесу освіти. Здійснюючи опрідметнення навчальних подій, засоби навчання розширюють здобувачам освіти спектр можливостей в опануванні змістом навчання.

Прогрес техніки та технологій постійно обумовлює створення та впровадження в освітню практику нових засобів навчання, якими наповнюється та завдяки яким створюється освітній простір. У ньому виникають, за Ю. Жуком, ситуації взаємодії «учень-підручник», «учень-комп'ютер», тобто з тими предметами, що формують матеріальну складову навчального середовища та забезпечують навчальну діяльність учнів. Засоби навчання, створюючи умови для досягнення поставлених освітніх цілей, яким визначається результативність навчально-виховного процесу, можуть

кількісно змінюватися в межах від 1 до 7 під час переходу від одного елементу змісту навального матеріалу до іншого [51].

Вивчення структури та змісту поняття «засоби навчання» дає нам змогу визначити його як спеціально створені штучні або природні дії, інформаційні та матеріальні об'єкти освітнього середовища для викладання учителів та учіння учнів, спрямовані на створення умов досягнення поставлених освітніх цілей у різних педагогічних ситуаціях із використанням багатоваріантних методів, організаційних форм за панівною в суспільстві освітньою парадигмою.

Вальдорфську педагогіку, як засіб становлення та розвитку інтелекту, волі та почуттів, у психолого-педагогічній науці найчастіше пов'язують із альтернативними освітніми філософськими гуманістичними ідеями глибокого розуміння вихованців, розглядаючи дитинство як процес неперервного особистісного зростання та саморозвитку на засадах цілісного підходу до духовного, психічного та тілесного розвитку особистості[108].

Цілісний підхід у вальдорфській педагогіці до проблем виховання, навчання та розвитку особистості дитини має витоки в історії світової педагогіки в гуманістичних традиціях Платона, Арістотеля, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. мислителів та педагогів. Автором вальдорфської педагогічної системи на початку ХХ століття став Р. Штайнер, яким були запропоновані методи і прийоми виховання та навчання шляхом розвитку духовних, тілесних та душевних чинників становлення людини, впливаючи на її почуття, розум та волю [83]. Поява вальдорфської педагогіки була обумовлена пошуком педагогічних систем, зорієнтованих на становлення та розвиток творчої, активної, високоморальної й адаптивної особистості, формування в неї здатності до життєвої самореалізації згідно вікових потреб та особливостей розвитку.

Модель навчання на засадах вальдорфської педагогіки реалізується за концептуальними підходами до його організації за антропософським філософським вченням Р. Штайнера:

- відповідність до природного вільного розвитку дитини за генетично обумовленою програмою, якою визначаються зміст навчання, створення сприятливих умов шанобливого ставлення до душевно-духовного світу дитини, визнання індивідуальності для виявлення її нахилів та здібностей;

- поетапний розвиток людини з реалізацією завдань та вимог, які висувуються окремими циклами її життя, які слід враховувати в освітньому процесі;

- вільне навчання та виховання, уникаючи покарань, примусу, відмовляючись від влади над дітьми;

- визнання свободи основним засобом виховання, навчання та творчості;

- єдність дій всіх учасників освітнього процесу на засадах їхньої духовної спільності та педагогіки дружніх відносин;

- викладання всіх предметів з першого по восьмий класи для всіх учнів одним учителем з опорою на учительський авторитет на всіх етапах розвитку дітей;

- єдність душевного, фізичного та духовного розвитку дитини на засадах культу здоров'я та екології, терапевтичної спрямованості шкільної освіти ;

- полікультурна спрямованість виховання в учнів толерантного ставлення до культурних цінностей та традицій інших народів;

- акцентування уваги на трудовому та естетичному вихованні у шкільній освіті із застосуванням художньо-трудова елементів під час вивченні всіх предметів;

- неприйняття насилля, увага та допомога, любов та дбайливе ставлення до дітей в індивідуалізованому процесі навчання та виховання в школі;

- відміна тотального контролю в оцінюванні навчальних досягнень учнів за принципом свободи особистості дитини [128, с. 154–155].

Провідною метою створення вальдорфських шкіл є орієнтація на соціально-світоглядне та професійне самовизначення особистості учня завдяки усвідомленню власної відповідальності та свободи, всебічному вільному розвитку за потенційними можливостями та віковими тенденціями людини. За філософією вальдорфської педагогіки, розвиток дитини повинен відтворювати еволюцію суспільства, набуваючи знань і вмінь за чітко визначними етапами, до яких організм дитини має бути підготовлений попереднім навчанням та розвитком.

Наприклад, завданням фізичного становлення та виховання дитини у перші сім років її життя є максимальний розвиток творчої фантазії, що стане основою для наступного навчання учнів у початковій школі. У цей перший семирічний період життя сутність дитини, за Р. Штайнером, повністю занурюється у чуттєве сприйняття довкілля. Емоційний контакт та взаємодія з близькими людьми, наслідування їхньої поведінки, відчуття захищеності поряд із близькими видатний педагог уважав провідним чинником розвитку дитини в період раннього розвитку [72, с. 48,171].

Друге семиріччя сприяє розвитку внутрішнього життя людини, коли здібності реалізуються у внутрішньо-духовному вимірі на засадах необхідності підтвердження авторитету вчителя, відокремлення себе від світу дорослих, можливої появи, в наслідок цього, відчуття самотності. В цей період інтенсивно розвиваються увага, пам'ять, логічне мислення, довільна увага, що сприяє розвитку емоційно-вольової та почуттєвої сфери, формуванню ціннісних орієнтацій [128, с. 156–157].

Третє семиріччя життя людини, за вальдорфською педагогікою, характеризується посиленням усвідомлення старшокласниками свого «Я», пошуком ідеалів, формуванням цінностей та відкриттям власної індивідуальності. Можливості пізнання розширюються в результаті виконання конкретних пізнавальних проектних завдань, сприяючи

переживанням та розумінню світу на засадах феноменологічного підходу з уведення та аналізу відповідних понять.

Опанування природою та сутністю речей здійснюється, за вальдорфською педагогікою, шляхом чуттєвого світосприйняття, починаючи з рухової активності, що потребує її словесної інтерпретації для подальшого осмисленого виконання дій. Засобами стимулювання розвитку вихованців тут є відповідні їхньому вікові ігрові форми [127].

Аналіз концептуальних засад *вальдорфської педагогіки* дає нам змогу зробити висновок про цілісно-гуманістичну зорієнтованість цієї альтернативної антропософської освітньої системи, спрямованої на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів, починаючи від чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, результатом чого є соціально-світоглядне становлення та професійне самовизначення активної, творчої, адаптивної та високоморальної особистості, здатної до самореалізації, відповідно до вікових потреб та особливостей розвитку.

За результатами вивчення компонентного складу понятійного конструкту *«розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»* нами сформульоване його авторське визначення як незворотні закономірні зміни особистості щодо переживань ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших в напрямку поетапного зростання у стійкі емоційні характеристики ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних

чинників, забезпечуючи вибудовування під час опанування різнобічними технологіями власних життєвих теорій та висновків, розкриття внутрішнього особистісного потенціалу людини та свідомий вибір майбутніх сфер навчання і праці.

1.2. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання

Неперервне оновлення сфери соціального розвитку України в напрямку її демократизації обумовлює суттєві зміни в філософії сучасної освіти, її цілях, завданнях, методах організаційних формах та засобах. Впровадженню європейських освітніх стандартів сприяє пошук альтернативних форм гуманістичної філософії освіти, орієнтованих на створення освітніх ситуацій творчого спільного опанування вітчизняними та світовими цінностями, в яких становлення інтелектуальної, почуттєвої та вольової сфер розвитку людини відбувається через особистісні переживання.

Не дивлячись на вагомі досягнення у вдосконаленні сучасної технологічної освітньої галузі, успішному формуванню в учнів наскрізних умінь усвідомлювати особисті почуття та відчуття, прагнень до вираження й розвитку власних почуттів культурно-мистецькими засобами та ефективно виражати почуття перешкоджає недосконалість традиційних методик трудового навчання учнів вираженню власних почуттів під час проектування та виготовлення виробів, що спричинено недосконалістю існуючих у масовій практиці трудового навчання в ЗЗСО механізмів реалізації завдань розвитку сфери почуттів учнівської молоді. Переважанню національним та світовим освітньо-історичним традиціям та культури суперечить недостатня підготовленість сучасних суб'єктів трудового навчання до свободи вибору форм, видів та шляхів набуття освіти, освітніх програм та закладів, ускладнюючи процес формування в учнів, задекларованих Законом України «Про повну загальну середню освіту» [56], почуттів милосердя доброти,

турботи, толерантності, справедливості, поважного ставлення до сімейних цінностей та відповідальності за власні дії, що актуалізує проблему пошуку та впровадження перевірених педагогічною теорією та практикою ефективних засобів становлення та розвитку в учнів інтелекту, волі та почуттів.

Концепція Нової української школи потребує оновлення змісту технологічної освітньої галузі на засадах формування в учнів умінь висловлювати та тлумачити почуття у спілкуванні рідною та іноземними мовами, самостійно висловлювати почуття за допомогою засобів мистецтва, демонструючи обізнаність та самовираження у культурній сфері [117]. Це потребує удосконалення теорії і методики трудового навчання на засадах аналізу її напрямів у зарубіжній педагогічній думці, зокрема *розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки* з метою поетапного перетворення особистісних переживань ціннісного ставлення до дійсності, самих себе та інших в напрямку формування стійких емоційних характеристик, ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності. Пріоритетом сучасної трудового навчання в школі має стати глибоке розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, забезпечуючи вибудовування під час опанування різнобічними технологіями проектування та виготовлення виробів власних життєвих теорій та висновків, розкриття внутрішнього особистісного потенціалу людини та свідомий вибір майбутніх сфер навчання і праці. Такий поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів повинен стати дієвим механізмом оптимізації змісту шкільної технологічної освіти за принципами цілісно-гуманістичної орієнтації вальдорфської педагогіки як альтернативної антропософської освітньої системи.

Разом із тим, на сьогодні не стали предметом цілісних вітчизняних психолого-педагогічних досліджень питання системного, комплексного розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки як цілісного педагогічного явища. Виходячи з того, що навчання засобами вальдорфської педагогіки забезпечує вибудовування під час опанування учнями різнобічними технологіями власних життєвих теорій та висновків, розкриття їхнього внутрішнього особистісного потенціалу та свідомий вибір майбутніх сфер навчання і праці, підготовку до запровадження елементів вальдорфської педагогіки варто почати саме з предмету «Трудове навчання» технологічної освітньої галузі.

Вальдорфська педагогіка є важливою складовою цілісного підходу до навчання, виховання та розвитку дитини в історії світової педагогічної думки. Вона є цілісною сукупністю методів та організаційних форм виховання, заснованих на антропософському розумінні шляхів розвитку людини на засадах цілісної взаємодії духовних, соціальних та тілесних чинників з метою створення передумов досягнення справжньої духовної свободи людини [37, с. 64; 50, с. 14].

Спираючись на гуманістичні погляди відомих просвітителів та мислителів минулого, автором так званої вальдорфської педагогічної системи став Рудольф Штайнер (1861–1925), яким у 1919 році був розроблений та втілений проект діяльності школи для дітей та працівників фабрики Вальдорф-Асторія у Штутгарті (Німеччина), який містив методи та прийоми навчання, виховання та розвитку людини на засадах цілісної взаємодії духовних, душевних та тілесних чинників впливу на почуття, волю та розум для розвитку закладених у дитинстві здібностей [128, с. 154]. З того часу освітні заклади, що працюють за педагогічною концепцією Р. Штайнера, отримали назву вальдорфські [199; 202; 203; 204].

Створене Р. Штайнером антропософське вчення про чуттєве пізнання світу включає самопізнання людини у вивільненому від безпосередньої державної влади духовному житті людини (освіта, виховання, наука та

формуванні думки суспільства), ідеалом якого він називав духовну свободу, якої можна досягти шляхом виховання за певною системою [200; 133, с. 17].

Антропософський підхід до виховання розглядає педагогіку як «пізнання, викликане любов'ю до людини». Методика навчання розглядається ним, як живе життя, зароджене в педагогах завдяки живим переживанням особистого взаємозв'язку з усім світом. Антропософське вчення розуміється та представляється Р. Штайнером як освітня інституція [200].

Мета і свобода, як провідні ознаки мети навчання, провідними гаслами якої дослідники вальдорфської педагогіки називають трепетне прийняття та виховання дитини вільною та з любов'ю [83], пізнання світу, себе та інших людей [89, с. 3] та все, що є добрим для природи, є добрим і для людини [155, с. 374]. Як педагогічна система вальдорфська педагогіка ґрунтується на антропологічних засадах розуміння сутності та законів розвитку людини впродовж життя.

Розвиток душевного змісту людини Р. Штайнер визначав як мету виховання, що в кожний окремий віковий має специфічний вигляд:

- у дошкільному віці – це усвідомлення шляхом наслідування недоторканості і свободи інших людей;
- у підлітковому віці – поглиблення інтересу до умов життя оточуючих людей та світу в цілому шляхом навчання у тісному людському контакті з педагогами;
- у старшому шкільному віці – формування готовності до спільної демократичної праці через почуття життєвої впевненості [201].

В історії педагогічної думки гуманістична методологія вальдорфської педагогіки стала результатом пошуку шляхів оновлення розвитку суспільства по завершенні на початку ХХ століття Першої світової війни. Позитивне сприйняття громадськістю європейських країн педагогічних ідей Р. Штайнера сприяло тогочасному відкриттю мережі вальдорфських шкіл по

всій Європі. Але подальший прихід фашистської диктатури обумовив репресії вчителів та закриття шкіл цього типу в період з 1933 по 1945 рр.

Відродження потужного потенціалу вальдорфської педагогіки відбулося по завершенні Другої світової війни. Сьогодні в різних країнах світу працюють понад тисячу вальдорфських шкіл, які ЮНЕСКО визнає школами XXI століття, педагогічні дидактичні та методичні ідеї яких позитивно сприймаються педагогічною спільнотою у всьому світі та мають суттєвий вплив на сучасну теорію і практику навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління [72].

Вальдорфські школи надають здобувачам повну загальну середню освіту впродовж 12 років навчання з додатковим абітурієнтським 13-м роком для тих, хто вступатиме до ЗВО. Надається першочергового значення художньо-естетичному мисленню, розвитку, евритмії та трудовому вихованню в ході набуття практичних умінь і навичок, починаючи від сільськогосподарської до виробничої праці [48, с. 97]. До вальдорфського педагогічного середовища, що відповідає психологічній структурі особистості, включається все, що сприяє формування сприйняття дитини: соціальні реалії, кольори, звуки, форми та ін. [85]. У викладанні праці та предметів естетичного циклу провідною установкою виступає формування в учнів досконалості, вправності, що гарантує виховання у здобувачів віри у власні сили та впевненості.

Реалізація вальдорфською педагогікою спрямованості на розвиток інтелекту, організованості, емоцій, почуттів, сили волі дитини сприяє гармонійному розвитку дитини, для чого вчителі такої школи мають враховувати темперамент учнів для правильного розміщення їх у приміщенні класу: крайні ліворуч – флегматики, а біля них – меланхоліки, крайні справа – холерики, а біля них – сангвініки)

Підготовка вальдорфських вчителів здійснюється за спеціальними освітніми програмами впродовж 3–4 років. Важливою вимогою для вчителів вальдорфських шкіл є неперервне підвищення їхнього професійно-

педагогічного рівня та кваліфікації, оскільки вчитель має викладати шкільні предмети на високому фаховому рівні, бути всебічно розвиненою особистістю, вміти грати на одному з музичних інструментів та малювати. У вальдорфських школах діє неперервна система курсової підготовки вчителів з поглибленого вивчення філософії, педагогіки та психології. Посада директора в таких школах є відсутньою, а управління закладом здійснюється автономно педагогічною радою, якою всі питання вирішуються колегіально під час щотижневих учительських конференцій [1, с. 106].

З набуттям Україною незалежності, запровадженням ідей демократизації соціально-економічної сфери суспільства, почали з'являтися перші вітчизняні вальдорфські школи, побудовані на загальнолюдських та національно-культурних цінностях. Цьому сприяв пошук педагогічною громадськістю шляхів оновлення змісту, методів та організаційних форм діяльності закладів освіти, зосереджуючи увагу на становленні творчої, активної, адаптивної та моральної особистості дитини, здатної до успішної життєвої самореалізації. Як зазначає О. Передерій [128, с. 154], перехід до моделі навчання за вальдорфською педагогікою потребує суттєвої переоцінки та переосмислення педагогічними працівниками змісту та методів діяльності закладу освіти.

Перша вальдорфська школа в Україні була заснована в м. Одеса у 1993 році. Пізніше в Києві, Луганську, Дніпрі та інших містах з'явилися освітні заклади, які працюють за системою вальдорфської педагогіки. Було створено вітчизняне інтернет видання «Дитина-Waldorf» та Асоціацію вальдорфських ініціатив в Україні. З 2014 року вальдорфська педагогіка набула статусу офіційної освітньої програми, рекомендованої МОН України до впровадження в ЗЗСО.

Як свідчить досвід упровадження змісту Програм вальдорфських шкіл України для 1–9 класів [138], учні опановують за ними знаннями на вміннями на рівні державних освітніх стандартів, отримуючи знання з історії мистецтв, ремесел, що створює сприятливі умови для суспільної адаптації учнів,

вибору майбутньої професії, подальшого особистісного розвитку випускників.

Серед розмаїття педагогічних ідей вальдорфської школи С. Гончаренком вирізняються такі, до яких освітяни України ставляться з особливою прихильністю, переносячи їх до вітчизняне підгрунтя сфери освіти: вільний розвиток особистості дитини, трудове та художнє виховання.

Трудове навчання, як невід'ємна складова вальдорфської школи, базується на концептуальних засадах цілісного особистісного підходу, за яким психічна структура людини проявляється у взаємодії та єдності інтелектуальної, емоційно-почуттєвої та вольової її сфер, які спираються та пов'язані з фізіологічними системами тілесної організації людини [199]:

- розвиток розумової діяльності здебільшого спирається на нервово-почуттєву фізіологічну систему організму людини;
- емоційно-почуттєва життєдіяльність спирається у своєму розвитку на ритмічну систему органів кровообігу та дихання;
- вольова активність людини визначається розвитком системи органів руху та обміну речовин.

Програми для вальдорфських шкіл України [138] на трудове навчання як навчальний предмет покладено завдання формування знань, умінь та навичок різних галузей практичної діяльності людини (вишивка, в'язання, прядіння, ткацтво, шиття, виготовлення іграшок, землеробство, гончарство, будівництво та ін.), а також інтелектуальний, емоційно-почуттєвий та вольовий розвиток учнів. Сучасні дослідники О. Бужин, О. Іонова та С. Лупаренко визнають доцільність використання досвіду співвіднесення навчання вальдорфських шкіл із віковими особливостями та активного практико-орієнтованого навчання учнів в освітній діяльності Нової української школи, що сприятиме формуванню ключових, предметних компетентностей та розвитку творчості особистості учнів [13, с. 44].

Заняття ручною працею та ремеслами у вальдорфській школі мають статус академічної галузі, елементи якої залучені, на засадах міжпредметної

інтеграції, у вивчення інших шкільних предметів (образотворче мистецтво, природознавство, ліплення та ін.). Такий підхід сприяє ціннісно-емоційному формуванню в учнів на уроках трудового навчання цілісних уявлень про роль праці у житті людини, розвитку рухової координації та моторики як основи формування інтелектуальної, емоційно-почуттєвої та морально-вольової сфер людини [13, с. 47].

Вплив праці учнів на розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів полягає у формуванні відчуттів смаку, краси, художнього стилю, ціннісного ставлення до всього що створено природою та людиною. Під час проектування та виготовлення виробів із різних матеріалів в учнів формуються відчуття природних та штучних матеріалів. Їхнє використання учнями в різних проектних технологіях позитивно розвиває тактильні та емоційні відчуття. Це забезпечується також навчанням учнів оздобленню виготовлених виробів різними техніками декоративно-ужиткового мистецтва, гармонії у поєднанні різних кольорів, закономірностям створення композиції проєктованого виробу.

Зміст трудового навчання вальдорфських шкіл, спрямований на формування в учнів в процесі творчої продуктивної праці уявлень про теперішнє і минуле оточуючого їх світу, опанування технологіями обробки різних природних та штучних матеріалів, розвиток рухової координації, вольової, чуттєвої та інтелектуальної сфер особистості [138; 139]].

В основу формування почуттєвої сфери покладено виконання учнями трудових завдань на засадах принципу протилежності: «низ-верх», «темний-світлий», «зовнішнє-внутрішнє» та ін. Роботи, виконувані учнями, спрямовані на розвиток закладених у дитині природою інтелектуальних, чуттєвих та вольових особистісних якостей, усвідомлення подальшого застосування створених ними виробів, що сприяє розумінню значущості праці в житті людини.

Програми з трудового навчання вальдорфської школи створюються за принципом поступового ускладнення трудових завдань для учнів. Під час

опанування кожним новим технологічним процесом обов'язково закріплюються та застосовуються раніше набуті знання, вміння та навички, сприяючи систематичному і послідовному опануванню навчальним матеріалом. З метою врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів трудове навчання орієнтується на внутрішні закони розвитку дитини, передбачаючи, наприклад, паралельні та додаткові види трудових завдань для учнів, які працюють у швидкому темпі [13, с. 50].

В сучасних працях науковців вальдорфська педагогіка розглядається як інноваційна технологія, система та модель шкільного предметного навчання [7], як засіб розвитку творчості учнів [5; 35], виховання вільної особистості [108], спостереження за її розвитком [8]. Разом із тим маловивченим на сьогодні залишається питання розгляду вальдорфської педагогіки на уроках трудового навчання як засобу розвитку в учнів сфери почуттів.

Виходячи з того, що діяльність вчителя ґрунтується на знаннях вікових особливостей учнів, організації навчання без примусу, за їхніми інтересами, предметне трудове навчання вальдорфської школи будується за принципом спостереження за процесом проектування та виготовлення виробів, здійснення його детального опису та вивчення після цього його складових. Таким чином в трудовому навчанні учнів задіюються почуття, фантазія, переживання та уява. Підхід заохочення учнів до творчої праці шляхом живої бесіди забезпечує цілісне розкриття індивідуального внутрішнього потенціалу через інтелектуальну, вольову та емоційно-почуттєву сферу особистості (Вікторова, Цина, 2022с).

Розвиток сфери почуттів учнів, на засадах теорії антропософського виховання та розвитку Р. Штайнера [203; 204; 205], виходить із самої природи дитини, розуміння виховання як засобу приведення людини до її духовних витоків, необхідності розвитку, виходячи з природи дитини, що має здійснюватися за трьома циклами, кожен із яких триває сім років: від народження дитини до 7 років – перше семиліття; від 7 до 14 років – друге; від 14 до 21 року – третє.

В ході першого семиліття, що відбувається під гаслом «Світ добрий», трудове навчання і виховання переважно здійснюється методами наслідування. Реалізуючи зміст навчання та виховання засобами прикладу, розвиток дитини до 7-річного віку визначається тріадою «ходити-говорити-мислити». Вільна гра, як рушійна складова розвитку дітей цього віку, сприяє чуттєвому поринанню дитини у світ фантазування, формуючи в головному мозку нові нейронні зв'язки, що стануть у подальшому старшому віці основою креативного мислення людини. Вільне виховання в перші сім років життя дитини здійснюються за певними правилами, що вводять діяльність педагога у певні рамки: не можна говорити дитині «ні», не робити заборон та зауважень, приймаючи особистість дитини такою, якою вона є [21, с. 31].

У друге семиліття (від 7 до 14 років) здійснюється трудове навчання та виховання життєвих компетентностей під гаслом «Світ прекрасний». Засобами предметної та обраної трудової діяльності в учнів за експресивними методиками здійснюється розвиток чуттєвих (евритмія, творчі проекти), інтелектуальних та фізично-вольових сил (активний рух, заняття декоративно-ужитковими та прикладними ремеслами, працею в побуті та ін.). Через трудове навчання ремеслам, зміст яких є синхронним до почуттєвого, душевного та фізичного стану дітей цього віку, інтегруються предмети та епохи розвитку людства:

- 1 клас: навчання за епохою казок та прообразів, використовуючи евритмію, ручні види праці (в'язання спицями);
- 2 клас: навчання за епохальними засобами легенд та чудес, подовжуючи опанування ручні види праці з плетення гачком та вишивання;
- 3 клас: формування критичного мислення, вивчення стародавніх ручних ремесел, реалізація проекту з будівництва будинку;
- 4 клас: навчання вишивці хрестиком, створенню власних орнаментальних композицій, пошиття текстильного виробу, оздобленого вишивкою;

- 5 клас: виконання робіт із деревом з допомогою ножа, пили, рашпіля та скобеля;
- 6 клас: робота з обробки деревини з допомогою стамесок, виготовлення ложок;
- 7 клас: вивчення основ інженерії шляхом виготовлення механічних іграшок, які функціонують за законами рівноваги, містять коліщаті та кривошипні механізми, виготовлення різьблених виробів, вивчають особливості пошиття виробів із тканини та опановують елементами самозарадності в побуті [21, с. 31]

Третє семиліття (від 14 до 21 року) передбачає трудове навчання за гаслом «Світ істинний», подальший розвиток критичного мислення, навчаючись у школі до 12 класу та пробуючи власні сили у різних галузях життєдіяльності людини для визначення напрямку свого становлення як особистості. Пошук себе за різними напрямками трудового навчання для здійснення свідомого та відповідального вибору сфери майбутньої трудової діяльності чи освіти включає:

- 8 клас: виготовлення учнями атрибутів для постановки великої вистави, виготовлення табуретів на уроках ремесла з використанням механізованого та верстатного електрифікованого обладнання, опановують у шкільних майстернях обробкою металу (міді), каменю (вапняку), лозоплетінням, виконанням картонажних робіт, проходять виробничу та сільськогосподарську практику;
- 9 клас: опанування сучасними проблемами технічного прогресу, продовження опанування столярною справою;
- 10 клас: проба сил учнями у виготовленні керамічних виробів;
- 11 клас: опанування політурною справою;
- 12 клас: вільні імпровізації у вивчених видах трудової діяльності людини [21, с. 31–32]

Практично-прикладна спрямованість змісту трудового навчання у вальдорфській школі сприяє формуванню в учнів сфери почуттів, розвиває

дорий смак та індивідуальний стиль трудової діяльності. Здійснення трудового навчання через почуття та переживання забезпечує регулярну та інтенсивну мотивацію цієї сфери природи дитини. Таким чином почуття формуються поруч із волею та інтелектом, суттєво впливаючи на формування учнівських думок [27, с. 44].

Різноманітність видів практичної діяльності учнів на уроках трудового навчання забезпечує отримання на ранніх етапах індивідуального розвитку учнів глибокого та багатого досвіду участі у багатьох видах праці. Переживання в них різних ролей та якостей дає змогу відчути свої здібності, нахили, виявляти у себе слабкі та сильні особистісні сторони. Сприятливі умови для розвитку в учнів сфери почуттів створюються завдяки уважним спостереженням учителів за учнями в процесі трудової діяльності, підбором цікавих та різноманітних за змістом трудових завдань.

Під час трудового навчання у вальдорфській школі учасники освітнього процесу не використовують підручники, що є схожим із ситуацією в сучасному вітчизняному трудовому навчанні, коли багатоваріантність технологій обробки конструкційних матеріалів та технологій побутової діяльності, які пропонуються для вивчення діючими програмами трудового навчання, ускладнює створення єдиних за змістом навчальних посібників та підручників трудового навчання. Ведення учнями вальдорфських шкіл записів у робочому зошиті, які потім стають навчальними посібниками для використання впродовж наступних років у трудовому навчанні, потребує відповідального ставлення, ретельного та якісного оформлення записів, з приділенням уваги художнім елементам у оформленні цих зошитів. У зроблених учнями записах у робочих зошитах-навчальних посібниках із трудового навчання виявляються творчість та виражаються індивідуальні риси особистості кожного окремого учня [26].

Дослідження можливостей здійснення трудового навчання учнів без жорсткої регламентації змісту навчальних програм, однотипних підручників суттєво сприятиме реалізації ідеї автономії вчителів у виборі змісту, методів,

організаційних форм та засобів трудового навчання, задекларованої концепцією Нової української школи [117].

Широкий спектр видів трудової діяльності та оброблюваних матеріалів сприяють розширенню почуттєвої сфери учнів, дозволяючи кожному учневі індивідуально розкривати власні природні здібності, формувати нахили до творчої трудової діяльності та свідомо підходити до вибору майбутньої професії.

Важливою складовою розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки є міжгалузева взаємодія з іншими навчальними предметами. Наприклад, інтеграція трудового навчання з образотворчим мистецтвом дає змогу учням відчутти справжні переживання кольорів, приймаючи у свій внутрішній світ живі кольорові гами. Проектування та виготовлення навіть найпростіших декоративно-ужиткових виробів на інтеграційних засадах із іншими шкільними предметами сприяє не простому прийняттю шаблонних рішень, а формує в учнів власні індивідуальні почуття відносно сприйняття оточуючої їх дійсності [13, с. 51].

Трудове навчання у вітчизняних вальдорфських школах здійснюється в межах режиму Школи повного дня, запобігаючи інтелектуальному перевантаженню учнів [143]. Трудове навчання організовується у формі занурення, коли учні впродовж від 2 до 4 тижнів опановують його навчальний матеріал. Його щоденне інтенсивне опрацювання для набуття чуттєвого практичного досвіду здійснюється за алгоритмом «побачити-пережити- здивуватися», що сприяє побудові учнями, на засадах почуттєвих переживань, власних життєвих теорій та висновків. Через емоційно-почуттєву, інтелектуальну та вольову сфери особистості забезпечує розкриття індивідуального внутрішньо-особистісного потенціалу кожного окремого учня.

Ключовою фігурою вальдорфської педагогіки виступає учитель. Супроводжуючи освітню діяльність учнів упродовж тривалого періоду

навчання, класний керівник виступає для них авторитетною особистістю. Поступово до команди педагогів у вальдорфській школі приєднуються вчителі-предметники. Поява у 5 класі предмету «Трудове навчання» спрямована на вивчення учнями різновидів народних ремесел [138]. Праця учнів на уроках потребує від вчителя трудового навчання ґрунтовної обізнаності з властивостями конструкційних матеріалів, які використовують учнів під час виконання трудових завдань, майстерного володіння інструментами та обладнаннями для їхньої обробки. Обізнаність учителя праці з народними ремеслами повинна органічно поєднуватися з його розумінням вікових особливостей учнів на засадах знань загальної психології, педагогіки та фахової методики трудового навчання в школі [22, с. 79].

Опора на психофізіологічні та педагогічні знання допомагає вчителеві підбирати для учнів відповідні до їхнього віку, емоційно-почуттєвого, фізичного та інтелектуального розвитку трудові завдання. Беручи до уваги стан почуттів учнів вчитель разом із учнями вибирає тематику проектних робіт. Вільно володіючи методикою навчання народним ремеслам, методами емоційного переживання учнями сутності процесів та явищ, що вивчаються, технологіями образного, ритмічно-організованого та художнього навчання, практико-орієнтованим учнівським проектуванням, диференціацією типів завдань для учнів, учитель здатний успішно організувати власну професійно-педагогічну діяльність [73].

Важливою професійно-педагогічною компетентністю в навчанні учнів ремеслам О. Передерій [128] називає володіння технологіями комунікації, здатність учителя працювати з різними інформаційними джерелами, здійснювати пошук, аналіз та систематизацію інформації, творчу внутрішню переробку навчального матеріалу та його адаптацію до різних вікових груп учнів. Комунікативні вміння вчителя включають обізнаність у способах диференціації навчання, співпраці з учнями, враховуючи їхні індивідуальні

психофізіологічні особливості (тип темпераменту, тілесну конституцію та ін.).

Вважаємо дуже добрим, коли вчитель вальдорфської школи на засадах розуміння антропософської теорії розвитку дитини вільно використовує у процесі трудового навчання певні мистецькі навички у різних видів ремесел, має високий рівень культури, широкі кругозір та коло інтересів, знає особливості становлення та розвитку української та різних культур світу, здійснює в освітньому процесі зв'язок навчального матеріалу з національними цінностями [22, с. 79].

В узагальненому вигляді розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки можна представити за представленою на рисунку 1.2 схемою. Як бачимо використання вальдорфської педагогіки сприяє становленню та розвитку в учнів творчих нахилів та здібностей, виховує вільну особистість, дозволяє моделювати предметне навчання в ЗЗСО. Разом із тим, слід відзначити, що дотепер залишається маловивченим розкриття потенціалу вальдорфської педагогіки як засобу розвитку саме почуттєвої сфери учнів у предметному трудовому навчанні. Успішність розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у освітньому процесі визначається врахуванням рівня навчальних досягнень учнів, їхньою залежністю від ефективності використання засобів вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. Тому подальшим завданням дослідження ми визначаємо діагностику розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі навчання.

1.3. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні

Специфіка особливостей оновлення трудового навчання учнів 5–9 класів сучасних закладів загальної середньої освіти потребує від вчителів знань вікових особливостей дітей, понять психолого-педагогічних особливостей

формування у школярів пізнавальних інтересів, врахування сенситивних періодів розвитку школярів цього віку. Це все необхідно для підвищення їх особистісно-прагматичної, соціальної та пізнавальної мотивації у трудовому навчанні [53, с. 341–342].

Сучасні інноваційні системи, технології та моделі трудового навчання в школі все більше звертаються до ідей гуманістичної педагогіки, однією з яких є втілення ідеї «вільного виховання», що розглядається як система саморозвитку та самопізнання індивідуальності у партнерстві з учителем. Такий погляд на людину ми знаходимо в антропософському філософському вченні (різновиду теософії) Р. Штайнера [200]. Заснована ним на початку ХХ століття вальдорфська педагогіка спирається на подвійну спрямованість процесу навчання: набуття дитиною знань і вмінь та педагогічний супровід розвитку її особистості. Акцент саме на ці засади допомагає виховувати людину цілісно та підбирати індивідуальний підхід до кожного, спираючись на вікові особливості дітей.

Проблема використання ідей вільного виховання особистості для розвитку її почуттєвої сфери знаходяться в полі уваги вітчизняних та зарубіжних педагогів. Питання розвитку творчих здібностей учнів засобами вальдорфської педагогіки розкриті в дослідженнях Г. Апостолової, С. Головіної, методики систематичних спостережень за розвитком дитини розкриті в наукових розвідках Л. Берхгаут, розгляд вальдорфської педагогіки як інноваційної моделі предметного навчання в школі здійснено в публікаціях К. Баханова, як засіб гуманізації освіти її розглядає О. Воленшчак, особливості виховання вільної особистості вивчалися В. Мітюхіною, О. Передерій, науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями вальдорфської педагогіки досліджувалися Л. Литвин та О. Іоновою, питання здоров'язбереження учнів вальдорфських шкіл розглядалися в дослідженнях С. Гозак, О. Лукашенко, О. Язловецької та ін.

Вальдорфську педагогіку, як засіб становлення та розвитку інтелекту, волі та почуттів, у психолого-педагогічній науці найчастіше пов'язують із альтернативними освітніми філософськими гуманістичними ідеями глибокого розуміння вихованців, розглядаючи дитинство як процес неперервного особистісного зростання та саморозвитку на засадах цілісного підходу до духовного, психічного та тілесного розвитку особистості [4].

Поява вальдорфської педагогічної системи була обумовлена пошуком педагогічних систем, зорієнтованих на становлення та розвиток творчої, активної, високоморальної й адаптивної особистості, формування в неї здатності до життєвої самореалізації згідно вікових потреб та особливостей розвитку.

Модель навчання на засадах вальдорфської педагогіки реалізується за концептуальними підходами до його організації за антропософським філософським вченням Р. Штайнера: природовідповідність вільного розвитку дитини за генетично обумовленою програмою, якою визначаються зміст навчання, створення сприятливих умов шанобливого ставлення до душевно-духовного світу дитини, визнання індивідуальності для виявлення її нахилів та здібностей [128, с. 154]

Коли мова йде про безпосередній розвиток почуттів у дітей середнього шкільного віку засобами вальдорфської педагогіки на уроках трудового навчання, то варто враховувати ряд особливостей, на основі яких вибудовується програма трудового навчання. А саме:

- вікові особливості дітей;
- врахування темпераменту учнів;
- важливість прикладного значення роботи;
- врахування сезонної діяльності;
- врахування ритмів та ритуалів на уроках;
- свобода творчого процесу.

Вікові особливості учнів, розуміння вчителем психічного, душевного та емоційного стану дітей у кожному класі, є важливою складовою їх

розвитку. Маючи ґрунтовні знання у цій галузі вчитель може сприяти кращому розвитку почуттєвої сфери дітей.

Перед тим, як актуалізувати вікові особливості учнів 5-9 класів, варто пригадати ці нюанси у дітей молодшого віку, бо саме це буде здоровий фундамент для подальшого розвитку дітей. Якщо аналізувати вікові періоди з огляду концепції семиріччя, то три перших з них можна озаглавити в такий спосіб:

- перше семиріччя – «світ добрий»
- друге семиріччя – «світ красивий»
- третє семиріччя – «світ правдивий».

Також варто зазначити, що розвиток та навчання дітей у першому семиріччі, а по факту до 9 років, здебільшого відбувається через наслідування. Тому для дітей цього віку так важливо, які дорослі їх оточують та що вони роблять. Навчання у дітей відбувається через повагу та любов до дорослого. Види діяльності, з якими працюють діти направлені на розвиток мислення, почуттів та волі.

Опанування природою та сутністю речей здійснюється, за вальдорфською педагогікою, шляхом чуттєвого світосприйняття, починаючи з рухової активності, що потребує її словесної інтерпретації для подальшого осмисленого виконання дій. Засобами стимулювання розвитку вихованців тут є відповідні їхньому вікові ігрові форми [4].

У 9 років дитина переживає важливий етап розвитку, коли вона починає відчувати свою самостійність (перший такий період дитина проходила у віці 3-х років, коли починала казати про себе «Я»), але і страхи, що пов'язані з труднощами життя та усвідомленням цього. Дорослі, які обізнані щодо цього періоду можуть допомогти дитині пройти його легше за допомогою педагогічних та виховних методів. Зокрема на уроках трудового навчання діти знайомляться зі стародавніми ремеслами, в'яжуть гачком шапки (рис. 1.2), завершальний річний проект – будівництво будинку (рис. 1.3).

Рис. 1.2. Ознайомлення учнів зі стародавніми ремеслами: в'язання гачком

Рис. 1.3. Завершальний річний проект – будівництво будинку

У період навчання у 5–9 класах учні знаходяться у настрої «світ красивий» до 14 років і з 15 (8–9 класи) уже в настрої «світ правдивий». В цей

час вони долають черговий цікавий, але не простий бар'єр – статеве дозрівання, що значною мірою впливає на їх розумовий та психічний розвиток.

Саме в цей час сфера почуттів є найбільш вразливою та потребує обережного та кваліфікованого підходу. Саме за рахунок мистецтва та прикладної діяльності можна найкращим чином гармонізувати, розвивати та індивідуалізувати почуття учнів.

Опишемо більш детально вікові та психічні особливості учнів 5–9 класів та зазначимо як та чи інша діяльність може підтримувати та розвивати сферу почуттів.

5 клас. В основному це діти близько 10–11 років. У цей час у учнів встановлюється доросле фізіологічне співвідношення частоти дихання до ритму серця – 1:4. Діти мають гармонійні пропорції тіла, хорошу фізичну форму, ще необтяжену пубертатом, ще немає виразної різниці між хлопцями та дівчатами.

У цей період у дітей уже сформовані кістки зап'ястя і вони можуть починати роботу з деревом. Діти знайомляться з чотирма інструментами для обробки деревини (пила, ніж, рашпіль, скобель) та виготовляють різноманітні вироби. За рахунок різноманітних інструментів та технік, учні можуть проявити творчість та креативність, навчитись художньо та мистецьки оформлювати свої вироби, отримувати досвід та вдосконалювати його.

На уроках рукоділля учні опановують методику в'язання на п'яти спицях. Класичними виробами на цих уроках є шкарпетки, рукавички та варіації на цю тему. Як варіант учні можуть шити давньогрецькі хітони на себе, оскільки завершальним проектом 5 класу є проведення давньогрецької

олімпіади (рис. 1.4). Античні греки є взірцем гармонійного розвитку, тому занурення у цю тему через міфи та легенди, творчість та спорт дуже

Рис. 1.4. Проведення давньогрецької олімпіади

відгукується дітям цього віку, оскільки максимально відповідають їх душевному стану. Саме завдяки такому поєднанню діяльності та тематики сфера почуттів п'ятикласників розкривається, пропрацьовується та розвивається найефективнішим способом.

6 клас. В цей період більшість учнів починають входити в пубертат і в тілі та психіці відбувають значні зміни. У дітей міняється поведінка, вони стають більш критичними та категоричними, різниця між дівчатами та хлопцями стає більш виразною. Учні стають більш закритими до дорослих, не готові йти на прямий контакт та показувати свою натуру, переживають бурхливі емоції, які ще слабо можуть контролювати. Для ефективної взаємодії з дітьми в цьому віці педагоги діють опосередковано, за допомогою змісту програми навчання.

Для того, щоб душевно підтримати учнів у такий період у мистецтві з'являється малювання вуглем. Чорно-біле малювання дуже співзвучне зі

станом дітей у цьому віці. В роботі з глиною учні отримають багато соціальних вправ, де основною вимогою до виконання є вміння домовлятися та працювати в команді. Однією з провідних тем у навчанні є тема раннього середньовіччя, де вчителі торкаються аспектів лицарства та дорослішання. Так діти у прийнятній формі можуть знайомитися з темою статевого виховання. Для розвитку впевненості та спритності на уроках фізичного виховання учні вчать основам циркових номерів та можуть готувати невеликі проекти-концерти за цією тематикою.

Щодо уроків трудового навчання, то робота набуває більш серйозного та відповідального характеру. На уроках роботи з деревом учні вчать працювати стамескою. При роботі з цим інструментом, особливим акцентом є те, що задіяні дві руки, а також відпрацьовуються навички роботи з лещатами. Класичним виробом з дерева у 6 класі є дерев'яна ложка, а далі вчитель підбирає вироби спираючись на індивідуальні потреби класу та учнів.

На уроках рукоділля діти вчать працювати з об'ємом та викрійками. Основна робота – це пошиття тварини за власною викрійкою. Це означає, що учні спершу мають добре навчитись малювати обрану тварину, а потім опрацювати технологію створення викрійок та переведення зображення 2D у вироби 3D. Учні мають свободу вибору тварини та матеріалів, відповідно до яких вони зустрінуться з певними труднощами, долаючи які, набувається досвід роботи з різними матеріалами (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Роботи учнів 6 класу.

7 клас. У цьому віці учні продовжують проходити шляхом статевого дозрівання і на перший план виходить інтенсивний ріст кісток та м'язів. Доволі часто можна помітити, що семикласники доволі незграбно рухаються, погано координують кінцівки, їм складно тримати своє тіло рівним. Це пов'язано з стрибкоподібним та асинхронним ростом кісток, м'язів та нервів.

На уроках ремесла діти виготовляють механічні іграшки та різні вироби з противагами, які необхідно збалансувати. Очевидно, що під час виконання таких робіт учням необхідно застосувати знання з фізики та математики. Щоб виріб міг працювати та рухатись важливі точні заміри та чітке дотримання інструкції. Чим більш детальним учні побудують креслення свого виробу, тим ясніше буде йти робота. Під час таких уроків діти знайомляться з основами інженерії (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Знайомство з основами інженерії.

На уроках рукоділля діти шиють маріонеток та готують лялькову виставу (рис. 1.7). Також маріонеток можна виробити і з деревини. За рахунок такого виду діяльності діти знайомляться з пропорціями тіла та застосовують знання з механіки. Таким чином відбувається реалізація

Рис. 1.7. Пошиття маріонеток для лялькової вистави

міжпредметних зв'язків на уроках трудового навчання. Навички з ляльководіння допомагають дітям краще зрозуміти анатомічні особливості власного тіла, яке в цей час викликає у семикласників стільки питань. Другою великою роботою у цьому класі є пошиття взуття. За рахунок інтенсивного росту кінцівок у цьому віці, акцент на ступні та їхній стрімкий ріст викликає у учнів великий інтерес. Також це прекрасна можливість проявити свою творчість та креативність.

8 клас. У цей час учні починають свій перехід до 3-го семиріччя, де світ має бути правдивим. Молоді люди починають шукати своє місце у світі та хочуть зайняти активну позицію у ньому. Через те, що свідомість учнів ще не досягла достатнього психологічного розвитку, вони можуть шукати можливості для реалізації своїх бажань у деструктивні способи. Тому важливо створити умови для конструктивної діяльності, щоб це не перейшло у деструктивні дії. Важливо, щоб трудова діяльність була з життєвою.

Ведучий проект 8 класу – це театр. Учні готують виставу, до якої самостійно виготовляють декорації та костюми (рис. 1.8). Під час репетиції

Рис. 1.8. Роботи на швейних машинках (механічних та електричних) з пошиття костюмів для вистави та виготовлення декорацій.

молоді люди можуть пропрацювати свої почуття, переживання, тривоги та сумніви самим ефективним способом. На уроках трудового навчання учні вивчають нерухомі з'єднання, виготовляють табурети, полиці та інші вироби, які підлягають цій темі. Важливу увагу на уроках вчителі та учні приділяють точності вимірів та презентації виробів. Оцінювання роботи відбувається під час обговорення з учителем.

Також учні вивчають роботу на швейних машинках (механічних та електричних), шиють костюми для вистави та виготовляють декорації. Ці процеси організовуються за принципом мануфактури. На уроках історії у 8 класі учні проходять теми технічної революції, а на уроках з праці вони втілюють надбанні знання у життя.

9 клас. У цей період більшість учнів долають основний пік статевого дозрівання. Молоді люди потребують біля себе висококваліфікованих

вчителів, які будуть допомагати їх розвивати та розширювати сфери їх інтересів.

Окрім навчальної програми учні багато часу приділяють підготовці та презентації індивідуальних проектів за сферами своїх інтересів (рис. 1.9). На уроках трудового навчання дев'ятикласники знайомляться з картонажною справою та виготовляють книги.

Рис. 1.9. Підготовка та презентація індивідуальних проектів за сферами інтересів учнів 9 класу.

Також в рамках уроків трудового навчання молоді люди вивчають лозоплетіння, роботу з металом та каменем, продовжують вдосконалювати свої навички роботи з деревом, використовують уже більш сучасні електрифіковані інструменти, вчаться обробляти великі масиви деревини. За

рахунок роботи з різноманітними матеріалами та технологіями підлітки мають широку палітру вибору та розвитку, що беззаперечно розвиває сферу їх почуттів у гармонійному та інтенсивному руслі. Практично-прикладна діяльність – це творчий процес виготовлення різних виробів, які можна використовувати у практичному житті. Це формує у дітей почуття відповідальності, утилітарності та екологічного ставлення до ресурсів.

Стосовно видів темпераментів вальдорфська педагогіка спирається на класичну класифікацію за Гіппократом і доволі детально її вивчає та використовує на практиці. Це дає можливість вчителям створити найкращі умови для розвитку почуттів та життєвих навичок дітей. Знаючи особливості кожного темпераменту, вчитель ставить задачу окультурити кожен темперамент працюючи зі сферою почуттів, яка для кожного типу доступна найменше. Таким чином вдається досягнути гармонійного та глибокого розвитку сфери почуттів.

Оскільки *холерики* активні та готові до діяльності, мають яскраві лідерські якості, то вчителі вчать їх бути уважними до інструкцій, працювати у команді, а головне завершувати розпочату справу, допрацьовувати дрібні деталі та не реагувати гнівно на невдачі. Для *сангвініків* характерна легкість, поверхневність, бажання уникнути складних завдань та труднощів. В такому випадку таких учнів вчителі вчать бути послідовними, систематичними, розбивати великі завдання на маленькі, обирати завдання по силі, бути відповідальними. *Флегматики* часто працюють повільно, для них є великою проблемою почати роботу. Таким учням треба допомагати працювати з темпом, знаходити мотивацію до праці та інтерес. *Меланхоліки* можуть бути дуже чутливими до непростих задач і впадати у відчай, або занурюватись у деталі та не приділяти уваги усій роботі загалом. Вчителі навчають таких дітей працювати з цілим проектом, свою чутливість направляти на співчуття та доводити розпочате до кінця.

Оскільки уроки трудового навчання передбачають роботу в різних техніках та з різними матеріалами, підбираючи їх для учнів, вчителі допомагають дітям звертати увагу на свої почуття та бажання та розпізнавати їх. Важливість прикладного значення виробів – це в першу чергу мотивація дітей до роботи. Відповідно віку ці якості мають різний характер.

Молодші учні зазвичай роблять це із наслідування за дорослим (що є однією з рушійних сил у розвитку дитини до 9 років) та любові (авторитету) до вчителя. Ці природні риси дітей не вимагають об'ємного пояснення задач. Діти в цьому періоді активні та діяльні від природи, тому з радістю залучаються до праці.

З віком фокус мотивації змінюється і учні вже потребують більш обґрунтованого розуміння для чого вони мають займатись такою чи іншою діяльністю. Школярі часто задають питання: навіщо це мені знадобиться у житті? Чи потрібна комусь моя робота?

Згідно такої потреби важливо пропонувати учням роботу над такими виробами, що по завершенню їх виготовлення будуть мати прикладне значення та використовуватись в житті. Таким чином, учні отримують екологічне виховання та відчувають свою потрібність та співучасть у житті світу.

Наприклад, завданням фізичного становлення та виховання дитини у перші сім років її життя є максимальний розвиток творчої фантазії, що стане основою для подальшого навчання учнів у початковій школі. У цей перший семирічний період життя сутність дитини, за Р. Штайнером, повністю занурюється у чуттєве сприйняття довкілля. Емоційний контакт та взаємодія з близькими людьми, наслідування їхньої поведінки, відчуття захищеності поряд із близькими видатний педагог уважав провідним чинником розвитку дитини в період раннього розвитку [204].

Друге семиріччя сприяє розвитку внутрішнього життя людини, коли здібності реалізуються у внутрішньо-духовному вимірі на засадах необхідності підтвердження авторитету вчителя, відокремлення себе від світу

дорослих, можливої появи, в наслідок цього, відчуття самотності. В цей період інтенсивно розвиваються увага, пам'ять, логічне мислення, довільна увага, що сприяє розвитку емоційно-вольової та почуттєвої сфери, формуванню ціннісних орієнтацій [7].

Третє семиріччя життя людини, за вальдорфською педагогікою, характеризується посиленням усвідомлення старшокласниками свого «Я», пошуком ідеалів та формуванням цінностей, відкриттям власної індивідуальності. Можливості пізнання розширюються в результаті виконання конкретних пізнавальних проектних завдань, сприяючи переживанням та розумінню світу на засадах феноменологічного підходу з уведення та аналізу відповідних понять.

Виходячи з того, що вальдорфська педагогіка завжди дивиться на розвиток дитини, як цілісного організму, бере до уваги розвиток мислення, почуттів та волі, то варто зазначити, що на це впливають і зовнішні обставини. Важливим аспектом розвитку почуттів є те, що вчителі в уроки трудового навчання залучають культурно-національну складову, яка зокрема пов'язана із сезонною діяльністю.

Оскільки українська культура дуже багата на різноманітні ремесла та традиції, що з цим пов'язані, то включаючи це до програми уроків трудового навчання, педагогіка вирішує одночасно кілька важливих задач:

- ознайомлення з культурою та історією нашого народу;
- національно-патріотичне виховання;
- можливість розширити сферу почуттів та досвіду дітей (традиції та матеріали).

Зокрема, якщо мова йде про *осінь*, то уроки можуть бути пов'язані з різноманітними видами заготовок харчів на зиму, обробкою різних природніх матеріалів (вовна, деревина, соломка). *Взимку* робота може бути присвячена підготовці до різдвяних свят, ярмарків, виготовленню різноманітних товарів, прикрас та виконанню проектів (Вертеп), вишивці, ткацтву, в'язанню, роботі з воском. *Навесні* – розписування писанок,

виготовлення вітражів, заготовки сезонних лікарських трав, пошиття одягу (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Розписування писанок навесні.

Проходячи колообіг року, учні у кожному класі на різному рівні занурюються у душевні переживання у просторі традицій та культури. У молодших класах більш актуальна безпосередня діяльність, як така. У старших класах на перший план виходить соціальна складова та взаємодія між учнями. Пропонуючи дітям та молодим людям діяльність, що пов'язана з сезонністю, ми можемо створити для них умови задоволення своїх душевних потреб гідним способом.

На початку та в кінці кожного уроку трудового навчання з елементами ремесла та рукоділля лунає вислів, що притаманний віку та роду діяльності учнів. Цей спосіб роботи допомагає учням налаштуватися на діяльність та робити необхідну паузу в кінці. Будь-які ритмічні речі дають людині відчуття стабільності, порядку, спокою. Що є вкрай актуальним у теперішній час.

Перед завершенням уроку вчитель трудового навчання обов'язково виділяє час на те, щоб діти прибрали простір та навели у ньому лад, що сприяє розв'язанню кількох задач: організаційно-виховну, соціальну та

терапевтичну (наприклад учнів може надихати замітання великої кількості стружок, або впорядкування інструментів у спеціальних коробках).

Рис. 1.11. Обговорення та рефлексія виконаної роботи.

Після етапу прибирання йде етап обговорення та рефлексія виконаної роботи (рис. 1.11). Всі роботи викладаються на стіл та ведеться розмова про результат діяльності. Таким чином діти мають можливість подивитись на свій виріб з боку та вчаться конструктивно виражати свою думку. Негласно порівнюючи свій виріб з роботами однокласників, дітям можуть приходити думки про подальші кроки роботи на наступному уроці, або виникають питання, як досягти бажаного результату.

У старших класах, окрім виготовлення виробів, учні мають вміти робити презентацію та оцінку своєї роботи. У такій діяльності необхідно володіти навичками саморефлексії, красномовства, самопрезентації та вміти відповідно реагувати на конструктивну критику.

Однією з важливих особливостей роботи з дітьми є врахування індивідуального підходу та творчої свободи кожного з учнів. Ця мета досягається за рахунок можливості вибору. Учням може пропонуватися

вибір матеріалів, кольорів, форм та варіацій виробів. Завдяки цьому кожен учень в процесі роботи може виразити свою індивідуальність та підібрати для себе той вид роботи, який відповідає його рівню вправності. В будь-якому випадку вчитель супроводжує цей процес та направляє його. Окрім того, вчитель може зайняти активну позицію щодо вибору учня та запропонувати йому той чи інший варіант роботи, з огляду на його потреби (рис. 1.12).

Рис. 1.12. Вияв індивідуального підходу та творчої свободи кожного з учнів у проектуванні будинку в етностилі.

Аналіз особливостей розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки дає нам змогу зробити висновок про цілісно-гуманістичну зорієнтованість цієї альтернативної освітньої системи, яка ґрунтується на засадах антропософії та спрямована на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів, починаючи від чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та

відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, результатом чого є соціально-світоглядне становлення та професійне самовизначення активної, творчої адаптивної та високоморальної особистості, здатної до самореалізації, відповідно до вікових потреб та особливостей розвитку.

Висновки до першого розділу

У розділі аналізуються психолого-педагогічні підходи до розуміння ключових понять дослідження «розвиток», «почуття», «трудове навчання», «засоби», «вальдорфська педагогіка», якими визначається зміст понятійного конструкту «розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Вивчення категорії «розвиток» сприяло усвідомленню його як процесу незворотних закономірних змін особистості, появи, під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників кількісних змін, нових її якісних перетворень щодо навченості, вихованості, освіченості в напрямку їхнього поетапного зростання, зміцнення, синтезу та стабілізації у цілісній, завершеній особистості.

Проведений у контексті нашого дослідження аналіз поняття «почуття» обумовив його розуміння як однієї із форм переживання особистістю свого ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших людей, що визначається переживаннями людини, обумовленими задоволенням або незадоволенням духовних потреб, здатністю керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, що формуються в діяльності людини під виховними впливами суспільних інституцій, поступово трансформуючи почуття в стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини.

Ретроспективне вивчення сутності *«трудового навчання»* як шкільного навчального предмету дало нам змогу визначити його як такий, що пройшов поступову історико-педагогічну трансформацію від шкільного предмету *«Ручна праця»* до *«Трудового навчання»* і далі в сучасний курс *«Технологій»*, зміст якого спрямований на творчий розвиток учнів 5–9 класів під час опанування різнобічними технологіями, свідомий вибір ними майбутньої сфери навчання і праці.

Аналіз категорії *«засоби навчання»* сприяв уточненню його розуміння як спеціально створених штучних або природних дій, інформаційних та матеріальних об'єктів освітнього середовища для викладання учителів та учіння учнів, спрямованих на створення умов досягнення поставлених освітніх цілей у різних педагогічних ситуаціях із використанням багатоваріантних методів, організаційних форм за панівною в суспільстві освітньою парадигмою.

Здійснене у контексті нашого дослідження вивчення сутності *вальдорфської педагогіки* обумовило її розуміння як цілісно-гуманістичної альтернативної антропософської освітньої системи, спрямованої на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів, починаючи від чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, результатом чого є соціально-світоглядне становлення та професійне самовизначення активної, творчої, адаптивної та високоморальної особистості, здатної до самореалізації, відповідно до вікових потреб та особливостей розвитку.

Аналіз змісту понятійного конструкту *«розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»* дав змогу сформулювати його авторське розуміння як незворотні закономірні зміни особистості щодо переживань ціннісного ставлення до

дійсності, самої себе та інших в напрямку поетапного зростання у стійкі емоційні характеристики ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, забезпечуючи вибудовування під час опанування різнобічними технологіями власних життєвих теорій та висновків, розкриття внутрішнього особистісного потенціалу людини та свідомий вибір майбутніх сфер навчання і праці.

Удосконалення теорії і методики трудового навчання на засадах аналізу її напрямів у зарубіжній педагогічній думці, зокрема *розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки*, має метою поетапне перетворення особистісних переживань ціннісного ставлення до дійсності, самих себе та інших в напрямку формування стійких емоційних характеристик, ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності.

Концептуальною основою розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки визначено антропософський підхід до чуттєвого самопізнання людиною світу у вивільненому духовному житті, яке створюється вихованням за певною системою.

Аналіз наукових підходів та поглядів сприяв виявленню ряду принципів вальдорфської педагогіки у розвитку в учнів сфери почуттів: формування сприйняття дитини: соціальні реалії, кольори, звуки, форми та ін.; автономно-колегіальне управління освітнім процесом педагогічною радою; цілісне ставлення до особистості учня у єдності інтелектуальної, емоційно-почуттєвої та вольової сфер; розвиток рухової координації та

моторики як основи формування інтелектуальної, емоційно-почуттєвої та морально-вольової сфер людини; принцип протилежності у формуванні почуттєвої сфери: «низ-верх», «темний-світлий», «зовнішнє-внутрішнє» та ін.; принцип поступового ускладнення трудових завдань для учнів; відсутність жорсткої регламентації змісту навчальних програм, однотипних підручників, кількісно-бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів.

Доведено, що мета розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання за вальдорфською педагогікою забезпечується оптимізацією змісту шкільної технологічної освіти за принципами цілісно-гуманістичної орієнтації вальдорфської педагогіки як альтернативної антропософської освітньої системи. Серед завдань, якими досягається ця мета, виділені: навчання, виховання та розвитку людини на засадах цілісної взаємодії духовних, душевних та тілесних чинників впливу на почуття, волю та розум; поглиблення інтересу учнів до умов життя оточуючих людей та світу в цілому; становлення творчої, активної, адаптивної та моральної особистості дитини, здатної до успішної життєвої самореалізації; формування знань, умінь та навичок різних галузей практичної діяльності людини (вишивка, в'язання, прядіння, ткацтво, шиття, виготовлення іграшок, землеробство, гончарство, будівництво та ін.).

Визначено, що зміст трудового навчання, за вальдорфською педагогікою, включає теперішнє і минуле оточуючого світу, опанування технологіями обробки різних природних та штучних матеріалів, розвиток рухової координації, вольової, чуттєвої та інтелектуальної сфер особистості: перше семиліття (до 7 років): приклад і наслідування дій та чуттєве поринання дитини у світ фантазування; друге семиліття (від 7 до 14 років): розвиток чуттєвих (евритмія, творчі проекти), інтелектуальних та фізично-вольових сил (активний рух, заняття декоративно-ужитковими та прикладними ремеслами, працею в побуті та ін.); третє семиліття (від 14 до

21 року): проби власних сили у різних галузях життєдіяльності людини для визначення напрямку свого становлення як особистості.

Серед методів трудового навчання, спрямованих на розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки визначені: наслідування, приклад, вільне виховання, імпрровізації, переживання різних ролей та якостей, спостереження за учнями, інсценізації, ведення учнями записів, навчання народним ремеслам (вправи, проекти), методи емоційного переживання явищ і процесів, що вивчаються, методи образного, ритмічно організованого та художнього навчання, диференціація трудових завдань, методи співпраці з учнями, врахування їхніх психофізіологічних особливостей, моральне стимулювання без оцінок.

Встановлено, що до форм організації розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання вальдорфською педагогікою віднесені міжгалузева взаємодія навчальних предметів, їхня міжпредметна інтеграція, робота школи в режимі повного дня, занурення учнів упродовж 2-4 тижнів у вивчення окремих шкільних предметів.

Результатом розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання вальдорфська педагогіка вважає сформованість відчуттів смаку, краси, художнього стилю, ціннісного ставлення до всього що створено природою та людиною, цілісне розкриття індивідуального внутрішнього потенціалу через інтелектуальну, вольову та емоційно-почуттєву сферу особистості, дозволяючи кожному учневі індивідуально розкривати власні природні здібності, формувати нахили до творчої трудової діяльності та свідомо підходити до вибору майбутньої професій.

Основні положення першого розділу висвітлено в публікаціях авторки [18], [20], [21], [26], [28], [29], [31].

РОЗДІЛ 2.

ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ

У розділі розкрито критерії, показники і рівні розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів. Здійснено опис програми та результатів констатувального етапу дослідження.

2.1. Критерії, показники і рівні розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів

Впровадження в ЗЗСО концепції Нової української школи передбачає формування в учнів засобами предметних компетентностей ключових наскрізних умінь із висловлювання та тлумачення власних почуттів у спілкуванні, самостійного висловлювання почуттів засобами мистецтва, виявляючи самовираження та обізнаність у сфері культури [117].

Не зменшуючи значущість рівнів сформованості в учнів предметних компетентностей із трудового навчання, Державним стандартом базової середньої освіти [44] передбачено формування в учнів наскрізних для всіх ключових компетентностей умінь ефективно виражати почуття засобами мовної компетентності, усвідомлювати особисті відчуття та почуття в межах громадянської та соціальної компетентності, прагнень до розвитку та вираження своїх почуттів засобами культурної компетентності. Визнаючи розвиток сфери почуттів учнів визначальним, поруч із інтелектуальною та вольовою сферами, складником психічної структури людини, трудове навчання, за вальдорфською педагогікою, акцентує увагу не лише на опанованих учнями обсягах трудових знань і вмінь, а й на формуванні у них відчуттів смаку, художнього стилю, ціннісних ставлень до творінь природи та людини [138].

Проектування шляхів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, за провідними світовими системами освіти Сінгапуру, Фінляндії [191], пропонується починати з діагностування

Рис. 2.1. Розвиток сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання за вальдорфською педагогікою

показників її вияву. Це вимагає пошуку сучасною психолого-педагогічною наукою інноваційних методик та засобів діагностики рівнів розвитку показників сфери почуттів учнів. Державний стандарт базової середньої освіти (2020) орієнтує на побудову діагностичного супроводу розвитку сфери почуттів учнів на засадах компетентнісного, діяльнісного та особистісно-орієнтованого методологічних підходів, змістом яких визнається унікальність та цінність усвідомлення кожним учнем особистих відчуттів та почуттів, реалізація його прагнень на самовираження та розвиток власних почуттів засобами культури та мистецтва.

Методика діагностики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів має бути відповідною меті дослідження, враховувати вікові особливості учнів, бути недовготривалою, не вимагати від учнів для участі у заходах із діагностики значних вольових зусиль та повинна відповідати вимогам надійності, за існуючими психо-діагностичними професійними стандартами, що обумовлюють узгодженість отримуваних результатів вимірювань завдяки багаторазовому використанню діагностичних методів для оцінювання навчальних досягнень учнів ЗЗСО, що забезпечують достатню повноту та достовірність отримуваних результатів вимірювання показників розвитку сфери почуттів.

Діагностичний супровід розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання має на меті надання допомоги кожному з учнів у розвитку інтелекту, сили волі, гармонійному становленні як творчої, активної адаптивної та моральної особистості, здатної до успішної самореалізації в житті. Маючи різні рівні розвитку почуттєвої сфери та індивідуальні психофізіологічні особливості, нахили та здібності, учні повинні отримати повноцінну можливість на виявлення та ефективний розвиток власних почуттів, творчої самостійності, потреб та інтересів.

Методологія діагностичного супроводу розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання передбачає оцінювання існуючих рівнів прояву почуттів різних видів, їхній розвиток та сприяння кожному

учневі у використанні можливостей предметного трудового навчання для усвідомлення, вираження власних почуттів під час проектування та виготовлення виробів.

Традиційно провідним видом діагностування розвитку сфери почуттів вважається тестування. Водночас, як відмічає О.Мазяр [100, с. 36], стандартизовані опитувальники є найменш надійними та валідними методами вивчення особистості і зокрема її емоційно-почуттєвої сфери. Тому, валідність діагностики розвитку почуттів значною мірою визначається майстерністю дослідника, його досвідом, інтуїцією та аналітичними здібностями. Це актуалізує потребу розробки та вибору методів, які забезпечуватимуть об'єктивну діагностику особливостей розвитку сфери почуттів учнівської молоді.

Для визначення складових елементів почуттєвої сфери особистості та їхньої характеристики існуючі стандартизовані опитувальники нами поділені на три групи (див. таблицю 2.1):

1. Діагностика здатності чуттєвого сприйняття довкілля.
2. Вимірювання особливостей реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі.
3. Оцінювання сформованості ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності.

Результати опитувань виражаються ступенем розвитку почуттів, їхнім профілем та якісними характеристиками індивідуального прояву почуттів. Діагностика здатності чуттєвого сприйняття довкілля передбачає оцінювання таких компонентів структури сфери почуттів як зміст та динаміка ситуативних емоцій, емоційні ставлення, переживання відносно задоволення власних духовних потреб, такі ознаки вияву почуттів, як афекти, прагнення, настрої, зміст вияву почуттів (етичні, соціальні, моральні почуття та ін.), стійкі почуття (переконання, повага, любов), короткочасні ситуативно-емоційні почуття (радість, смуток, обурення та ін.).

Таблиця 2.1

Діагностичні методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів

Компоненти структури сфери почуттів та їх характеристика		Діагностичні методики
Здатність чуттєвого сприйняття довкілля	Зміст та динаміка ситуативних емоцій Короточасні ситуативно-емоційні почуття: радість, смуток, обурення та ін.	Опитувальник САН
	Емоційні ставлення	
	Переживання відносно задоволення власних духовних потреб Абстрактні почуття: духовність, справедливість	Анкета оцінки духовного розвитку особистості
	Ознаки вияву почуттів: афекти, прагнення, настрої	Методика «Самооцінка індивідуальних особливостей» (СІО)
	Зміст вияву почуттів: етичні, соціальні, моральні почуття	Виявлення схильності до емпатії
	Стійкі почуття: переконання, повага, любов	Опитувальник «Шкала базових переконань про світ» (WAS)
Особливості реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі	Інтерес до сфер трудової діяльності	Карта інтересів;
	Соціальні почуття: усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності	Анкета інтересів.
	Інтерес до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час	Анкета «Що нам цікаво?»
Сформованість ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності	Ціннісні орієнтації	Тест «Як ти ставишся до навчання в школі?»
	Мотиваційна значущість	
	Естетичні почуття: здатність керуватися категоріями естетики	Методика І. Волкова з виявлення нахилів та здібностей учнів у позаурочній пізнавальній діяльності
	Конкретні почуття: ставлення до творів мистецтва, конкретних людей	
	Здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки	Опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих
	Моральні почуття: переконання, погляди, ставлення до себе і суспільства	
	Ставлення до дійсності, людей та до себе	
Узагальнені почуття: ставлення до людства, мистецтва		

Діагностика змісту та динаміки ситуативних емоцій та емоційних ставлень нами здійснювалися за представленим у додатку Д опитувальником

САН [156]. Учні, відповідаючи на 30 альтернативних питань оцінювали свій емоційний стан (самопочуття, активність, настрій), який вони відчували на даний момент часу. Оцінюванню підлягали не лише значення окремих показників ситуативних емоційних станів та ставлень, а й їхнє співвідношення.

Для вияву переживань учнів відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності, справедливості може використовуватися, представлена в додатку Е, анкета оцінки духовного розвитку особистості [134, с. 125–126]. Рівень задоволення духовних потреб оцінюється за 5-бальною шкалою. Отримавши анкету з прізвищами однокласників, учні оцінюють рівень духовного розвитку як свій, так і інших учнів класу, відповідаючи на питання щодо піклування лише про себе (2 бали), тільки про окремих людей або тварин (3 бали), про людей або природу (4 бали), про людей, тварин, рослин, природу (5 балів). Таку саме анкету на батьківських зборах заповнюють батьки стосовно своєї дитини, а також оцінку всім учням класу дає класний керівник.

З метою визначення ознак вияву учнями почуттів (афектів, прагнень, настроїв) нами було використано, представлену в додатку Ж, методику «Самооцінки індивідуальних особливостей» (СІО), за якою учні, відповідали на 48 запропонованих для оцінювання питань [146, с. 391–400). Питання містять описи різних ситуацій життєдіяльності, людські якості, з якими учням необхідно співвідносити власні характеристики. Оцінюючи запропоновані варіанти суджень за 10-бальною шкалою, учні визначають ступінь упевненості в правильності даної ними оцінки.

Описані в методиці життєві ситуації і людські якості подаються учнями як вже знайомі їм види поведінки, характерні або не притаманні їм у повсякденній реальній життєдіяльності:

- скутість, замкненість поведінки, труднощі у спілкуванні з іншими;
точність, акуратність та старанність у роботі;

- наполегливість і терпіння в роботі, зорієнтованість на майбутній, відтермінований у часі результат, спостережливість щодо об'єктів живої природи;

- розвинутість фантазії, багата уява, тонке сприйняття, естетичні відчуття;

- спрямованість на колективну діяльність, спілкування, комунікабельність; самоконтроль та терпимість у спілкуванні.

- висока вразливість та чутливість.

Зазначені показники самооцінки учнів дають уявлення про ступінь сформованості окремих якостей почуттєвої сфери особистості та динаміку їхньої зміни в процесі трудового навчання.

Оцінювання вияву змісту вияву почуттів (етичні, соціальні, моральні почуття) відбувалося за представленою в додатку 3 методикою виявлення схильності до емпатії [146, с. 118–120]. Учням зачитувалися певні життєві ситуації, що містять вияви етичних, соціальних та моральних почуттів. Школярі висловлювали свою думку щодо зачитаних тверджень у вигляді таких оцінних суджень «завжди» (5 балів), «майже завжди» (4 бали), «часто» (3 бали), «іноді» (2 бали), «ніколи» (1 бал), «не знаю» (0 балів). Залежно від кількості набраних балів визначалися такі рівні вияву етичних, соціальних і моральних почуттів: високий (68–90 балів), достатній (45–67 балів), середній рівень (23–44 бали), початковий рівень (до 22 балів).

На вимірювання ступеня вияву в учнів стійких почуттів (переконання, повага, любов) спрямований представлений у додатку II опитувальник «Шкала базових переконань про світ» (WAS) [184]. Базові переконання характеризують зазначені стійкі почуття, які впливають на підсистеми структури особистості, змінюючи почуттєву сферу функціонування людини. Розроблена Р. Буяновим-Бульманом «Шкала базових переконань» спрямована на вияв восьми категорій переконань, на підставі яких визначаються вияви трьох видів досліджуваних нами стійких почуттів: прихильність, контрольованість та справедливість світу, доброта людей,

випадковість як принцип перебігу подій, цінність власного «Я», ступінь самоконтролю, вдачі та везіння.

Кожна з представлених у додатку 8 шкал містить по 4 твердження, значення по кожній з яких визначається середнім арифметичним балом за відповідними твердженням. Для прямих тверджень – це бали позначені опитуваними, а для обернених – бали мають реверсивне значення.

Після отримання тестових показників визначається сума балів по кожній шкалі в діапазоні від 4 до 24 балів.

Дослідження другого компоненту структури сфери почуттів – особливості реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі – та характеристика його показників нами здійснювалося за трьома методиками: Карта інтересів, Анкета інтересів, Анкета «Що нам цікаво?».

З допомогою представленої в додатку К Карти інтересів [146, с. 368–120] традиційно вивчаються інтереси учнів до різних сфер трудової діяльності. Даючи відповіді на 144 питання учні виявляють спрямованість, широту та силу інтересу до 24 видів діяльності людини. Використання такої карти впродовж навчання учнів у 5–9 класах дозволяє діагностувати ряд стійких мотивів їхньої навчальної діяльності, вказує на динамічні зміни домінантних інтересів, сприяє виявленню тенденцій розвитку цього складника почуттєвої сфери особистості учнів.

З допомогою представленої в додатку Л Анкети інтересів [145] ми здійснювали діагностику вияву соціальних почуттів учнів щодо усвідомлення власних потреб, інтересів до різних видів діяльності. Даючи відповіді на 60 питань анкети, учні виявляли власні вподобання та бажання щодо занять видами трудової діяльності за 12 сферами праці.

Інтереси до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час нами визначалися за Анкетою «Що нам цікаво?». Представлена в додатку М Анкета «Що нам цікаво?» [3] сприяла виявленню інтересу учнів до шкільних навчальних предметів.

Діагностика третього компоненту структури сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання передбачала визначення сформованості в учнів ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності за такими показниками, як: ціннісні орієнтації; мотиваційна значущість; естетичні почуття: здатність керуватися категоріями естетики; конкретні почуття: ставлення до творів мистецтва, конкретних людей; здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки; моральні почуття: переконання, погляди; ставлення до себе і суспільства, до дійсності, людей та до себе; узагальнені почуття: ставлення до людства, мистецтва.

Діагностику розвитку в учнів ціннісних орієнтацій та мотиваційної значущості нами здійснювалось, за представленим у додатку П, Тестом «Як ти ставишся до навчання в школі?» [167, с. 30].

Ставлення учнів до дійсності, людей та до себе, вияви моральних почуттів (переконання, погляди, ставлення до себе і суспільства) та узагальнених почуттів (ставлення до людства, мистецтва) нами вимірювалися за представленим у додатку В опитувальником суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих [146, с. 588–592]. Оцінюючи збіги наведених тверджень стосовно подій свого життя, учні виявляють ставлення до однолітків, самих себе, батьків, вчителів, друзів у позашкільні, до навчання, праці та громадської діяльності, а також проявляють сумарний рівень вихованості за ступенем адаптації до існуючої системи відносин.

Не абсолютизуючи значення тестових методик діагностики сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, ми надавали важливого значення отриманню діагностичних даних шляхом організації цілеспрямованих спостережень за учнями впродовж їхнього навчання у 5–9 класах, бесідам із учасниками освітнього процесу, що забезпечувало отримання надійної науково-дослідної інформації. Для діагностики естетичних почуттів (здатності керуватися категоріями естетики), виявів конкретних почуттів (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей) та

здатності керуватися ідеалами, мотивами і нормами поведінки нами було використано представлену в додатку Н методику вчителя трудового навчання І. Волкова [153, с. 101]. Надання в позаурочний час учням можливості, без будь-якого примусу, добровільно поспробувати свої сили у різних видах цікавої творчої праці, сприяє відстеженню розвитку та становленню нахилів та здібностей учнів. Реєстрація творчих робіт учнів здійснюється у тематичному учнівському портфоліо у вигляді творчої книжки, яка ведеться класним керівником впродовж навчання учнів у 5–9 класах та виступає дієвим засобом професійної консультації випускників 9 класу щодо вибору ними напряму подальшого профільного навчання у старшій школі. Рейтингове представлене у творчій книжці кількісно-якісного оцінювання індивідуальних творчих досягнень є дієвим засобом стимулювання участі учнів у позаурочному застосуванні на практиці та поглибленні набутих під час предметного навчання знань, умінь і навичок.

У вимірюванні розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів ми виходимо з її розуміння як багатовимірного явища сформованого, за зазначеною в таблиці 1.2 компонентною структурою якостей особистості. Такий методологічний підхід нами визначений для діагностування розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання.

Далі перейдемо до розгляду критеріїв, показників та рівнів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів. Визначаючи критерії як набори якісних характеристик [96, с. 41], якими оцінюються суттєві ознаки явищ педагогіки [33, с. 93; 183, с. 43], критерії розвитку сфери почуттів нами визначаються як міра сформованості її компонентів за показниками рівнів навчальних досягнень учнів та важливих для цього якостей особистості.

Передумовою визначення рівнів розвитку сфери почуттів учнів ми визначаємо саме якість діагностування результатів її вияву. Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання визначається за критеріями оцінювання, що виявляють їхню здатність до чуттєвого сприйняття довкілля, особливості реалізації здібностей у внутрішньо-

духовному вимірі, сформованість ідеалів, цінностей та розкривають власну індивідуальність учнів.

Окремі критерії, за Л. Коростіль [89], мають розкриватися рядом кількісно-якісних показників, якими визначаються основні закономірності досліджуваних явищ, їхні суттєві ознаки. Визначаючи сферу почуттів особистості як одну із форм переживання нею свого ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших людей, до показників вияву почуттів нами віднесені переживання людини, обумовлені задоволенням або незадоволенням духовних потреб, здатність керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, що формуються в діяльності людини під виховними впливами суспільних інституцій, поступова трансформація почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, вибудовування власних життєвих теорій та висновків, розкриття унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини.

Обґрунтування критеріїв розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання нами здійснено на засадах задекларованих у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [43] та Державному стандарті базової середньої освіти [44] компетентнісному, діяльнісному, особистісно орієнтованому методологічних підходах та за гуманістичним та емпатійним підходами альтернативної філософської освітньої системи вальдорфської педагогіки Р. Штайнера [200; 205].

Компетентнісний підхід визначає вимоги до обов'язкових результатів трудового навчання, інтегрує погляди, ціннісні ставлення, способи мислення та особистісні якості, потрібні для успішної діяльності учнів у змінюваних, нових умовах [117, с. 10]. Однією з ознак сформованості ключових компетентностей учнів є здатність усно та письмово виражати власні почуття, переконання, досвід та ідеї у відповідних життєвих ситуаціях, через виготовлені вироби, зокрема твори декоративно-ужиткового мистецтва, готовність до пояснення та опису почуттів інших осіб, до визнання їхнього права на вираження своїх почуттів, зважання у своїй поведінці на емоції та

почуття інших людей, здатність до аналізу та вербалізації власних почуттів та емоцій під час сприйняття творів мистецтва, до виразу власних почуттів художніми засобами в процесі творчої діяльності (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

Діяльнісний підхід спрямовує навчально-виховний процес на становлення і розвиток умінь і навичок учнів, орієнтує їх на застосування набутих знань із навчальних предметів на практиці, забезпечує ефективну адаптацію молоді в суспільстві, професійну орієнтацію та формує здібності до самоосвітньої і колективної діяльності [43].

Особистісно-орієнтований підхід забезпечує спрямування навчально-виховного процесу на розвиток та взаємодію особистості всіх учасників освітнього процесу на засадах партнерства у процесі навчання та рівності у спілкуванні [43].

Гуманістичний підхід альтернативної філософської освітньої системи вальдорфської педагогіки Р. Штайнера полягає у відмові влади над дітьми, впровадженні вільного виховання без застосування будь-якого примусу і покарань, де свобода, любов до дітей виступають провідними засобами виховання толерантності, трудового та естетичного виховання [127].

Емпатійний підхід в освіті ґрунтується на почуттях, на прийнятті інших такими, якими вони є, визначається проявами емоційного резонансу стосовно переживань інших людей [193]. Уважне ставлення до інших сприяє їх кращому розумінню шляхом співпереживання та співчуття, виступає системоутворюючою складовою духовності особистості. Почуттєва складова процесу емпатії передбачає перетворення власних почуттів суб'єктів емпатії внаслідок інтеріоризації переживань емпатійних об'єктів, викликаючи появу співчуття [104].

Розвиток сфери почуттів учнів нами визначається як одна із провідних умов організації трудового навчання в ЗЗСО, в структурі якого теорією і методикою технологічної освіти виділяються такі складові, як мета, завдання, стимулювання і організація процесу навчання, його результати. Сучасна

психолого-педагогічна література традиційно визначає такі структурні компоненти навчання: ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольньо-результативний [154; 168; 171; 172].

На підставі аналізу освітніх документів, сучасних досліджень у теорії та методиці трудового навчання й технологій нами визначена структура процесу розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, яка містить: ціле-мотиваційну складову, що характеризує мету та завдання розвитку сфери почуттів, потреби і мотиви розкриття їхньої власної індивідуальності; змістовий компонент, що включає чуттєві сприйняття, здібності учнів у внутрішньо-духовному вимірі, ідеали, цінності; операційно-діяльнісний складник, спрямований на подолання егоцентричних особистісних тенденцій, перетворення власних почуттів учнів шляхом інтеріоризації переживань інших, викликаючи появу почуття співпереживання; контрольньо-результативний компонент визначає обов'язкові конкретні та загальні результати розвитку сфери почуттів учнів, окреслює засоби їхньої діагностики та оцінювання.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження визначають почуття як одну із форм переживання особистістю свого ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших людей, що визначається переживаннями людини, обумовленими задоволенням або незадоволенням духовних потреб, здатністю керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, які формуються в діяльності людини під виховними впливами суспільних інституцій, поступово трансформуючи почуття в стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини [37, с. 371; 131, с. 180; 135, с. 136; 151, с. 304]. Почуття разом із їхніми мотивами та потребами входить до змісту *ціле-мотиваційної складової* процесу розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів, стимулюючи її формування на всіх етапах трудового навчання.

Взаємозв'язок складників ціле-мотиваційного компонента з метою розвитку в учнів сфери почуттів визначається усвідомленням учнями мети і завдань прийнятті інших такими, якими вони є, виявів емоційного резонансу стосовно переживань інших людей, уважного ставлення до інших, їхнього кращого розуміння шляхом співпереживання та співчуття. Досягнення цієї мети вимагає від учнів виявів здатності до чуттєвого сприйняття довкілля, що потребує включення суб'єктивного ставлення учнів до діяльності, самих себе та оточуючих до структури почуттєвої сфери особистості.

Діагностування проявів сфери почуттів учнів за ціле-мотиваційним критерієм нами здійснювалося та засадах вивчення: 1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе, за представленим у додатку В Опитувальником суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих [146, с. 588–592]; 2) переживань відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості, за представленою у додатку Е анкетною, оцінки духовного розвитку особистості [134, с. 125–126].

Засобом прояву здатності до чуттєвого сприйняття довкілля виступає система та динаміка прояву ситуативних емоцій та ситуативно-емоційних почуттів, емоційних ставлень, вияви почуттів у вигляді афектів, прагнень та настроїв, прояви етичних, соціальних та моральних почуттів, стійких почуттів переконань, поваги та любові, які разом складають *змістовий компонент* сфери почуттів учнів 5–9 класів. Зміст сфери почуттів технологічної освітньої галузі включає вияви учнями здатності до ефективного вираження, словесної передачі почуттів та ідей відповідно до ситуації засобами виготовлених виробів, творів декоративно-ужиткового мистецтва та культури, усвідомлення власних почуттів і відчуттів [44].

Діагностування розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, за змістовим критерієм нами проводилося в ході вивчення: 1) змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та

емоційних ставлень за представленим у додатку Д опитувальником САН [156]; 2) ознак вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої), за представленою в додатку Ж методикою «Самооцінки індивідуальних особливостей» (СІО) [146, с. 391–400]; 3) змісту вияву етичних, соціальних, моральних почуттів, за представленою в додатку З методикою виявлення схильності до емпатії [146, с. 118–120]; 4) стійких почуттів переконання, поваги, любові, за представленим у додатку И опитувальником «Шкала базових переконань про світ» (WAS) [184].

Шляхи подолання учнями егоцентричних особистісних тенденцій, перетворення їхніх власних почуттів засобами інтеріоризації переживань інших, викликаючи появу почуття співпереживання розкриваються *операційно-діяльним складником* сфери почуттів учнів 5–9 класів. Провідною операційно-діяльною складовою вияву та характеристики сфери почуттів нами визначені особливості реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі (див. таблицю 1.2).

Перевірка розвитку сфери почуттів учнів за операційно-діяльним критерієм нами здійснювалася в ході дослідження: 1) інтересів учнів до сфер трудової діяльності, за представленою в додатку К Картою інтересів [146, с. 368–120]; 2) соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності, за представленої в додатку Л Анкетою інтересів [145]; 3) інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час, за представленими в додатку М Анкетою для учнів «Що нам цікаво?» [3].

Постійне надходження до вчителя зворотньої інформації щодо процесу та обов'язкових результатів розвитку сфери почуттів учнів забезпечується *контрольно-результативним* компонентом, який окреслює засоби їхньої діагностики та оцінювання. Обов'язкові результати розвитку сфери почуттів учнів визначаються Державним стандартом базової середньої освіти [44] за загальними (спільними для всіх рівнів ЗСО) та конкретними (характеризують процес розвитку сфери почуттів за освітніми галузями) орієнтирами

оцінювання, на підставі яких здійснюється визначення рівня навчальних досягнень учнів по завершенні кожного освітнього циклу.

Загальні (спільні для всіх рівнів ЗСО) результати розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів визначаються компетентнісним потенціалом базової середньої освіти у вигляді ключових компетентностей (усвідомлення власних почуттів і відчуттів, здатність ефективно виражати особисті почуття та ідеї засобами культури та мистецтва відповідно до ситуації) та наскрізних умінь (словесна передача власних думок і почуттів).

Обов'язкові конкретні результати розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів передбачають сформованість ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності шляхом вияву ціннісних орієнтацій, мотиваційної значущості трудових дій, готовності керуватися категоріями естетики, вияви конкретних почуттів щодо ставлення до конкретних людей, творів мистецтва, узагальнених почуттів із ставлення до людства та мистецтва, моральних почуттів (переконання, погляди, ставлення до суспільства і до себе), здатність керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки.

Сфери почуттів учнів 5–9 класів досліджувалися, за контрольнорезультативним критерієм, з урахуванням рівнів навчальних досягнень учнів у трудовому навчанні за: 1) представленим у додатку П Тестом «Як ти ставишся до навчання в школі?» [167, с. 30]; 2) Методикою І. Волкова з виявлення нахилів та здібностей учнів у позаурочній пізнавальній діяльності [153, с. 101], див. додаток Н.

За результатами вивчення вимог Державного стандарту базової середньої освіти [44] до ознак розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів та за Українським педагогічним енциклопедичним словником [37, с. 371] встановлено, що цей процес характеризується чотирма рівнями їхнього прояву: початковий (визначається готовністю учнів передавати власні почуття та думки у словесній формі, розповідати про своє самопочуття з використанням простих кліше та мовних засобів, інтерпретуючи своє ставлення до дійсності); середній (характеризується здатністю учнів

ефективно виражати почуття та ідеї відповідно до ситуації у письмовій формі, детально описуючи власний досвід, ідеї, почуття та події у формі простого зв'язаного тексту та виражати свої емоції та почуття різними технологіями проектування та виготовлення виробів, застосовувати ці засоби окремо чи у поєднанні); достатній (обумовлений здатністю коментувати власні почуття через виконані проектно-технологічні завдання, враження від набутого досвіду, детально відповідаючи на коментарі, зважаючи на почуття і думки інших осіб, пояснювати їхні почуття та визнавати їхнє право на вираження власних почуттів, аналізувати вплив виражальних засобів на емоційно-естетичне сприйняття трудової діяльності); високий (визначається здатністю зважати у своїй поведінці на емоції та почуття інших осіб, поступовою трансформацією почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини).

Узагальнену характеристику рівнів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольньо-результативним критеріями, як структурними її складовими, представлено у додатках Р.1–Р.4.

2.2. Програма та результати констатувального етапу дослідження

Дослідно-експериментальна робота була спрямована на розробку та обґрунтування моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Організаційна робота з експериментального дослідження включала уточнення його мети та завдань, визначення місця і термінів проведення педагогічного експерименту, відбір складу учнів, вчителів та викладачів для контрольних та експериментальних груп, обґрунтування засобів діагностики

для об'єктивного вимірювання виявів ціле-мотиваційного, змістового, операційно-діяльнісного та контрольного-результативного компонентів структури сфери почуттів учнів у трудовому навчанні; обґрунтування методів оцінювання ступені достовірності даних, отриманих під час дослідно-експериментальної роботи.

Під час експериментального етапу дослідження вирішувалися наступні завдання:

- уточнювалися критерії, показники та рівні вияву складових почуттєвої сфери учнів у трудовому навчанні;
- здійснено констатувальну діагностику рівнів розвитку складових почуттєвої сфери учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання;
- відстежено динамічні зміни рівнів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання;
- здійснено кількісно-якісний аналіз отриманих експериментальних даних.

Дослідно-експериментальна робота складалась із констатувального та експериментального етапів, які здійснювались з 2019 по 2024 роки. Проведений у 2019 році констатувальний етап дослідження включав вивчення накопиченого вітчизняними ЗЗСО практичного досвіду розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання. Було уточнено обґрунтовані в ході теоретичного етапу дослідження рівні та показники розвитку сфери почуттів учнів за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольним-результативним критеріями. Вихідні рівні розвитку досліджуваного феномену вимірювались такими методами діагностики, як анкетування, опитування, інтерв'ю, бесіди, активні та пасивні спостереження. Завершальною стадією констатувального експерименту стала статистична обробка математичними методами отриманих дослідно-експериментальних даних.

Достатньо-необхідна кількість учнів 5–9 класів для участі в констатувальному експериментальному дослідженні була визначена за

запропонованими С. Гончаренком [36] вимогами до перевірки результативності досліджень у педагогічній галузі науки. Загалом у дослідно-експериментальній роботі взяли участь 289 учнів 5–9 класів Кибінської гімназії Миргородської міської ради Полтавської області, Ліцею № 32 «Європейський» Полтавської міської ради, Ліцею № 14 «Здоров'я» Полтавської міської ради, Великобузівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів-дошкільний навчальний заклад» Шишацької селищної ради Полтавської області і 38 учителів трудового навчання ЗЗСО та 35 викладачів педагогічних ЗВО.

Здійснення, в ході констатувального педагогічного експерименту, вивчення практики трудового навчання з розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів відбувалось без внесення будь-яких дослідницьких змін у традиційний процес трудового навчання з розвитку досліджуваного феномену.

Оцінювання рівнів розвитку в учнів сфери почуттів за цілемотиваційним критерієм нами було здійснено за показниками ставлення учнів до дійсності, людей та до себе, переживань відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості.

Вивчення ставлення учнів до дійсності, людей та до себе здійснювалося за представленим у додатку В Опитувальником суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих [146, с. 588–592], за яким визначалося ставлення учнів до однокласників, самих себе, до батьків, вчителів, друзів поза школою, до навчання, праці та громадської роботи. Вирішення учнями, чи збігаються, наведені в опитувальнику твердження з подіями їхнього життя, сприяло побудові профілю ставлень підлітків до людей, дійсності та до себе, за яким визначався ступінь прояву відносин, представлений у таблиці 2.2 як за окремими показниками ставлень, так і рівень їхньої вихованості за ступенем вияву системи ставлень.

Оцінювання ставлення до дійсності, людей та до себе вказує на середній рівень його розвитку в більшості учнів 5–9 класів. Найвищий рівень

(високий) відносин (18,8%) було виявлено за показником ставлення учнів до друзів поза школою, а найнижчі (початкові) було виявлено у ставленні до однокласників (23,7%), до навчання (23,2%) та до громадської роботи (21,3%).

Таблиця 2.2

Ступінь вияву відносин за показниками видів ставлень

Види ставлень	Рівні розвитку ставлень (%)			
	Початковий	Середній	Достатній	Високий
До однокласників	23,7	39,8	26,6	9,9
До батьків	19,3	36,4	30,7	13,6
До вчителів	20,8	38,7	28,3	12,2
До друзів поза школою	17,8	29,6	33,8	18,8
До навчання	23,2	41,6	23,4	11,8
До праці	14,3	32,6	38,7	14,4
До громадської роботи	21,3	36,8	29,1	12,8
Середнє значення	20,1	36,4	30,1	13,4

Розуміючи, що духовний розвиток особистості є одним із визначальних результатів розвитку почуттєвої сфери особистості, нами було здійснено констатувальну діагностику переживань учнів 5–9 класів відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості, за представленою у додатку Е анкетною, оцінки духовного розвитку особистості [134, с. 125–126]. В анкеті з прізвищами однокласників учні оцінювали рівень духовного розвитку у себе, так і в інших однолітків. Анкету заповнювали також батьки і класний керівник, оцінюючи всіх учнів класу. Результати оцінювання рівнів вияву духовного потенціалу в поведінці особистості учнів представлено в таблиці 2.3. Вони вказують, що лише 17,3% учнів проявили високий рівень широти піклування про людей, рослини, тварин та природу. Більш оптимістичними, на цьому рівні, були відповіді батьків (23,5%), а відповіді класних керівників (18,8%) зайняли поміжне

значення. В цьому плані оцінки класних керівників можна вважати найбільш об'єктивними та гармонійними.

Як показник недостатнього духовного розвитку слід зазначити те, що майже одна п'ята частина схарактеризованих учнів в оцінках ними самими та вчителями віднесені до таких, що піклуються тільки про себе.

Таблиця 2.3

Діагностування духовного розвитку особистості учнів на констатувальному етапі дослідження

Рівні вияву духовного потенціалу	Оцінки учнів		Оцінки батьків		Оцінки класних керівників та вчителів трудового навчання		Середні значення,
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	%
Високий	50	17,3	53	23,5	6	18,8	19,9
Достатній	82	28,4	88	38,9	10	31,3	32,8
Середній	99	34,3	56	24,8	9	28,1	29,1
Початковий	58	20,0	29	12,8	7	21,8	18,2
Всього	289	100,0	226	100,0	32	100,0	100

У таблиці 2.4 представлено узагальнені результати діагностики за ціле-мотиваційним критерієм ставлення учнів до дійсності, людей та до себе, переживань відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості.

Діагностика розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання виявила у більшості з них достатній та середній рівні її розвитку за ціле-мотиваційним критерієм. Учні здебільшого виявляли ставлення до дійсності, людей та до себе за 4–7-ма показниками їх вияву (див додаток В), а переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості визначалися оцінками в межах 9-16 балів (див. додаток Е).

Таблиця 2.4

Рівень розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання за ціле-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Показники вияву ціле мотиваційного компоненту	Рівні сформованості ціле мотиваційного компоненту, %			
	Високий	Достатній	Середній	Початковий
Ступінь вияву відносин за показниками видів ставлень	13,4	30,1	36,4	20,1
Духовний розвиток особистості учнів	19,9	32,8	29,1	18,2
Середнє значення	16,7	31,5	32,7	19,1

Другим складником вивчення розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів, як характеристики чуттєвого сприйняття, здібностей учнів у внутрішньо-духовному вимірі, ідеалів та цінностей у процесі трудового навчання, нами визначено змістовий критерій. Виконуючи на уроках творчі прокти, учні проявляли розвинутість почуттєвої сфери за визначеними у підрозділі 2.1 показниками змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень, ознак вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої), етичних, соціальних, моральних почуттів та стійких почуттів переконання, поваги і любові.

Рівень вияву учнями 5–9 класів змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень нами визначався за представленим у додатку Д опитувальником САН [156].

У таблиці 2.5 представлені рівні прояву в учнів змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів та емоційних ставлень за змістовим критерієм.

Опитування виявило перевагу середнього рівня (38,3%) в учнів 5–9 класів таких показників почуттєвої сфери особистості як самопочуття, активність та настрої. Оцінка змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень визначалася найчастіше 2–3 балами.

Таблиця 2.5

Рівень прояву в учнів змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів та емоційних ставлень за змістовим критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень вияву почуттєвих станів	Самопочуття		Активність		Настрої		Середнє значення
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	%
Високий	32	11,1	37	12,8	49	16,9	13,6
Достатній	69	23,8	81	28,0	84	29,1	26,9
Середній	115	39,8	113	39,1	104	36,0	38,3
Початковий	73	25,3	58	20,1	52	18,0	21,2
Всього	289	100	289	100	289	100	100

Рівень розвитку почуттів (афекти, прагнення, настрої) нами визначався за представленою в додатку Ж методикою «Самооцінки індивідуальних особливостей» (СІО) [146, с. 391–400]. Оцінюючи вияви у себе 14 тверджень, учні розкривали характерологічні особливості власної сфери почуттів (питання 1–8) та динамічні властивості нервової системи у їхньому вияві (питання 9–14). Дані оцінювання рівня прояву в учнів ознак почуттів (афекти, прагнення, настрої) в учнів 5–9 класів представлені в таблиці 2.6. Високий рівень розвитку почуттів проявили лише 10,7% учнів, достатній – 24,9%. Більшість же учнів (38,4%) проявили середній рівень ознак почуттів (афекти, прагнення, настрої), який характеризувався діапазоном 36–70 набраними ними балів. Початковий рівень було виявлено у 26,0% опитаних учнів.

Таблиця 2.6

Рівень прояву в учнів 5–9 класів ознак почуттів (афекти, прагнення, настрої)
за змістовим критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень прояву ознак почуттів	Абс.	%
Високий	31	10,7
Достатній	72	24,9
Середній	111	38,4
Початковий	75	26,0
Всього	289	100

Ще одним показником змістового критерію розвитку в учнів 5–9 класів сфери почуттів став зміст етичних, соціальних, моральних почуттів, за представленою в додатку 3 методикою виявлення схильності до емпатії [146, с. 118–120].

Висловлюючи свою думку ("не знаю", "ніколи", "іноді", "часто", "майже завжди", "завжди") щодо наведених 36 тверджень, учні проявляли власні етичні, соціальні та моральні почуття, результати чого представлені в таблиці 2.7.

Більшість учнів (36,3%) виявили середній рівень етичних, соціальних, моральних почуттів, який є властивим для більшості людей. У стосунках вони більш схильні судити про інших за їхніми вчинками, ніж довіряти власним враженням. Цим учням притаманні стримані прояви емоцій. У спілкуванні вони є делікатними, зазвичай не висловлюють власну точку зору, якщо не впевнені у її прийнятності для оточуючих. Високий же рівень схильності до емпатії проявила найменша кількість опитаних учнів (17%), для яких характерною є висока вразливість, чутливість до образ, болісне реагування на критику. У спілкуванні такі учні тонко реагували на настрої співрозмовників, погано почувалися у присутності "важких людей". Досить

часто такі учні відчували комплекс провини, побоювання завдати комусь образ або клопоту.

Таблиця 2.7

Рівень прояву в учнів 5–9 класів схильності до емпатії за змістовим критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень прояву ознак почуттів	Абс.	%
Високий	49	17,0
Достатній	80	27,7
Середній	105	36,3
Початковий	55	19,0
Всього	289	100

Четвертим показником змістового критерію діагностики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів став вияв стійких почуттів переконання, поваги, любові, за представленим у додатку II опитувальником «Шкала базових переконань про світ» (WAS) [184]. Представлені в таблиці 2.8 результати опитування виявили у більшості учнів (45,0%) середній рівень вияву стійких почуттів переконання, поваги, любові.

Про недостатній рівень розвитку в учнів стійких почуттів переконання, поваги, любові, за змістовим критерієм, свідчить те, що лише 11,1% учнів виявили їх на високому рівні.

Узагальнені дані щодо розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за показниками змістового критерію наведені в таблиці 2.9.

Діагностування сфери почуттів виявила у більшості (39,5%) учнів 5–9 класів середній рівень її розвитку за змістовим критерієм. Вияви сфери почуттів на цьому рівні характеризуються здатністю учнів ефективно виражати почуття та ідеї відповідно до ситуації у письмовій формі, детально описуючи власний досвід, ідеї, почуття та події у формі простого зв'язаного

Таблиця 2.8

Рівень прояву в учнів 5–9 класів стійких почуттів переконання, поваги, любові за змістовим критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень прояву ознак почуттів	Абс.	%
Високий	32	11,1
Достатній	57	19,7
Середній	130	45,0
Початковий	70	24,2
Всього	289	100

Таблиця 2.9

Рівень розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за показниками змістового критерію на констатувальному етапі дослідження

Показники вияву змістово-операційного компоненту	Рівні сформованості змістово-операційного компоненту							
	Високий		Достатній		Середній		Початковий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Зміст та динаміка ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів та емоційних ставлень	39	13,6	78	26,9	111	38,4	61	21,1
Почуття: афекти, прагнення, настрої)	31	10,7	72	24,9	111	38,4	75	26,0
Схильність до емпатії	49	17,0	80	27,7	105	36,3	55	19,0
Стійкі почуття переконання, поваги, любові	32	11,1	57	19,7	130	45,0	70	24,2
Середнє значення	38	13,1	72	24,8	114	39,5	65	22,6

тексту та виражати свої емоції та почуття різними технологіями проектування та виготовлення виробів, застосовувати ці засоби окремо чи у поєднанні. Водночас, слід зазначити, що переважна більшість учнів (62,1%) виявили труднощі у виявах здатності коментувати власні почуття через виконані проектно-технологічні завдання, висловлювати враження від набутого досвіду. Ці учні не завжди могли детально дати відповіді на коментарі, зважаючи на почуття і думки інших осіб. Їм було складно пояснювати почуття інших та визнавати їхнє право на вираження власних почуттів, аналізувати вплив виражальних засобів на емоційно-естетичне сприйняття трудової діяльності.

Діагностику рівнів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за операційно-діяльнісним критерієм було здійснено нами за показниками інтересів учнів до сфер трудової діяльності, вияву соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності та інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час.

Дослідження інтересів учнів до сфер трудової діяльності проводилося за представленою в додатку К Картою інтересів [146, с. 368–120], за якою традиційно вивчаються інтереси учнів до різних сфер трудової діяльності. Визначальними показниками тут стали ряд стійких мотивів навчальної діяльності учнів, що вказує на динамічні зміни домінантних інтересів, сприяє виявленню тенденцій розвитку цього складника почуттєвої сфери особистості учнів. У таблиці 2.10 наведені результати визначення інтересів учнів до різних сфер трудової діяльності. Про недостатній рівень розвитку почуттєвої сфери свідчить середній та початковий рівні сформованості пізнавальної мотивації у 60,6% учнів 5–9 класів.

У таблиці 2.11 представлено узагальнені дані з оцінювання широти прояву учнями пізнавального інтересу до вивчення шкільного трудового навчання.

Широкий інтерес до трудового навчання було виявлено лише у 9,7% учнів, які проявили його до більше, ніж семи сфер трудової діяльності.

Таблиця 2.10

Рівень вияву в учнів 5–9 класів інтересів до різних сфер трудової діяльності за операційно-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень інтересів учнів до різних сфер трудової діяльності	Абс.	%
Високий (високий рівень)	34	11,7
Середній (достатній рівень)	80	27,7
Низький (середній рівень) (113	39,1
Відсутній (початковий рівень)	62	21,5
Всього	289	100

Таблиця 2.11

Рівень вияву в учнів 5–9 класів широти пізнавальних інтересів до шкільного трудового навчання за операційно-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Широта інтересів учнів до предметного навчання	Абс.	%
Широкий (високий рівень)	28	9,7
Середній (достатній рівень)	72	24,9
Вузький (середній рівень) (130	45,0
Не виявлено (початковий рівень)	59	20,4
Всього	289	100

Більша ж частина учнів (65,4%) проявили вузький (середній) та початковий рівні інтересу до предметного трудового навчання в межах зацікавленості 1–3 сферами трудової діяльності людини.

Вивчення соціальних виявів сфери почуттів учнів 5–9 класів проводилося за показником усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності, за представленою в додатку Л Анкетною інтересів

[145]. Учні висловлювали свої вподобання стосовно їхнього інтересу до 12 сфер діяльності людини. Рівні вияву мети та сили пізнавальної зацікавленості учнів представлені в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Рівень розвитку в учнів 5–9 класів соціальних почуттів із усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності за операційно-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Широта інтересів учнів до предметного навчання	Абс.	%
Високий	46	15,9
Достатній	83	28,7
Середній	107	37,1
Початковий	53	18,3
Всього	289	100

Для переважної більшості учнів (65,8%) характерними були початковий (зацікавленість тільки однією сферою діяльності) та середній (зацікавленість лише двома сферами діяльності) рівні вияву соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності людини. І тільки 15,9% учнів проявили на високому рівні пізнавальний інтерес до 5 і більше сфер людської діяльності.

У таблиці 2.13 наведені узагальнені відомості щодо операційно-діяльнісної складової розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за показником інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час, за представленою в додатку М Анкетною для учнів «Що нам цікаво?» [3].

Найбільша частина (66,5%) учнів 5–9 класів показали на початковому рівні репродуктивні вияви індивідуальних нахилів та здібностей у набутті знань та вмінь із трудового навчання (28,4%) та на середньому рівні

Таблиця 2.13

Рівень розвитку в учнів 5–9 класів інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час за операційно-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Широта інтересів учнів до предметного навчання	Абс.	%
Високий	40	13,8
Достатній	57	19,7
Середній	110	38,1
Початковий	82	28,4
Всього	289	100

епізодичність прояву самокритичного оцінювання власних досягнень у трудовому навчанні (38,1%). І лише 13,8 учнів проявили на високому рівні інтерес до набуття предметних знань і умінь під суттєвим впливом індивідуальних нахилів і здібностей з трудового навчання, інноваційної спрямованості мислення у формуванні цих знань і вмінь.

Зведені дані з розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за трьома показниками операційно-діялісного критерію представлено в таблиці 2.14.

Діагностика сфери почуттів учнів 5–9 класів за показниками операційно-діялісного критерію на констатувальному етапі дослідження засвідчила в більшості (61,9%) учнів початковий (22,1%) та середній (39,8%) рівень її вияву. Учні здебільшого на репродуктивному рівні проявляли власні нахили та здібності. Не стійкими були прояви інтересу учнів до набуття предметних знань і умінь, який характеризувався епізодичністю вияву самокритичного оцінювання власних досягнень у трудовому навчанні.

Діагностування розвитку сфери почуттів учнів за контрольно-результативним критерієм здійснювалося нами з урахуванням рівнів навчальних досягнень учнів у трудовому навчанні за двома показниками:

Таблиця 2.14

Рівень розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за показниками операційно-діяльнісного критерію на констатувальному етапі дослідження

Показники вияву операційно-діяльнісного компоненту	Рівні сформованості операційно-діяльнісного компоненту							
	Високий		Достатній		Середній		Початковий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Інтерес учнів до сфер трудової діяльності	34	11,7	80	27,7	113	39,1	62	21,5
Широта пізнавальних інтересів	28	9,7	72	24,9	130	45,0	59	20,4
Соціальні почуття з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності	46	15,9	83	28,7	107	37,1	53	18,3
Інтереси учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час	40	13,8	57	19,7	110	38,1	82	28,4
Середнє значення	37	12,8	73	25,3	115	39,8	64	22,1

ціннісних орієнтацій та мотиваційної значущості; вияви естетичних (здатність керуватися категоріями естетики) та конкретних (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) почуттів.

Розвиток в учнів ціннісних орієнтацій, мотиваційної значущості трудового навчання ми визначали за представленим у додатку П Тестом «Як ти ставишся до навчання в школі?» [167, с. 30], питання якого сприяли виявленню за судженнями учнів, зробленими самостійно, які почуття у них викликають сприйняття життя школи, у чому полягає їхнє ставлення до предмету «Трудове навчання», як учні ставляться до підготовки до уроків; як ними оцінюються власні навчальні досягнення, що заважає їхньому кращому

навчанню. Результати тестування учнів, представлені в таблиці 2.15, вказують, що лише 15,9% учнів проявили високий рівень ціннісних орієнтацій та мотиваційної значущості трудового навчання. Натомість, більшість опитаних (39,1%) проявили середній рівень мотивації до шкільного трудового навчання,

Таблиця 2.15

Рівень розвитку в учнів 5–9 класів ціннісних орієнтацій, мотиваційної значущості трудового навчання за контрольньо-результативним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Широта інтересів учнів до предметного навчання	Абс.	%
Високий	46	15,9
Достатній	72	24,9
Середній	113	39,1
Початковий	58	20,1
Всього	289	100

пізнавальне зацікавлення яким обумовлене, здебільшого, отриманням задоволення від слухання вчителя та від перегляду учнями навчальних телепрограм.

Контрольно-результативний критерій оцінювання розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів передбачав діагностику проявів естетичних (здатність керуватися категоріями естетики), конкретних почуттів (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) за представленою в додатку Н методикою І. Волкова з виявлення нахилів та здібностей учнів у позаурочній пізнавальній діяльності. Учням надавалась можливість випробувати власні творчі можливості в позаурочній діяльності у цікавих для них видах праці, що виконувалися за власним бажанням та внутрішньою мотивацією учнів.

Разом із реєстрацією виконаних робіт у творчій книжці учня, нами визначався ступінь прояву окремих видів здібностей учнів (див. табл. Н.2 додатку Н). Виявлення нахилів учнів до певних видів трудової діяльності здійснювалося за обліком виконаних учнями творчих робіт впродовж навчання у 5–9 класах у витягу з творчої книжки (див. табл. Н.3 в додатку Н).

Результати діагностики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за контрольно-результативним критерієм, за показником вияву естетичних та конкретних почуттів, представлені в таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Рівень розвитку в учнів 5–9 класів естетичних та конкретних почуттів за контрольно-результативним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Широта інтересів учнів до предметного навчання	Абс.	%
Високий	37	12,8
Достатній	78	26,9
Середній	107	37,1
Початковий	67	23,2
Всього	289	100

Більшість учнів (37,1%) проявили середній рівень розвитку естетичних та конкретних почуттів за контрольно-результативним критерієм. Їхня позаурочна діяльність характеризувалась роботою над простими, середніми за обсягами проектами за пропозицією вчителя, не систематичністю, не творчістю праці, але з доведенням її до кінця. І лише у 12,8% учнів було виявлено високий рівень естетичних та конкретних почуттів, що відзначався самостійністю обрання складних і великих за обсягами тем творчих проєктів, систематичністю праці і доведенням її до кінця.

В таблиці 2.17 представлені узагальнені результати розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання за показниками

Таблиця 2.17

Рівень розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів за контрольно-результативного критерію на констатувальному етапі дослідження

Показники вияву контрольно-результативного компоненту	Рівні сформованості контрольно-результативного компоненту							
	Високий		Достатній		Середній		Початковий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Ціннісні орієнтації, мотиваційна значущість трудового навчання	46	15,9	72	24,9	113	39,1	58	20,1
Естетичні (здатність керуватися категоріями естетики), конкретні (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) почуття	37	12,8	78	26,9	107	37,1	67	23,2
Середнє значення	42	14,4	75	26,0	109	38,0	63	21,6

контрольно-результативного критерію на констатувальному етапі дослідження.

Діагностика сфери почуттів на констатувальному етапі дослідження виявила у більшості учнів (38%) середній та початковий (21,6%) рівень її розвитку за контрольно-результативним критерієм. Вияви цими учнями показників ціннісної орієнтації, мотиваційної значущості трудового навчання, естетичних та конкретних почуттів характеризуються роботою за пропозицією вчителя, не завжди систематичною, не творчою навчальною працею над простими, малими за обсягами проектами та не завжди з доведенням їх до кінця.

Узагальнені результати констатувального педагогічного експерименту дозволяють представити у таблиці 2.18 рівні розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів.

Дані констатувального експерименту вказують на те, що більше половини учнів 5–9 класів (58,9%) мають початковий (21,4%) та середній (37,5%) рівні розвитку сфери почуттів. Це є підтвердженням результатів теоретичного етапу дослідження, дає змогу констатувати вихідний рівень і

Таблиця 2.18

Рівні розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, за результатами констатувального експерименту

Компоненти сфери почуттів	Рівні сформованості, %			
	Високий	Достатній	Середній	Початковий
Ціле-мотиваційний	16,7	31,5	32,7	19,1
Змістовий	13,1	24,8	39,5	22,6
Операційно-діяльнісний	12,8	25,3	39,8	22,1
Контрольно-результативний	14,4	26,0	38,0	21,6
Середній рівень сформованості	14,2	26,9	37,5	21,4

стан розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання та зробити такі висновки:

- розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання у більшості школярів (58,9%) перебуває на середньому та початковому рівнях;

- для підвищення ефективності розвитку сфери почуттів учнів необхідним вважаємо впровадження завдань, змісту, методів, організаційних форм та засобів вальдорфської педагогіки та навчально-методичного забезпечення цього процесу.

Визначення в ході констатувального експерименту стану традиційного розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання актуалізує необхідність розв'язання проблеми впровадження ідей вальдорфської педагогіки. Виходячи з сучасних вимог Нової української школи, тенденцій розвитку теорії і методики трудового навчання, усвідомлення дієвості впливу на розвиток сфери почуттів учнів засобів вальдорфської педагогіки та недостатнього рівня її сформованості в учнів 5–9 класів, перейдемо далі до розгляду результатів дослідно-експериментального впровадження мети, методологічних засад, принципів, змісту, етапів, методів, форм організації і засобів вальдорфської педагогіки за спроектованою у підрозділі 3.1 моделлю методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Висновки до другого розділу

Завданням діагностичного супроводу розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання визначено надання допомоги кожному з учнів у розвитку інтелекту, сили волі, гармонійному становленні як творчої, активної адаптивної та моральної особистості, здатної до успішної самореалізації в житті.

Для оцінювання вияву структурних складових почуттєвої сфери особистості учня існуючі засоби діагностування були поділені на три групи: 1) діагностика здатності чуттєвого сприйняття довкілля; 2) вимірювання особливостей реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі; 3) оцінювання сформованості ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності.

Обґрунтовано, на засадах компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, гуманістичного та емпатійного методологічних підходів ціле-

мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольньо-результативний критерії розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів.

Як показники ціле-мотиваційного критерію розвитку сфери почуттів учнів визначені: 1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе 2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості.

Розвиток сфери почуттів учнів за змістовим критерієм визначався за показниками: 1) змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень; 2) ознак вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої); 3) змісту вияву етичних, соціальних, моральних почуттів; 4) стійких почуттів переконання, поваги, любові.

Показниками розвитку сфери почуттів учнів за операційно-діяльнісним критерієм визначено вияви: 1) інтересів учнів до сфер трудової діяльності; 2) соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності; 3) інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час.

В якості показників розвитку сфери почуттів учнів, за контрольньо-результативним критерієм, визначені 1) ціннісні орієнтації, мотиваційна значущість; 2) естетичні почуття: здатність керуватися категоріями естетики; конкретні почуття: ставлення до творів мистецтва, конкретних людей; здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки; 3) моральні почуття: переконання, погляди, ставлення до себе і суспільства; ставлення до дійсності, людей та до себе; узагальнені почуття: ставлення до людства, мистецтва.

Сфера почуттів учнів конкретизована за такими рівнями вияву її компонентів: початковий (визначається готовністю учнів передавати власні почуття та думки у словесній формі, розповідати про своє самопочуття з використанням простих кліше та мовних засобів, інтерпретуючи своє ставлення до дійсності); середній (характеризується здатністю учнів

ефективно виражати почуття та ідеї відповідно до ситуації у письмовій формі, детально описуючи власний досвід, ідеї, почуття та події у формі простого зв'язаного тексту та виражати свої емоції та почуття різними технологіями проектування та виготовлення виробів, застосовувати ці засоби окремо чи у поєднанні); достатній (обумовлений здатністю коментувати власні почуття через виконані проектно-технологічні завдання, враження від набутого досвіду, детально відповідаючи на коментарі, зважаючи на почуття і думки інших осіб, пояснювати їхні почуття та визнавати їхнє право на вираження власних почуттів, аналізувати вплив виражальних засобів на емоційно-естетичне сприйняття трудової діяльності); високий (визначається здатністю зважати у своїй поведінці на емоції та почуття інших осіб, поступовою трансформацією почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини).

У другому розділі представлено особливості планування, здійснення та результати констатувального педагогічного експерименту. Констатуюче діагностування розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання виявило у більшості учнів достатній та середній рівні її розвитку за ціле-мотиваційним критерієм. Учні здебільшого ситуативно або фрагментарно виявляли особисте ставлення до дійсності, людей та до себе. В ході констатувального експерименту, за недостатньої сформованості ціле-мотиваційної складової розвитку сфери почуттів, були не стійкими вияви переживання учнів відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості. Результати оцінювання сфери почуттів за ціле-мотиваційним критерієм засвідчили переважну кількість учнів із початковим (19,1%), середнім (32,7%) та достатнім (31,5%) рівнями її розвитку та виявили невелику кількість учнів із проявами високого рівня (16,7%), що є свідченням потреби у систематичному здійсненні

навчально-виховної роботи на уроках трудового навчання, спрямованої на розвиток досліджуваного феномену.

Констатувальне оцінювання розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання показало наявність у більшості опитаних учнів 5–9 класів (39,5%) середнього рівня її розвитку за показниками змістового критерію. Вияви сфери почуттів на цьому рівні характеризуються здатністю учнів ефективно виражати почуття та ідеї відповідно до ситуації у письмовій формі, та виражати свої емоції та почуття різними технологіями проектування та виготовлення виробів. Водночас, слід зазначити, що переважна більшість учнів (62,1%) виявили труднощі у виявах здатності коментувати власні почуття через виконані проектно-технологічні завдання, висловлювати враження від набутого досвіду.

Діагностика в ході констатувального експерименту розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання виявила в учнів здебільшого початковий (22,1%) та середній (39,8%) її рівні за показниками операційно-діяльнісного критерію. Учні здебільшого на репродуктивному рівні проявляли власні нахили та здібності. Не стійкими були прояви інтересу учнів до набуття предметних знань і умінь, який характеризувався епізодичністю вияву самокритичного оцінювання власних досягнень у трудовому навчанні. Це є ознакою необхідності пошуку ефективних альтернативних засобів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання.

Констатувальна діагностика розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання виявила у переважної більшості учнів середній (38%) та початковий (21,6%) рівень її розвитку за контрольнорезультативним критерієм. Вияви цими учнями показників ціннісної орієнтації, мотиваційної значущості трудового навчання, естетичних та конкретних почуттів характеризуються роботою за пропозицією вчителя, не завжди систематичною, часто не творчою навчальною працею над простими, малими за обсягами проектами та не завжди з доведенням їх до кінця.

Узагальнення результатів констатувального педагогічного експерименту вказує на те, що більшість учнів 5–9 класів (58,9%) мають початковий (21,4%) та середній (37,5) рівні розвитку сфери почуттів і лише 14,2% учнів проявили показники розвитку сфери почуттів на високому рівні. Це актуалізує використання в ході формувального педагогічного експерименту засобів вальдорфської педагогіки, спрямованих на підвищення ефективності розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання.

Зміст другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях дисертантки: [17], [19], [22], [25], [27], [30].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ

У розділі обґрунтовано методику розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Розроблено організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. Заключним етапом проведеного дослідження став формувальний педагогічний експеримент, узагальнення та інтерпретація його результатів. У третьому розділі наведено результати формувального етапу дослідження та дано загальну характеристику дослідно-експериментальної перевірки ефективності впровадження моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

3.1. Методика розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки

Важливою складовою сучасної системи базової середньої світи Закон України «Про повну загальну освіту» [56] визначає спрямованість навчально-виховного процесу на формування в учнів почуття, турботи, милосердя, доброти, справедливості, толерантності, відповідальності за власні дії, сформованість поважного відношення до сімейних цінностей. Концептуальними засадами реформування середньої школи вказується на важливість сформованість в учнів ключових компетентностей, серед яких виділяються наскрізні вміння з висловлювання та тлумачення почуттів у спілкуванні, самостійне висловлювання власних почуттів засобами мистецтва, обізнаність та самовираження у сфері культури (Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи, 2016, с. 11–12).

Необхідність формування в учнів 5–9 класів зазначених вище якостей обумовило виділення як предмету нашого дослідження методики розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки, основу якої складає оновлений альтернативний підхід до організації трудового навчання учнів.

Приділяючи праці учнів особливу увагу, основоположник вальдорфської педагогіки Р. Штайнер виходив з неможливості безпосереднього формування почуттів учнів. Спритне володіння пальцями рук, точними рухами обумовлює здатність до вияву почуттів. Саме в сукупності опанованих трудових умінь Р. Штайнер вбачав зростання цілісної почуттєвої сфери людини. Завдячуючи заняттям ремеслами в процесі трудового навчання вдається здійснювати підготовку учнів до включення сфери почуттів у освітній процес [204].

Сфера почуттів учнів розвивається в діяльності людини, поетапно трансформуючи їх у стійкі емоційні ставлення особистості у створюваних педагогом виховних ситуаціях, які, викликаючи певні переживання, сприяють закріпленню у вчинках учнів виявлених ними почуттів [37, с. 371]. Таке переживання особистістю ціннісного ставлення до самої себе, інших людей, оточуючої дійсності обумовлюється переживаннями людини, викликаними незадоволенням або задоволенням духовних потреб, здатністю керуватися нормами, ідеалами та мотивами поведінки, що розвиваються в трудовій діяльності під виховним впливом педагогів.

У цьому сенсі можна говорити про конкретну певну методику розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки як складника функціональної структури базової середньої освіти, що забезпечує досягнення її мети. Визначаючи певну спрямованість процесу навчання, сучасна методика, за О. Коберником [168, с. 21–22], розкриває закономірні зв'язки між такими аспектами навчання, як мета, зміст освіти, викладання вчителя та учіння учнів, забезпечуючи отримання наперед заданих освітніх результатів.

У розробці сучасної методики трудового навчання А. Циною виділяються загальні дидактичні принципи науковості, наочності, зв'язку навчання з практикою, наступності і послідовності, доступності, активності і міцності навчання, функціональної спрямованості її складових [168, с. 166–178]. Системоутворюючою складовою методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки виступає мета технологічної освітньої галузі, визначена Державним стандартом базової середньої освіти (2020): реалізація потенціалу творчості учнів, розвиток технічного та критичного мислення, формування готовності до зміни довкілля, уникаючи заподіяння йому шкоди сучасними засобами технологій та дизайну, готовності до інноваційної діяльності та підприємництва, здатності до партнерської взаємодії, використання технологій та техніки для задоволення просуспільних та власних потреб, національного та культурного самовираження.

Під методикою розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки ми розуміємо сукупність систематизованих цілей, принципів, методологічних підходів, змістово-процесуальних та оцінювально-діагностичних компонентів, спрямованих на сформованість почуттєвої сфери учнів на не нижчому, ніж середньому рівні навчальних досягнень.

Провідним особистісним новоутворенням учнів 5–9 класів у змісті обґрунтовуваної нами методики виступає сфера почуттів, розвиток якої виступає в нашому дослідженні головним результатом її впровадження в процес трудового навчання. Прогнозування стану та складників цього процесу нами розкрито нижче засобами методу моделювання, за яким здійснено опис запропонованої методики, спроектовано уявно-бажаний її образ із позицій всіх учасників освітнього процесу, очікування і прагнення яких задовольняються складовими компонентами моделі.

На рисунку 3.1 нами представлено модель розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської

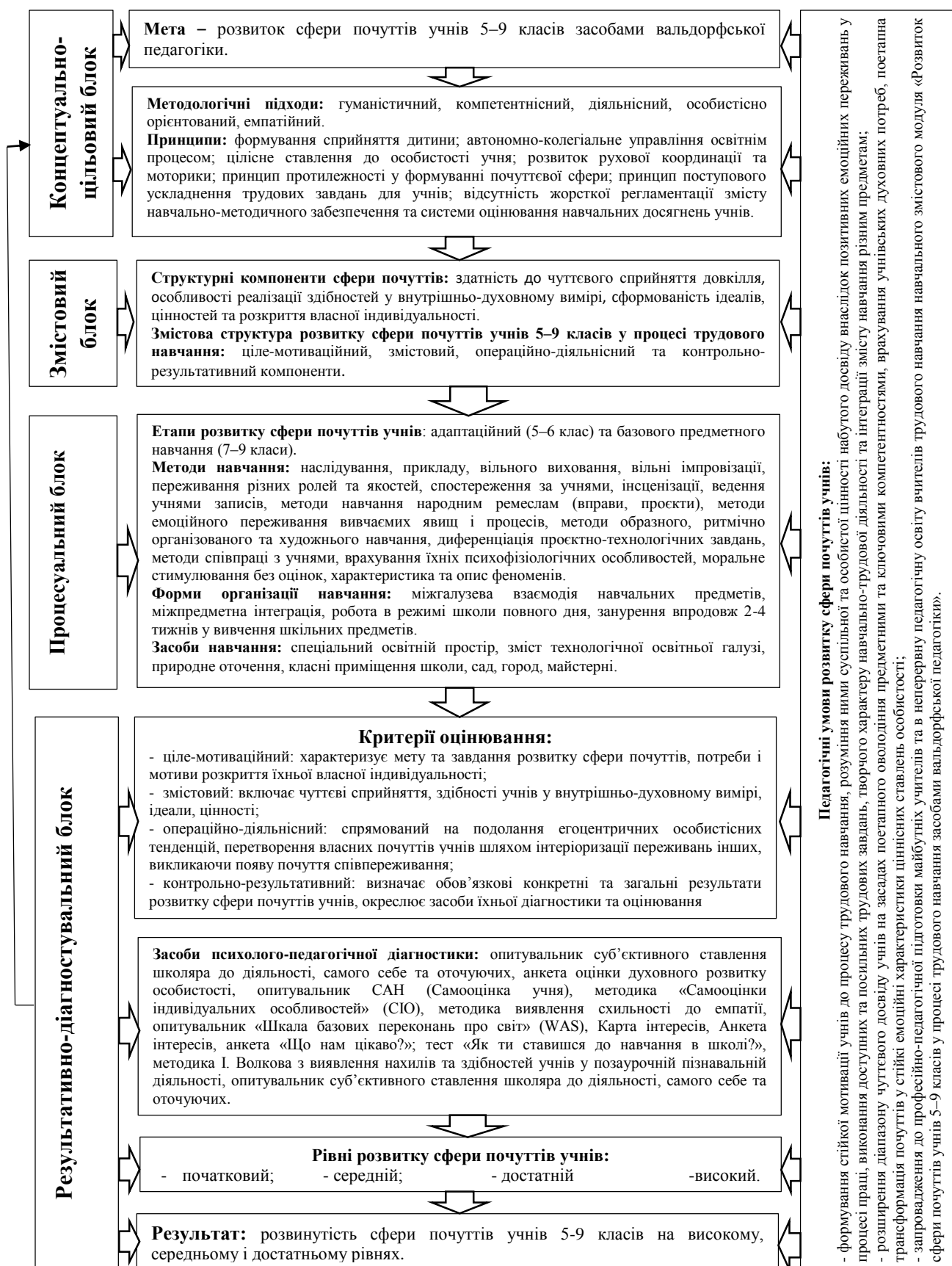

Рис. 3.1. Модель методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки

педагогіки. Структура запропонованої моделі визначається єдністю її компонентного складу: концептуально-цільового, змістового, процесуального і результативно-діагностувального блоків.

Концептуально-цільовий блок моделі методики включає мету, методологічні підходи та принципи, якими визначаються наукові основи розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки. Саме розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки виступає функціональною метою проєктованої моделі. Складники почуттєвої сфери особистості були розкриті нами в підрозділі 1.1: переживання людиною свого ціннісного ставлення до себе, інших людей та дійсності, обумовлені задоволенням або незадоволенням духовних потреб, здатність керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, що формуються в діяльності людини під виховними впливами суспільних інституцій та поступово трансформуються у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості.

Концептуально-цільовим блоком визначається методологія розвитку сфери почуттів учнів на засадах обґрунтованих у підрозділі 1.3 таких підходів:

1. Компетентнісний підхід визначає вимоги до обов'язкових результатів трудового навчання, інтегрує погляди, ціннісні ставлення, способи мислення та особистісні якості, потрібні для успішної діяльності учнів у змінюваних, нових умовах.

2. Діяльнісний підхід спрямовує навчально-виховний процес на становлення і розвиток умінь і навичок учнів, орієнтує їх на застосування набутих знань із навчальних предметів на практиці, забезпечує ефективну адаптацію молоді в суспільстві, професійну орієнтацію та формує здібності до самоосвітньої і колективної діяльності.

3. Особистісно-орієнтований підхід забезпечує спрямування навчально-виховного процесу на розвиток та взаємодію особистості всіх учасників

освітнього процесу на засадах партнерства у процесі навчання та рівності у спілкуванні.

4. Гуманістичний підхід передбачає відмову від влади над дітьми, впровадження вільного виховання без застосування будь-якого примусу і покарань, де свобода, любов до дітей виступають провідними засобами виховання толерантності, трудового та естетичного виховання.

5. Емпатійний підхід в освіті ґрунтується на почуттях, на прийнятті інших такими, якими вони є, визначається проявами емоційного резонансу стосовно переживань інших людей та уважного ставлення до них.

Вагомим концептуальним джерелом та орієнтиром розробки та обґрунтування змісту і структури розвитку сфери почуттів учнів в нашому дослідженні є психолого-педагогічні закономірності, сформульовані у принципах освітнього впливу на зміст та структуру пропонованої моделі методики. У розділі 1 нами обґрунтовані ряд принципів, спрямованих на розвиток сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки: формування сприйняття дитини; автономно-колегіальне управління освітнім процесом; цілісне ставлення до особистості учня; розвиток рухової координації та моторики; принцип протилежності у формуванні почуттєвої сфери; принцип поступового ускладнення трудових завдань для учнів; відсутність жорсткої регламентації змісту навчально-методичного забезпечення та системи оцінювання навчальних досягнень учнів.

Змістовий блок моделі методики визначає зміст розвитку складників почуттєвої сфери учнів у трудовому навчанні за визначеними у підрозділах 1.2 і 2.1 компонентною структурою сфери почуттів: здатність до чуттєвого сприйняття довкілля, особливості реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, сформованість ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності.

Інтегративним складником змістового блоку обґрунтовуваної моделі методики є склад та структура почуттєвої сфери особистості, визначені нами в підрозділі 3.1 за змістовою структурою розвитку сфери почуттів учнів 5–9

класів у процесі трудового навчання: ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольньо-результативний компоненти.

Ціле-мотиваційною складовою характеризуються мета та завдання розвитку сфери почуттів, потреби і мотиви розкриття їхньої власної індивідуальності;

Змістовий компонент включає чуттєві сприйняття, здібності учнів у внутрішньо-духовному вимірі, ідеали, цінності;

Операційно-діяльнісний складник є засобом подолання егоцентричних особистісних тенденцій, перетворення власних почуттів учнів шляхом інтеріоризації переживань інших, викликаючи появу почуття співпереживання.

Контрольно-результативний компонент визначає обов'язкові конкретні та загальні результати розвитку сфери почуттів учнів, окреслює засоби їхньої діагностики та оцінювання.

Процесуальний блок моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів включає визначені Державним стандартом базової середньої освіти адаптаційний (5–6 класи) і предметний (7–9 класи) етапи трудового навчання та ознаки, за Р. Штайнером [204], другої половини другого періоду семирічного життя дитини та першої половини третього семирічного періоду, що характеризуються реалізацією здібностей у внутрішньо-духовному вимірі на засадах необхідності підтвердження авторитету вчителя, відокремлення себе від світу дорослих, інтенсивним розвитком уяви, пам'яті, логічного мислення, довірливої уваги, що сприяє розвитку емоційно-вольової та почуттєвої сфери, формуванню ціннісних орієнтацій.

Адаптаційний (5–6 класи) етап розвитку сфери почуттів учнів започатковує процес поглиблення інтересу підлітків до умов життя оточуючих людей та світу в цілому шляхом навчання у тісному людському контакті з педагогами. Учні виконують роботи робіт із деревом з допомогою ножа, пили, рашпіля та скобеля (5 клас), обробляють деревину з допомогою стамесок, виготовляють ложки (6 клас).

Етап базового предметного навчання (7–9 класи) в розвиткові сфери почуттів учнів продовжує подальший розвиток критичного мислення, пробу власних сил учнів у різних галузях життєдіяльності людини для визначення напрямку свого становлення як особистості. Учні вивчають основ інженерії шляхом виготовлення механічних іграшок, які функціонують за законами рівноваги, містять коліщаті та кривошипні механізми, виготовлення різьблених виробів, вивчають особливості пошиття виробів із тканини та опановують елементами самозарадності в побуті (7 клас), виготовляють атрибути для постановки великої вистави, проектують табурети на уроках ремесла з використанням механізованого та верстатного електрифікованого обладнання, опановують у шкільних майстернях обробкою металу (міді), каменю (вапняку), лозоплетінням, виконанням картонажних робіт, проходять виробничу та сільськогосподарську практику (8 клас) та опановують сучасними проблемами технічного прогресу, продовжують опанування столярної справи (9 клас).

Ефективному розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання сприяють передбачені моделлю методики методи, форми організації та засоби вальдорфської педагогіки. Саме з цією метою нами використана методика поетапного розвитку сфери почуттів за адаптаційним та предметними циклами трудового навчання учнів 5–9 класів.

Впровадження елементів вальдорфської педагогіки обумовлено необхідністю розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у трудовому навчанні в умовах, найчастіше, спільного навчання хлопчиків та дівчат, викликаного зменшенням наповнюваності класів внаслідок погіршення в Україні демографічної ситуації, необхідності формування в учнів, передбачених Державними освітніми стандартами (2011; 2020), навчальних досягнень лише за щотижневе одне спарене заняття у 5–6 класах та один урок для учнів 7–9 класів. Водночас, як засвідчує досвід вальдорфських шкіл, трудове навчання є спеціальним предметом, спрямованим на органічне доповнення, конкретизацію практичного застосування знань, набутих учнями при

вивченні головних предметів, що дають учням базові предметні компетентності. Отже, обмеженість часу на вивчення трудового навчання в школі може бути ефективно компенсоване обґрунтуванням методів, форм та засобів, якими можна в таких умовах ефективно досягати результатів трудового навчання, визначених Державними освітніми стандартами [43; 44].

Такий підхід обумовлює необхідність визначення *методів трудового навчання*, за вальдорфською педагогікою, які оптимізують його зміст та способи опанування навчальним матеріалом учнями. Виходячи з розуміння Г. В. Гегелем методу, як усвідомлення форми саморуху його змісту, навчальний матеріал трудового навчання нами розглядається не тільки як кінцевий результат у вигляді навчальних досягнень учнів, а й як метод пізнання учнями оточуючої їх дійсності.

Методика навчання, на думку Р. Штайнера, є живим життям, яке не можна опанувати за допомогою лише вправ. Вона обумовлюється передумовами, що відповідають життю та формується педагогом внаслідок живого переживання ним свого взаємозв'язку зі світом [204]. Методику навчання учнів підліткового віку відомий педагог вбачав у середовищі близькому контакті з учителями, спрямованого на формування інтересу до світу оточуючих людей та умов їхнього життя. Шкільне предметне навчання ним будувалося на засадах наявних можливостей для внутрішніх переживань, що викликаються процесами і явищами, що вивчаються, створюючи цілісні їхні образи, усвідомлюючи їхній внесок у розвиток людства, стимулюючи пізнавальний інтерес до оточуючого дитину світу [203].

Визначаючи дитину провідним учасником процесу навчання, Р. Штайнер не визнавав існування абстрактних вимог до методики предметного шкільного навчання. Визнаючи необхідність простого опису природи дитини, із сутності стадій становлення людини нібито самі собою впливають погляди та ідеї, потрібні для навчання та виховання [205].

Для сучасних вальдорфських шкіл у світі характерним є використання духовно-наукового методу Д. Кьотера та інших наукових та теоретичних методів, які сприяють формуванню в учнів самостійності у судженнях, спонукають до осмисленого, свідомого та відповідального вибору у житті суспільства [149]. Провідними методами розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання учнів вальдорфської школи в підрозділі 1.2 визначені: наслідування, приклад, вільне виховання, вільні імпровізації, переживання різних ролей та якостей, спостереження за учнями, інсценізації, ведення учнями записів, методи навчання народним ремеслам (вправи, проекти), методи емоційного переживання явищ і процесів, що вивчаються, методи образного, ритмічно організованого та художнього навчання, диференціація проектно-технологічних завдань, методи співпраці з учнями, врахування їхніх психофізіологічних особливостей, моральне стимулювання без оцінок.

Трудове навчання учнів 5–6 класів на адаптаційному етапі включає виконання проектних завдань, які потребують внутрішньої самоконцентрації, самовіддачі та зібраності. Виконання таких вправ, наприклад, з відображення в деревині або глині характерних ознак представників тваринного світу, потребує докладання зусиль для всебічного розкриття можливостей цих природних матеріалів, сприяючи якнайкращому досягненню поставленої мети. Щоб цього досягти, необхідно формувати у підлітків терпіння та витримку, виховувати почуття захоплення, викликати в них позитивні емоційні переживання та стани. Відзначаючи особливу роль почуттів та волі у розвитку особистості, Р. Штайнер наголошував на тому, що саме їхній розвиток матиме важливе значення для майбутньої педагогіки [199].

Трудове навчання учнів 7–9 класів спрямовується, за вальдорфською педагогікою, на формування готовності до аналізу та самосійних суджень, коли раніше набуті та пережиті знання та вміння переходять на інформаційно-предметний рівень. Як зазначає О. Передерій [128, с. 157], це відбивається у методах викладання вчителя на засадах феноменологічного

підходу шляхом характеристики та опису феноменів явищ і процесів, що вивчаються, аналізу та формулювання суттєвих ознак відповідних їм понять. Феноменологічний метод трудового навчання на його предметному етапі активізує пізнавальну зацікавленість та пошукову активність учнів.

Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки передбачає визначення *форм організації* навчально-трудової діяльності учнів, які характеризуються викладанням за епохами, що дає змогу сконцентрувати увагу учнів на провідних навчальних предметах. Кожний ранок з 7.45 до 9.40 вивчаються предмети, що максимально потребують усвідомлення, розуміння, уявлення та осмислення. Впродовж кількох тижнів на таких уроках, що мають статус «головних уроків», вивчається один із академічних навчальних предметів (математика, історія, фізика тощо), що складається з так званих «епох» – навчальних одиниць із значним обсягом начального матеріалу. Така розумова концентрація на змісті одного навчального предмету сприяє включенню до пізнавальної діяльності учнів емоцій та почуттів [138].

Вивчення предметів у формі головних уроків як епох здійснюється двічі впродовж навчального року. Така форма повторення створює в учнів об'ємно-образні уявлення, які покращують запам'ятовування вивченого начального матеріалу. Образне викладання забезпечується прийомами драматизації, спонуканням учнів до вияву почуттів та переживань [78].

Уроки трудового навчання з художньо-практичної діяльності проводяться після провідних уроків та уроків з ритмічно-повторювальним змістом (вивчення мов, фізична культура, музика та ін.) за розкладом, фрагмент якого представлено в таблиці 3.1. Щоденна організація навчання учнів, що складається з трьох частин відповідає денному природному ритму розвитку та життєдіяльності дитини [125, с. 412].

Уроки трудового навчання, як спеціального предмету, проводяться в другій половині дня, на яких відбувається підготовка з включення волі та почуттів до розумових процесів. Поступове ускладнення робіт забезпечує

Таблиця 3.1

Фрагмент розкладу уроків учнів 5–9 класів

	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота	Час
Епохи	Уроки циклу академічної підготовки («головні уроки»: математика, мова і література, історія, фізика тощо)					Малювання	7.45
Прак- тичні за- няття	Іноземна мова	Рідна мова і література	Фізична культура	Рідна мова і література	Іноземна мова	Фізична культура	9.40
	Ліплення	Музика	Праця	Інструментальна музика	Друга іноземна мова	Робота в саду	10.35
	Різьблення	Релігієзнавство	Праця	Релігієзнавство	Музика	Робота в саду	11.30
	Музика	Гімнастика	Ритміка	Гімнастика	Ритміка		12.40

використання раніше набутих умінь для опанування нових технологій, враховуючи вікові особливості учнів.

Дієвою складовою вальдорфської системи навчання є інтеграція різних освітніх галузей, коли уроки трудового навчання частково пов'язуються з тематикою «головних уроків». Наприклад, це може бути ліплення з природніх матеріалів (глини, воску) літературних персонажів, даючи дітям відчуті справжні переживання подій тієї епохи, що вивчається в даний час на «головному уроці». Така організація навчання технологіям обробки різних матеріалів сприяє виявам власних ставлень, поглядів учнів на дійсність, дає змогу уникати готових шаблонів [13, с. 51].

Водночас слід зазначити, що в сучасній науково-методичній літературі, поруч із зазначеними вище сильними сторонами організації предметного навчання учнів за вальдорфською освітньою системою, висловлюються думки про залежність вальдорфської школи від теософії, що уривчасто-дискретне викладання академічних предметів може призводити до втрати загальної картини про галузь знань, що вивчається, а занурення в шкільні предмети впродовж навчальних епох нібито сприяє порушенню міжпредметних зв'язків. Висловлюються також побоювання, що викладання

одним учителем у перші 8 років навчання учнів усіх шкільних предметів може спричинювати їхнє поверхнєве опанування.

Методи і форми організації розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, які відповідають завданням та змісту вальдорфської педагогіки мають бути забезпечені для цього певними *засобами* такого розвитку. Дослідження О. Бужин, Ю. Жук, О. Іонової, С. Лещук, С. Лупаренка, О. Фунтікової вказують на те, що реалізація моделі вальдорфської школи вимагає створення спеціального освітнього простору, що включає систему засобів розвитку почуттєвої сфери учнів. В дослідженнях Д. Кільдерова [75, с.43] зміст технологічної освітньої галузі обґрунтовується не тільки як метод та результат пізнавальної діяльності здобувачів освіти, а й виступає в якості засобу опанування ними новими знаннями.

Педагоги вальдорфської школи вважають, що штучно створені іншими людьми навчальні посібники мають негативний вплив на почуттєвий, інтелектуальний та емоційно-вольовий розвиток дитини. Для цього використовують самостійно набуту учнями інформацію в ході проведення власних досліджень під час формування нових знань на лоні природи, в класних приміщеннях школи, в саду, на городі, в майстернях із вивчення різновидів ремесел [157, с. 253].

До засобів вальдорфської педагогіки, що мають суттєвий вплив на розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання можна віднести світ, що оточує дитину і який вивчається шляхом набуття власного досвіду у його почуттєвому сприйнятті. Навчання має бути засновано на вивченні предметів та звичних для учнів речей з повсякденного оточення, які можуть використовуватися для формування нових видів почуттів [38]. Наприклад, уроки трудового навчання з ознайомлення учнів з технологіями вирощування хліба викликають більше яскраві емоційні переживання, якщо учні пройдуть повний завершений цикл від посіву зерна до випікання хліба [72].

Результативно-діагностувальний блок моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки характеризує сформованість у учнів якісних (середній, достатній і високий) рівнів розвитку почуттєвої сфери учнів. Він містить критерії оцінювання, психолого-педагогічні засоби діагностики, рівні та результати розвитку сфери почуттів учнів.

Критерії діагностики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів були обґрунтовані нами в підрозділі 2.1:

- ціле-мотиваційний: характеризує мету та завдання розвитку сфери почуттів, потреби і мотиви розкриття їхньої власної індивідуальності;

- змістовий: включає чуттєві сприйняття, здібності учнів у внутрішньо-духовному вимірі, ідеали, цінності;

- операційно-діяльнісний: спрямований на подолання егоцентричних особистісних тенденцій, перетворення власних почуттів учнів шляхом інтеріоризації переживань інших, викликаючи появу почуття співпереживання;

- контрольний-результативний компонент: визначає обов'язкові конкретні та загальні результати розвитку сфери почуттів учнів, окреслює засоби їхньої діагностики та оцінювання

Визначення сформульованих у підрозділі 2.1 рівнів розвитку (високий, достатній, середній, початковий) сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання забезпечується представленими в моделі засобами психолого-педагогічної діагностики: опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих, анкета оцінки духовного розвитку особистості (за ціле-мотиваційним критерієм); опитувальник САН (Самооцінка учня), методика «Самооцінки індивідуальних особливостей» (СІО), методика виявлення схильності до емпатії, опитувальник «Шкала базових переконань про світ» (WAS) (за змістовим критерієм); Карта інтересів, Анкета інтересів, анкета «Що нам цікаво?» (за операційно-діяльнісним критерієм); тест «Як ти ставишся до навчання в школі?»,

методика І. Волкова з виявлення нахилів та здібностей учнів у позааурочній пізнавальній діяльності, опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих (за контрольно-результативним критерієм).

Досягнення учнями 5–9 класів у процесі трудового навчання (не нижчих за середній) рівнів розвитку сфери почуттів обумовлюється результуючим складником моделі.

Впровадження спроектованої моделі методики вимагає обґрунтування *педагогічних умов* розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Умова є правилом, вимогою, що встановлені чи існують у певній галузі життєдіяльності. Поняття «педагогічна умова» визначається в психолого-педагогічній літературі як об'єктивні можливості змісту, організаційних форм, методів і засобів навчання та виховання для ефективного розв'язання педагогічних завдань [149].

Розглядаючи термін «умова» у взаємозв'язку з метою, змістом, організаційними формами, методами і засобами вальдорфської педагогіки для розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, ми маємо змогу систематизувати сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників як ряду обставин, які визначають хід цього процесу.

Визначальною умовою розвитку сфери почуттів учнів нами названо формування стійкої мотивації до процесу трудового навчання, розуміння ними суспільної та особистої цінності набутого досвіду внаслідок позитивних емоційних переживань у процесі праці, виконання доступних та посильних трудових завдань, творчий характер навчально-трудової діяльності та інтеграція змісту навчання різним предметам [118, с. 39].

Однією з провідних умов розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки нами визначено розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями. Врахування

учнівських духовних потреб, поетапна трансформація почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості сприяє вибудовуванню учнями власних життєвих теорій та висновків, розкриттю їхнього унікального особистісно-внутрішнього потенціалу. Реалізація цього завдання засобами вальдорфської педагогіки забезпечується розвитком в учнів наслідування, прикладу в умовах вільного виховання, вільних імпровізацій, переживанням різних ролей та якостей, спостереженням за іншими, інсценізаціями, веденням учнями записів, навчанням народним ремеслам (вправи, проекти), емоційними переживаннями явищ і процесів, що вивчаються, образним, ритмічно організованим та художнім навчанням, диференціацією проектно-технологічних завдань, співпрацею з іншими учнями, врахуванням їхніх психофізіологічних особливостей, моральним стимулюванням без оцінок, здійсненням характеристик та описів оточуючих феноменів.

Мета підготовки вчителя трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки включає педагогічну умову запровадження до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів та в неперервну педагогічну освіту вчителів трудового навчання навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки», зміст якого розміщено в додатку С, що визначає: шляхи розвитку сфери почуттів учнів; методику ефективного розвитку в учнів їхніх почуттів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки; особливості стимулювання розвитку сфери почуттів школярів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні; діагностику розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання.

Результативність упровадження визначених нами педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки визначається практичним трудовим

навчанням, критеріями діагностики виявів учнями почуттів, сприяючи визначенню ефективності розвитку почуттєвої сфери учнів.

Абстрактно-описова модель методики розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки може бути ефективною на адаптаційному та предметному циклах базової середньої освіти учнів 5–9 класів, що забезпечуватиме ефективне врахування, за змістом державних освітніх стандартів (2011; 2020), вікових особливостей учнів, їхніх духовних потреб, індивідуальне просування запропонованими освітніми траєкторіями.

3.2. Організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні

Одним із завдань реформування сучасної технологічної освітньої галузі є розвиток інтелектуальних, вольових та почуттєвих сторін особистості учнів ЗЗСО, сприяння реалізації вимог професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» [141] щодо педагогічної компетентності вчителів. Тому, в сучасних умовах впровадження концепції Нової української школи актуальною є проблема створення організаційно-методичного супроводу діяльності вчителів ЗЗСО з розвитку здібностей, утвердження в учнів поваги до суспільних цінностей, зокрема гуманізму, працелюбства, формування прагнення до взаєморозуміння.

Вивчення досвіду сучасного трудового навчання з розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засвідчує здебільшого використання традиційних методик навчання, що не забезпечує досягнення задекларованих Державним освітнім стандартом базової середньої освіти [44] рівнів розвитку вмінь ефективного вираження учнями почуттів, усвідомлення ними особистих

відчуттів та почуттів, готовності до вираження й розвитку власних почуттів засобами культури та мистецтва. Найчастіше увага педагогів акцентується на визначених Законом України «Про повну загальну середню освіту» [56] кінцевих результатах навчально-виховного процесу щодо необхідності розвитку в учнів почуттів турботи, милосердя, справедливості, толерантності, шанобливого ставлення до сімейних цінностей, відповідальності за власні вчинки. При цьому менша увага приділяється підготовці учителів трудового навчання до використання методик розвитку сфери почуттів учнів, особливо за альтернативними педагогічними підходами, до яких відноситься вальдорфська педагогіка.

Це обумовило постановку перед нами завдання розробки та впровадження організаційно-методичного супроводу, як важливої умови забезпечення готовності вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

З метою визначення результативності впровадження обґрунтованої нами в підрозділі 2.2 моделі розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, нами був розроблений організаційно-методичний супровід у формі програми навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» (див. додаток С) та методичних рекомендацій для вчителів трудового навчання «Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки» [19], у яких розкрито особливості впровадження розробленої нами моделі методики.

Виходячи з розуміння того, що розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки є довготривалим освітнім процесом, ми виходили з поступово-поетапного розвитку її структурних складових. Структурна схема процесу розвитку сфери почуттів учнів 5–9

класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки представлена на рисунку 3.2.

З використанням дидактичних принципів гуманізації, гуманітаризації, послідовності та цілеспрямованості, єдності навчання та виховання, зв'язку з життям ми прагнули розкрити психолого-педагогічну сутність моделі

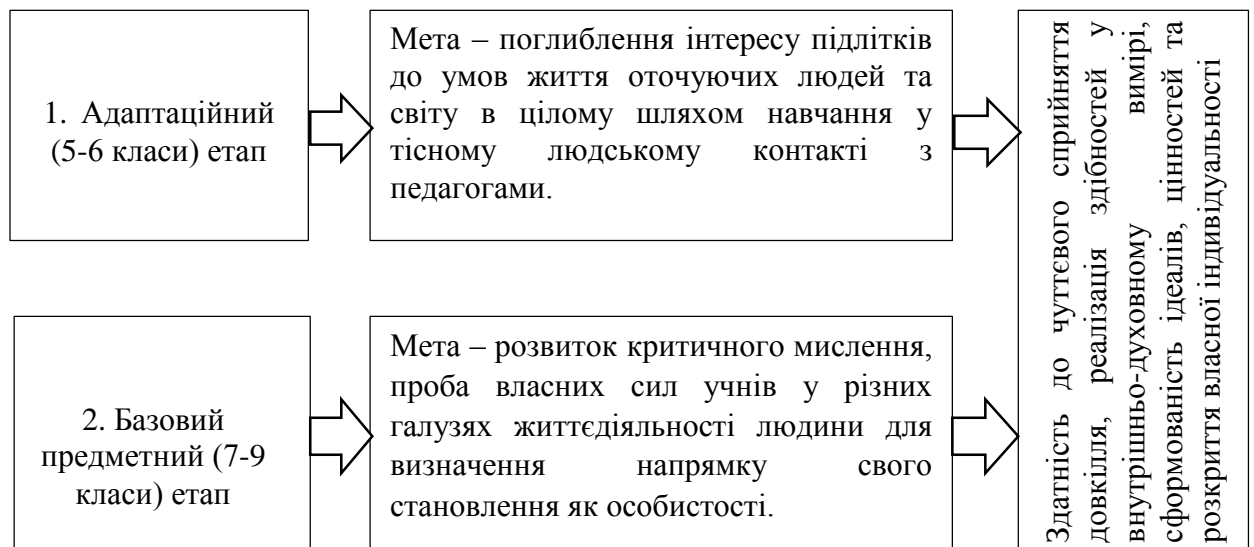

Рис. 3.2. Структурно-логічна схема розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки

методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Представлена на рисунку 2.2 структурно-логічна схема визначає поетапний внесок циклів базової середньої освіти у розвиток в учнів почуттєвої сфери на уроках трудового навчання. У неї закладено наскрізно-цілісний розвиток почуттєвої сфери як результату сформованості здатності учнів до чуттєвого сприйняття довкілля, реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, сформованості ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності

Під час обґрунтування та розробки організаційно-методичного супроводу розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки нами були застосовані такі принципи: модульного структурування навчальної інформації; оптимізації

обсягів та логічної завершеності змістових модулів; систематичного та доступного представлення й організації навчального матеріалу; інтерактивності зворотнього взаємозв'язку між цілями трудового навчання та його результатами у формі складників почуттєвої сфери учнів; адаптація навчального матеріалу, його варіативних складових до індивідуальних навчальних можливостей учнів.

Як було вище зазначено, важливе значення у розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання ми надаємо навчальному змістовому модулю «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки», який може застосовуватися у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій, а також у системі неперервної педагогічної освіти вчителів цього фаху.

Специфічні особливості впровадження окремих навчально-змістових модулів у теоретико-практичну підготовку вчителів трудового навчання обґрунтовуються численними науково-методичними розвідками [14; 45; 76; 88; 114]. Опитування викладачів педагогічних ЗВО та вчителів трудового навчання засвідчує затребуваність ними методичних рекомендацій із висвітлення сучасних технологій розвитку в учнів інтелектуальної, вольової та почуттєвої сфер, особливостей їхнього розвитку у трудовій підготовці учнів ЗЗСО, розкриття тенденцій впровадження ефективних освітніх концепцій та обумовлених ними трансформацій ціннісних особистісних орієнтацій. Існуюче навчально-методичне забезпечення не розкриває з достатньою повнотою структуру почуттєвої складової у змісті трудового навчання та підготовці вчителів до її розвитку в учнів.

Вчителі трудового навчання та викладачі педагогічних ЗВО в умовах відсутності науково-обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, розв'язують питання методики ровику почуттєвої сфери особистості кожен індивідуально, з недостатньою повнотою. Це потребує розробки методичних рекомендацій з

підготовки вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Методичні засади розвитку сфери почуттів учнів вальдорфської школи висвітлюються в наукових публікаціях вітчизняних науковців Н. Абашкіної, Є. Анцибор, Г. Апостолової, К. Баханова, О. Бужин, С. Головіної, О. Іонової, М. Краних, Л. Литвин, С. Лупаренко, В. Мітюхіної, В. Новосельської, В. Партоли, О. Передерій, А. Пучко, О. Скорик, К. Тищенко, О. Язловецької, А. Цини. Напрацювання цих науковців використовувалися нами під час обґрунтування змісту та структури провідних, узагальнених теоретичних положень вальдорфської педагогіки для навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки». Таке структурування сприяло побудові, за визначеними взаємозв'язками та відношеннями, змісту та структури навчального матеріалу з розвитку почуттєвої сфери учнів та уроках трудового навчання (закономірності, ідеї, принципи, провідні дефініції, методи, організаційні форми і засоби вальдорфської педагогіки).

В ході структурування змісту трудового навчання нами здійснювалося впорядкування його навчального матеріалу засобами запропонованої О. Джеджулою [45] дидактичної та формально-логічної обробки. Само ж усвідомлення та визначення логічної структури компонентів навчального матеріалу нами здійснювалось за запропонованою Є. Мороз [114] побудовою зв'язків між його складовими.

Програма навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» була нами розроблена на підставі ОПП підготовки здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти за спеціальністю 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Її зміст розкриває особливості досягнення всіх без виключення програмних результатів навчання за цією освітньо-професійною програмою у вигляді сформованих професійно-педагогічних знань і вмінь (див. додаток Т).

Недостатня підготовленість учителів трудового навчання до реалізації визначених у сучасних освітньо-професійних програмах програмних результатів навчання з розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів актуалізує потребу в розробці та змістовому наповненні навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

В результаті проведення науково-методичного аналізу освітньо-професійної програми з підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, освітніх контентів з підготовки вчителів до впровадження в трудове навчання елементів вальдорфської педагогіки (педагогіка, методика виховної роботи, основи педагогічної майстерності, теорія і методика трудового навчання та технологій, технологічний практикум, народні промисли України, основи дизайну, технологія побутової діяльності, дизайн-практикум з декоративно-прикладної творчості, навчальні та виробничі практики в ЗЗСО), навчальної та методичної літератури, анкетування вчителів трудового навчання, студентів і викладачів педагогічних ЗВО нами було обґрунтовано змістове наповнення програми навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Програма навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» спрямована на формування у здобувачів вищої педагогічної освіти професійно-педагогічної компетентності щодо усвідомлення мети, методологічних підходів, принципів, змісту трудового навчання, методів, організаційних форм і засобів вальдорфської педагогіки, опанування її сутністю, світовим та вітчизняним досвідом впровадження її ідей та педагогічних умов забезпечення організаційно-методичного супроводу розвитку почуттєвої сфери учнів засобами вальдорфської педагогіки.

Зміст навчального матеріалу змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської

педагогіки» було визначено з урахуванням особливостей здійснення базової середньої освіти учнів 5–9 класів. Результати аналізу досвіду освітньої діяльності вальдорфських шкіл, опитувань учнів, вчителів трудового навчання та викладачів педагогічних ЗВО сприяли визначенню кола знань, умінь та особистісних якостей, які необхідно формувати під час оволодіння навчальним змістовим модулем.

Коло питань для вивчення та обговорення з учасниками освітнього процесу ЗЗСО та ЗВО було включено до тем субмодулів програми навчання. Провідними питаннями, які були визначені з кола обговорюваних та вивчених питань були: особливості теоретичної підготовки до розвитку в учнів сфери почуттів, організаційно-методичний супровід освітньої діяльності та вивчення досвіду розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Існуюча розбіжність у структурі та змісті освітніх програм у різних вітчизняних закладах неперервної педагогічної освіти і педагогічних ЗВО, терміни опанування здобувачами освіти запропонованим навчальним змістовим модулем нами рекомендується вирішувати в індивідуальному порядку.

Оптимізації термінів вивчення навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» сприяє визначення у додатку У цілей навчальних дисциплін ОПП «Середня освіта (Трудове навчання та технології)», теоретико-практична база якої є основою для вивчення пропонованого навчального змістового модуля. Визначення змісту та завдань навчальних дисциплін, які сприяють опануванню здобувачами вищої педагогічної освіти метою та змістом пропонованого змістового модуля, обумовило доцільність визначення терміном його вивчення час до проходження виробничої педагогічної практики, по завершенні опанування більшістю навчальних дисциплін, які визначають психолого-педагогічні засади оволодіння ним:

- I семестр: основи дизайну, технологічний практикум;

- II семестр: психологія, технологічний практикум;
- III семестр: педагогіка, навчальна пропедевтична практика, теорія і методика трудового навчання, технологічний практикум;
- IV семестр: теорія і методика трудового навчання, методика виховної роботи, народні промисли, технологічний практикум;
- V семестр: народні промисли, основи педагогічної майстерності, технологічний практикум;
- VI семестр: технологічний практикум, виробнича педагогічна практика в закладах загальної середньої освіти;
- VII семестр: виробнича педагогічна практика в закладах загальної середньої освіти; технологія побутової діяльності, дизайн-практикум з декоративно-прикладної творчості.

Оптимальним терміном опанування здобувачами освіти педагогічних ЗВО розвитком сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки ми вважаємо V семестр шляхом органічного введення навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» до змісту будь-якої з навчальних дисциплін, якими здобувачі освіти опановують у цьому семестрі: народні промисли, основи педагогічної майстерності або технологічний практикум.

Під час розробки та обґрунтування змістового модуля було враховано наукові засади розробки навчально-методичного забезпечення процесу навчання, сучасні науково-методичні підходи до забезпечення його логічності та системності, індивідуально-психологічні особливості вчителів та студентів. Логічна структура та оптимальний зміст навчального модуля, обґрунтування його навчального плану, внутрішньо- та міжпредметні зв'язки його змістових субмодулів і тем нами визначалися за математичним методом графів та матриць [88, с. 208–215].

Методичне структурування відібраного змісту дало змогу спроектувати представлений в таблиці 3.2 тематичний план навчального змістового модуля

«Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» у складі двох змістових субмодулів, зміст яких визначає логіку розгортання навчального матеріалу цього змістового модуля.

Таблиця 3.2

Структура залікових кредитів змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»

Змістові субмодулі та теми	Кількість годин			
	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
ЗМІСТОВИЙ СУБМОДУЛЬ 1. Психолого-педагогічні основи розвитку сфери почуттів особистості учня.				
Тема 1. Проблема розвитку сфери почуттів особистості учня у педагогічній науці.	2	2	5	1
Тема 2. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання.	2	2	5	1
Тема 3. Діагностика розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання.	2	2	5	1
ЗМІСТОВИЙ СУБМОДУЛЬ 2. Методика розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки у трудовому навчанні.				
Тема 1. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.	2	2	5	1
Тема 2. Моделювання методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.	2	2	5	1
Тема 3. Організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні	2	2	5	1
Всього годин	12	12	30	6

Перший змістовий субмодуль «Психолого-педагогічні основи розвитку сфери почуттів особистості учня» містить три теми. Перша тема – «Проблема розвитку сфери почуттів особистості учня у педагогічній науці» – розкриває психолого-педагогічні підходи до розуміння ключових понять «розвиток», «почуття», «трудова навчання», «засоби», «вальдорфська педагогіка», якими визначається зміст понятійного конструкту «розвиток сфери почуттів учнів

5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки». Друга тема – «Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання» – визначає концептуальні засади, принципи, зміст, методи, форми організації поетапного перетворення особистісних переживань учнями ціннісного ставлення до дійсності, самих себе та інших в напрямку формування стійких емоційних характеристик, ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності. Третя тема – «Діагностика розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання» – характеризує діагностичний супровід розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання за цілемотиваційним, змістовим, операційно-діяльним та контрольним-результативним критеріями та початковим, середнім, достатнім і високим рівнями вияву її компонентів.

Другий навчальний змістовий модуль «Методика розвитку сфери почуттів учнів 5–9-х класів засобами вальдорфської педагогіки у трудовому навчанні» складається з трьох тем. Перша тема – «Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні» – розкриває методи формування стійкої внутрішньої позитивної мотивації учнів до трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, визначає наступність формування почуттєвої сфери особистості учнів у початковій, базовій середній освіті та старшій школі, розкриває шляхи інтеграції проектно-технологічної діяльності та розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Друга тема – «Моделювання методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» – визначає мету, концептуальні підходи, принципи обґрунтування та розробки моделі методики розвитку сфери почуттів учнів, розкриває зміст, етапи, методи, організаційні форми цього процесу засобами

вальдорфської педагогіки, а також особливості діагностики якісних рівнів навчальних досягнень учнів у розвитку сфери почуттів. Третя тема – «Організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні» – розкриває шляхи впровадження в трудове навчання учнів 5–9 класів моделі методики розвитку сфери почуттів, характеризує зміст навчально-методичного забезпечення цього процесу: навчальний змістовий модуль, методичні рекомендації та комплекс діагностичних методик для вчителів трудового навчання.

На початковому етапі опанування навчальним змістовим модулем необхідно ознайомити вчителів та здобувачів вищої педагогічної освіти з його тематичним планом, обсягами лекцій, практичних робіт, видами самостійної та індивідуальної початкової роботи, визначити терміни їхнього виконання та озвучити форми звітності. За описом тієї навчальної дисципліни, до якої інтегровано навчальний змістовий модуль, здобувачі знайомляться зі змістом та структурою навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки», отримують посилання на методичні рекомендації до його вивчення та знайомляться з видами самостійних та індивідуальних робіт, передбачених змістом навчання

Для ефективного впровадження пропонованого змістового модуля необхідно продемонструвати вчителям та студентам значення розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки для забезпечення реформування технологічної освітньої галузі в умовах Нової української школи, концептуальними засадами якої передбачено реалізацію багатьох ідей вальдорфської педагогіки: розвиток в учнів інтелекту, волі та почуттів; необхідність глибокого розуміння вихованців; розгляд дитинства як процесу неперервного особистісного зростання та саморозвитку на засадах цілісного підходу до духовного, психічного та тілесного розвитку особистості.

Зміст начального змістового модуля охоплює опанування теоретико-методичними засадами організації трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. До провідних тут можуть бути віднесені відомості спрямовані на усвідомлення сутності та шляхів розвитку почуттєвої сфери особистості учня, формування здатності до використання прийомів трудового виховання та навчання для розвитку духовних, тілесних та душевних чинників його становлення, впливаючи на почуття, розум та волю, знання про роль учителя, як фасилітатора, який допомагає дитині у її становленні та розвитку як творчої, активної, високоморальної й адаптивної особистості, сприяє формуванню в неї здатності до життєвої самореалізації згідно вікових потреб та особливостей розвитку.

Поетапна реалізація навчального змістового модуля включає спочатку визначення головних освітніх цілей і завдань, далі – оволодіння здобувачами теоретичним і практичним досвідом з розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки і, на сам кінець, моніторинг ефективності його впровадження.

Сучасна технологічна освітня галузь обґрунтовує цілі, завдання, зміст, методи, організаційні форми та засоби дієвої фахової підготовки учителів трудового навчання та технологій, є тим творчим освітнім простором, в якому формується його особистість. Оволодіння змістом навчального модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» здійснюється в ході лекційних, практичних занять, виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи (див. табл. 2.2).

Проведення лекційних та практичних занять включає використання мультимедійних презентацій, демонстрацію здобувачам інноваційних методичних розробок з методики трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки (див додаток X): розробки уроків з елементами вальдорфської педагогіки; вальдорфська педагогіка: особливості навчання та виховання дітей; вальдорфська школа: особливості навчання в Україні;

впровадження елементів вальдорфської педагогіки в ЗДО; буклет «Вальдорфська школа»; вальдорфська педагогіка та ранній розвиток та ін.

Структурування відібраного навчального матеріалу змістового модуля сприяло розв'язанню наступних завдань теоретико-практичної підготовки здобувачів: усвідомлення особливостей, опанування методикою розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та мотивація самоосвітньої діяльності.

Для запровадження педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки нами були проведені ряд навчально-методичних заходів з учителями трудового навчання та викладачами ЗВО. Для цього були складені методичні рекомендації «Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки» (2022). Провідним їхнім завданням стало опанування досвідом використання змісту, методів, організаційних форм та засобів вальдорфської педагогіки для розвитку почуттєвої сфери учнів. З цією метою нами було укладено зміст чотирьох тем для проведення занять із підготовки вчителів та викладачів педагогічних ЗВО до навчання особливостям розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки. Перед слухачами були поставлені такі завдання:

- теоретична підготовка з розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки;
- опанування засобами діагностики розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання;
- оволодіння особливостями розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні;
- навчання шляхам реалізації педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.

Заняття проводилися періодично під час курсів підвищення кваліфікації з учителями трудового навчання та в ході методичних семінарів для викладачів на кафедрах педагогічних університетів.

Під час першого заняття з теми «Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання» розглядалися питання сутності вальдорфської педагогіки та її розуміння як цілісно-гуманістичної альтернативної антропософської освітньої системи, спрямованої на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів. Було обґрунтовано необхідність усвідомлення концептуальних основ розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки за антропософським підходом до чуттєвого самопізнання людиною світу у вивільненому духовному житті, яке створюється вихованням за певною системою, показано необхідність дотримання ряду принципів вальдорфської педагогіки для розвитку в учнів сфери почуттів. Конкретизовано завдання, якими досягається мета оптимізації змісту шкільної технологічної освіти за принципами цілісно-гуманістичної орієнтації вальдорфської педагогіки як альтернативної антропософської освітньої системи. Схарактеризовано методи, форми організації трудового навчання, спрямовані на розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Заняття проводилось методом інтерактивної взаємодії його учасників. По завершенні заняття 66 з 73 опитаних вчителів та викладачів дали стверджувальну відповідь на питання «Чи бажаєте Ви впроваджувати елементи вальдорфської педагогіки в освітню діяльність із здобувачами?».

В ході другого заняття з теми «Діагностика розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання» вчителі та викладачі опановували існуючі засоби діагностування здатності чуттєвого сприйняття довкілля, вимірювання особливостей реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі та оцінювання сформованості ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності. На засадах компетентнісного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, гуманістичного та емпатійного методологічних підходів були

розкриті ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольньо-результативний критерії розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів та їхні показники. Схарактеризовані рівні вияву компонентів сфери почуттів учнів. За результатами проведеного нами аналізу теорії і практики розвитку в учнів сфери почуттів засобами вальдорфської педагогіки були запропоновані рекомендації не тільки з оволодіння інформацією з розвитку почуттів учнів у процесі трудового навчання, а й ефективні методи підготовки до організації та проведення уроків трудового навчання з використанням елементів вальдорфської педагогіки.

За темою третього заняття «Особливості розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні» викладачі та вчителі ознайомилися з методами формування стійкої внутрішньої позитивної мотивації учнів до трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, визначали наступність формування почуттєвої сфери особистості учнів у початковій, базовій середній освіті та старшій школі, розкривалися шляхи інтеграції проектно-технологічної діяльності та розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

В ході останнього четвертого заняття «Педагогічні умови розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні» вчителі та викладачі ознайомилися з: особливостями формування стійкої мотивації учнів до процесу трудового навчання, усвідомлювали суспільну та особистісну цінність набутого досвіду внаслідок позитивних емоційних переживань у процесі праці, організації виконання учнями доступних та посильних трудових завдань, надання творчого характеру навчально-трудої діяльності та інтеграції змісту навчання різним предметам; розширенням діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями, особливостями врахування учнівських духовних потреб, поетапної трансформації почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних

ставлень особистості; запровадженням до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів та в неперервну педагогічну освіту вчителів трудового навчання навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

В результаті проведення чотирьох занять викладачі та вчителі трудового навчання набули здатності щодо практичної реалізації моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Обґрунтовані структура та зміст організаційно-методичного супроводу підготовки викладачів та вчителів трудового навчання до реалізації моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки забезпечують створення сприятливих умов для її реалізації на практичному рівні, сприяючи її ефективному запровадженню.

3.3. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки

Метою формувального педагогічного експерименту була перевірка результативності спроектованої нами моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Програма формувального експерименту передбачала визначення впливу компонентів теоретично розробленої та обґрунтованої моделі на розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання.

Формувальним експериментом передбачалось виконання таких дослідницьких завдань:

- конкретизація педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання;
- проектування та запровадження моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки;
- розробка змісту навчального модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» для підготовки педагогів до розвитку цього феномену в учнів ЗЗСО;
- впровадження розробленого навчального змістового модуля у зміст неперервної педагогічної освіти та освітньо-педагогічну практику вчителів трудового навчання;
- поетапне впровадження спроектованої моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки;
- проведення моніторингу розвитку складових почуттєвої сфери учнів під час формувального педагогічного експерименту;
- здійснення кількісного та якісного порівняльного аналізу даних формувального та контрольного експериментів, систематизація та узагальнення результатів проведеної дослідно-експериментальної роботи.

Експериментальним чинником було визнано компонентний склад виявів сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання: цілемотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольньо-результативний компоненти.

Під час формувального етапу дослідження були використані такі провідні його методи: інтерв'ю, опитування, бесіди з учасниками освітнього процесу для діагностики розвитку в учнів сфери почуттів; активні та пасивні спостереження для накопичення експериментальних даних; методи незалежних характеристик та експертного оцінювання для прогнозування перебігу та результатів дослідницької діяльності; математична

та аналітична обробка, узагальнення й систематизація експериментальних даних з метою їхньої статистичного аналізу.

Достатньо-необхідна кількість учнів 5–9 класів для участі в формувальному педагогічному експерименті була визначена за запропонованими С. Гончаренком [36] вимогами до перевірки результативності досліджень у педагогічній галузі науки. Загалом у дослідно-експериментальній роботі взяли участь 308 учнів 5–9 класів (156 в контрольних і 152 в експериментальних класах) міських та сільських ЗЗСО: Кибинської гімназії Миргородської міської ради Полтавської області, Ліцею № 32 «Європейський» Полтавської міської ради, Ліцею № 14 «Здоров'я» Полтавської міської ради, Великобузівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів-дошкільний навчальний заклад» Шишацької селищної ради Полтавської області і 35 учителів трудового навчання ЗЗСО та 32 викладачі педагогічних ЗВО.

Достовірність результатів, отриманих дослідно-експериментальним шляхом, забезпечується вибіркою з 308 учнів з ймовірністю 0,95 та припустимою помилкою 10,05.

У дослідженні стану розвитку сфери почуттів учнів експериментальні чинники у вигляді змісту, методів, організаційних форм вальдорфської педагогіки суттєво впливали, за вимогами впроваджуваної моделі методики, на традиційну організацію трудового навчання учнів 5–9 класів. В ході формувального педагогічного експерименту здійснювався поетапний розвиток складових компонентів сфери почуттів методами наслідування, прикладу, вільного виховання, вільних імпровізацій, переживанням різних ролей та якостей, спостереженням за учнями, інсценізаціями, веденням учнями записів, навчанням народним ремеслам (вправи, проекти), емоційними переживаннями явищ і процесів, що вивчаються, образним, ритмічно організованим та художнім навчанням, диференціацією проектно-технологічних завдань, співпрацею з учнями, врахуванням їхніх

психофізіологічних особливостей, моральним стимулюванням без оцінок, характеристикою та описами феноменів.

Для ефективного розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання нами було впродовж 2020–2024 років впроваджено дослідно-експериментальну модель поетапної методики такого розвитку на адаптаційному (5–7 класи) та предметному (7–9 класи) етапах набуття учнями базової середньої освіти.

На першому (адаптаційному) етапі розвиток сфери почуттів учнів 5–6 класів у процесі трудового навчання здійснювався з метою поглиблення інтересу підлітків до умов життя оточуючих людей та світу в цілому шляхом навчання у тісному людському контакті з педагогами. Учні виконували роботи з деревом з допомогою ножа, пили, рашпіля та скобеля (5 клас), обробляли деревину з допомогою стамесок, виготовляли ложки (6 клас).

В ході другого (базового предметного навчання) етапу розвиток сфери почуттів учнів 7–9 класів спрямовувався на подальший розвиток критичного мислення, пробу власних сил у різних галузях життєдіяльності людини для визначення напрямку свого становлення як особистості. Учні вивчали основи інженерії шляхом виготовлення механічних іграшок, які функціонують за законами рівноваги, містять коліщаті та кривошипні механізми, здійснювали виготовлення різьблених виробів, опановували особливості пошиття виробів із тканини та елементами самозарядності в побуті (7 клас), виготовляли атрибути для постановки великої вистави, проектували табурети на уроках трудового навчання з використанням механізованого та верстатного електрифікованого обладнання, оволодівали у шкільних майстернях обробкою металу (міді), каменю (вапняку), лозоплетінням, виконанням картонажних робіт, проходили виробничу та сільськогосподарську практику (8 клас), вивчали сучасні проблеми технічного прогресу, продовжували опанування столярною справою (9 клас).

На завершальному етапі формувального експерименту наприкінці 2023–2024 навчального року засобами дібраних діагностичних методик нами

були визначені набуті учнями експериментальних та контрольних 9-х класів рівні розвитку складових сфери почуттів за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольньо-результативним критеріями.

Відстежимо, за таблицею 3.3, динаміку змін розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за ціле-мотиваційним критерієм в експериментальних та контрольних класах за результатами формувального педагогічного експерименту.

Таблиця 3.3

Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за ціле-мотиваційним критерієм

Рівень Показники	Контрольні класи (%)				Експериментальні класи (%)			
	високий	достатній	середній	початковий	високий	достатній	середній	початковий
Ступінь вияву відносин за показниками видів ставлень	14,1	31,2	36,4	18,3	20,2	39,2	29,7	10,9
Духовний розвиток особистості учнів	20,1	33,0	29,8	17,1	27,2	40,1	19,4	13,3
Середнє арифметичне	17,1	32,1	33,1	17,7	23,7	39,7	24,5	12,1

Як бачимо, кількість учнів із високим рівнем розвитку сфери почуттів, за ціле-мотиваційним критерієм, зросла в середньому на 6,6% (за ступенем вияву відносин за показниками видів ставлень – на 6,1%; за виявами духовного розвитку особистості – на 7,1%). Також зросла кількість учнів із достатнім рівнем розвитку сфери почуттів – на 7,6% та суттєво зменшилася чисельність учнів, які проявили середній рівень – на 8,6% (за ступенем вияву відносин за показниками видів ставлень – на 6,7%; за виявами духовного розвитку особистості – на 10,4%).

Динамічно-дієвим було зменшення кількості учнів на початковому рівні розвитку сфери почуттів – на 5,6% (за ступенем вияву відносин за показниками видів ставлень – на 7,4%; за виявами духовного розвитку особистості – на 3,8%).

Для унаочнення динаміки змін розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів за результатами формувального педагогічного експерименту, на рисунку 3.3 представлено діаграму розподілу середніх рівнів розвитку почуттєвої сфери учнів за ціле-мотиваційним критерієм.

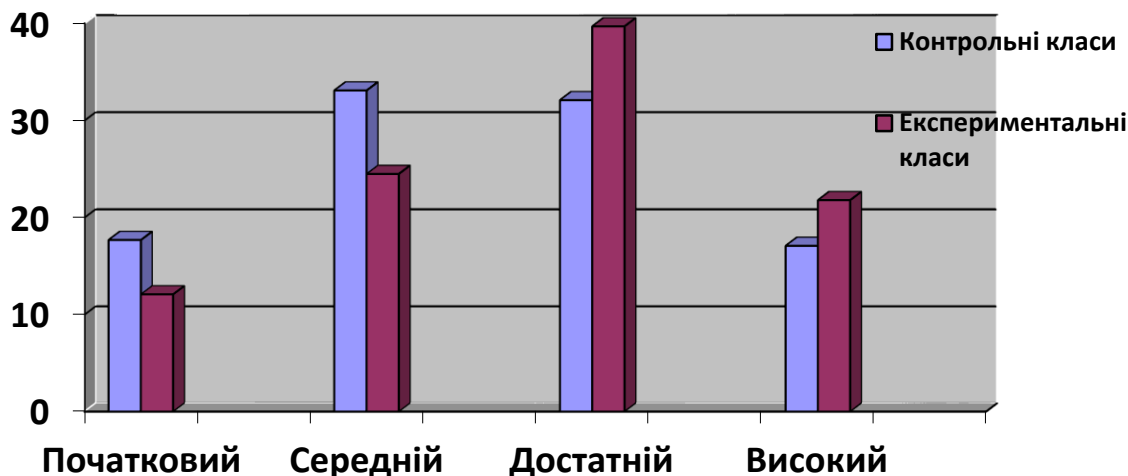

Рис. 3.3. Діаграма розподілу середніх рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів за ціле-мотиваційним критерієм.

Представлені на діаграмі дані вказують на дієве збільшення якісних високого та достатнього рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних класів, у порівнянні з контрольними. Відбулося істотне зменшення на 14,2 % кількості учнів із середнім та початковим рівнями розвитку сфери почуттів за ціле-мотиваційним критерієм.

Далі проведемо порівняльний аналіз, за таблицею 3.4, динаміки змін розвитку сфери почуттів учнів за змістовим критерієм в експериментальних та контрольних класах по завершенні формувального педагогічного експерименту.

Результати формувального педагогічного експерименту вказують на середнє зменшення на 8,4% кількості учнів експериментальних класів із початковим рівнем розвитку сфери почуттів за змістовим критерієм (за показниками змісту та динаміки прояву ситуативних емоцій, короточасних

Таблиця 3.4

Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за змістовим критерієм

Рівень Показники	Контрольні класи (%)				Експериментальні класи (%)			
	високий	достатній	середній	початковий	високий	достатній	середній	початковий
Зміст та динаміка ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів та емоційних ставлень	14,1	27,3	38,7	19,9	22,8	35,7	31,6	9,9
Почуття: афекти, прагнення, настрої	11,4	25,6	38,2	24,8	20,5	34,4	29,1	16,0
Схильність до емпатії	18,1	28,2	36,4	17,3	24,6	36,1	29,5	9,8
Стійкі почуття переконання, поваги, любові	12,0	20,1	45,8	22,1	21,6	29,7	33,9	14,8
Середнє арифметичне	13,9	25,3	39,8	21,0	22,4	34,0	31,0	12,6

ситуативно-емоційних почуттів та емоційних ставлень – на 10,0%; за виявами почуттів (афекти, прагнення, настрої) – на 8,8%; за схильністю до емпатії – на 7,5%; за проявами стійких почуттів переконання, поваги, любові – на 7,3%). Відбулося суттєве скорочення середньої кількості учнів із середнім (на 8,8%) рівнем, за одночасного збільшення чисельності учнів, які проявили достатній рівень розвитку сфери почуттів (на 8,7%).

Динамічно зростаючими (на 8,5%) були зміни в експериментальних класах, у порівнянні з контрольними, середніх значень розвитку сфери почуттів на високому рівні.

Динаміка розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів в ході формувального педагогічного експерименту представлена на рисунку 3.4 у вигляді діаграми розподілу рівнів цього розвитку за змістовим критерієм.

За графічним зображенням діаграми на рисунку 3.4 можна побачити суттєві позитивно-динамічні зміни розвитку почуттєвої сфери учнів

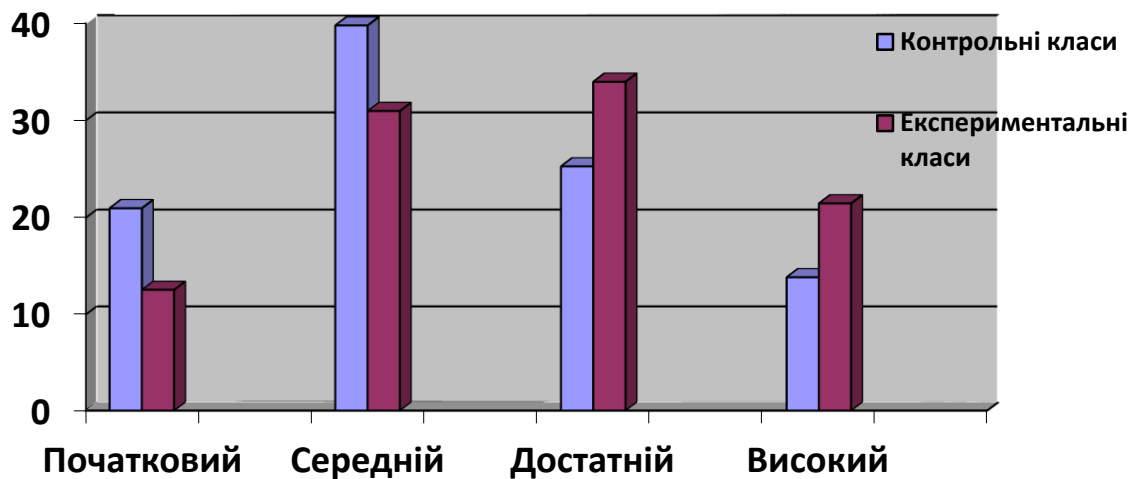

Рис. 3.4. Діаграма розподілу середніх рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів за змістовим критерієм

експериментальних класів, порівняно з контрольними. Наочно представлено дієве зменшення кількості учнів в експериментальних класах із початковим та середнім рівнями розвитку сфери почуттів за змістовим критерієм та одночасне суттєве зростання чисельності учнів із достатнім та високим рівнями її розвитку.

Відстежимо далі, за таблицею 3.5, динаміку змін розвитку сфери почуттів учнів за показниками операційно-діяльнісного критерію в експериментальних та контрольних класах за результатами формувального експерименту.

За результатами формувального педагогічного експерименту, чисельність учнів експериментальних класів із початковим рівнем розвитку сфери почуттів за операційно-діяльнісним критерієм знизилася в середньому на 9,4% (за показником інтересу учнів до сфер трудової діяльності – на 6,4%; за широтою пізнавальних інтересів – на 10,1%; за виявами соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності – на 7,8%; за інтересами учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час – на 13,6%). Також відбулося зменшення кількості учнів із середнім – на 9,7% та суттєво зросла їхня чисельність із достатнім рівнем розвитку сфери почуттів – на 10,4% (за показником

Таблиця 3.5

Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за операційно-діяльнісним критерієм

Рівень Показники	Контрольні класи (%)				Експериментальні класи (%)			
	високий	достатній	середній	початковий	високий	достатній	середній	початковий
Інтерес учнів до сфер трудової діяльності	11,9	28,2	40,2	19,7	19,8	35,8	31,1	13,3
Широта пізнавальних інтересів	10,2	25,5	45,3	19,0	19,5	38,8	32,8	8,9
Соціальні почуття з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності	16,2	29,3	36,4	18,1	24,5	36,6	28,6	10,3
Інтереси учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час	14,2	20,2	37,9	27,7	23,5	33,6	28,8	14,1
Середнє арифметичне	13,1	25,8	40,0	21,1	21,8	36,2	30,3	11,7

інтересу учнів до сфер трудової діяльності – на 7,6%; за широтою пізнавальних інтересів – на 13,3%; за виявами соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності – на 7,3%; за інтересами учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час – на 13,4%).

Динамічно дієвим було зростання на 8,7% середніх значень високого рівня прояву розвитку сфери почуттів учнів у трудовому навчанні засобами вальдорфської педагогіки (за показником інтересу учнів до сфер трудової діяльності – на 7,9%; за широтою пізнавальних інтересів – на 9,3%; за виявами соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності – на 8,3%; за інтересами учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час – на 9,3%).

Для унаочнення динаміки змін розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, за результатами формувального

педагогічного експерименту, на рисунку 3.5 представлено діаграму розподілу рівнів розвитку сфери почуттів учнів за операційно-діяльнісним критерієм.

Представлені в діаграмі дані переконливо вказують на суттєве динамічне зростання розвитку сфери почуттів учнів експериментальних класів, у порівнянні з контрольними. Простежується дієве зменшення кількості учнів із початковим (на 9,4%) та середнім (на 9,7%) рівнями розвитку сфери почуттів за операційно-діяльнісним критерієм. В експериментальних класах кількість учнів із початковим та середнім рівнями вияву сфери почуттів зменшилася в середньому на 19,1%, що було обумовлено зростанням кількості учнів на достатньому (на 10,4%) та високому (на 8,7%) рівнях.

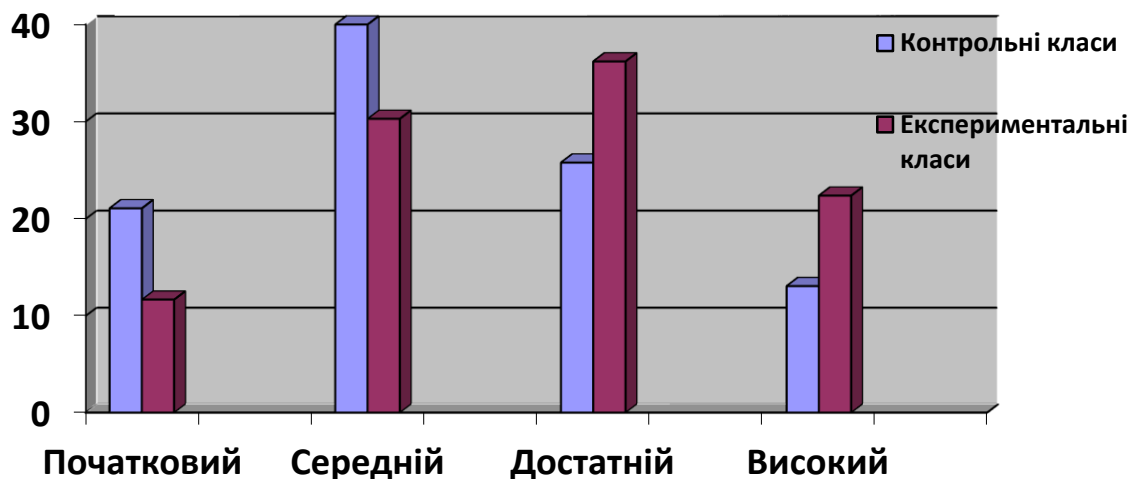

Рис. 3.5. Діаграма розподілу середніх рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів за операційно-діяльнісним критерієм

Прослідкуємо далі, за таблицею 3.6 зміну розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки за контрольно-результативним критерієм.

Отримані під час формувального педагогічного експерименту результати показали, що чисельність учнів експериментальних класів із

Таблиця 3.6

Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за контрольно-результативним критерієм

Рівень Показники	Контрольні класи (%)				Експериментальні класи (%)			
	високий	достатній	середній	початковий	високий	достатній	середній	початковий
Ціннісні орієнтації, мотиваційна значущість трудового навчання	15,6	25,8	39,0	19,6	24,3	37,3	27,7	10,7
Естетичні (здатність керуватися категоріями естетики), конкретні (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) почуття	13,1	25,5	39,2	22,2	22,8	37,1	28,7	11,4
Середнє арифметичне	14,4	25,7	39,1	20,8	23,6	37,2	28,2	11,0

виявами початкового рівня розвитку сфери почуттів, за контрольно-результативним критерієм, у середньому зменшилася на 9,8% (за показником прояву ціннісних орієнтацій, мотиваційної значущості трудового навчання – на 8,9%; за виявами естетичних (здатність керуватися категоріями естетики) та конкретних (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) почуттів – на 10,8%). Відбулося скорочення кількості учнів із проявами середнього – на 10,9%, за дієвого збільшення чисельності учнів із виявами достатнього рівня розвитку сфери почуттів – на 11,5% (за показником прояву ціннісних орієнтацій, мотиваційної значущості трудового навчання – на 11,5%; за виявами естетичних (здатність керуватися категоріями естетики) та конкретних (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) почуттів – на 11,6%).

Позитивно-динамічними були зміни на 9,2% середніх значень високого рівня розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання

засобами вальдорфської педагогіки (за показником прояву ціннісних орієнтацій, мотиваційної значущості трудового навчання – на 8,7%; за виявами естетичних (здатність керуватися категоріями естетики) та конкретних (ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки) почуттів – на 9,7%).

На наведеній на рисунку 3.6 діаграмі наочно представлено динаміку розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів за контрольно-результативним критерієм в результаті проведення формувального експерименту.

Представлені на діаграмі дані вказують на більш динамічні зміни рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних класів, у порівнянні з контрольними. Проілюстроване суттєве зниження на 21,3% чисельності учнів

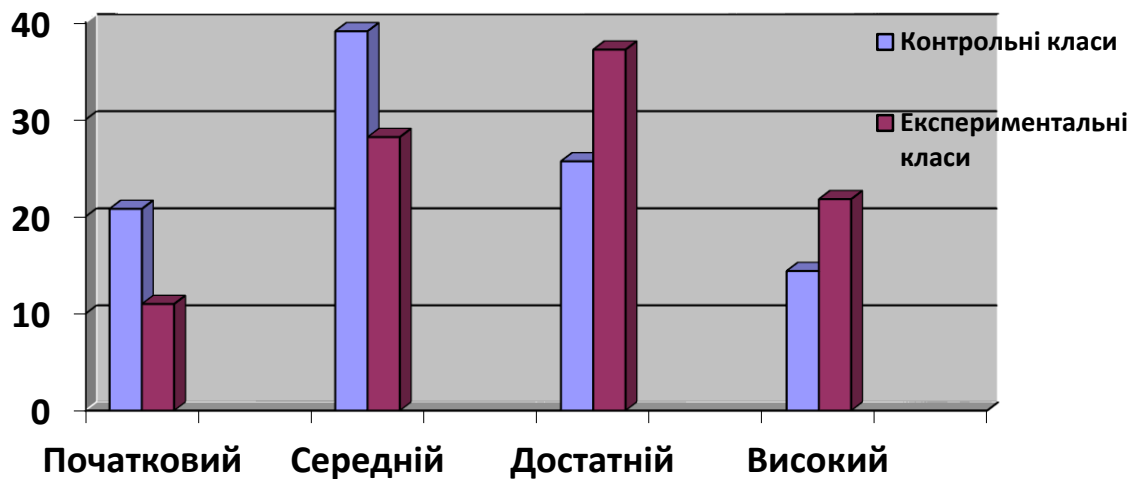

Рис. 3.6. Діаграма розподілу середніх рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів за контрольно-результативним критерієм

експериментальних класів із виявами середнього та початкового рівнів розвитку сфери почуттів за контрольно-результативним критерієм. В експериментальних класах відбулося суттєве зростання кількості учнів із достатнім (на 11,5%) та високим (на 9,2%) рівнями розвитку сфери почуттів.

Результуючим показником ефективності формувального педагогічного експерименту виступає рівень розвитку сфери почуттів учнів, динамічні

зміни якого вказують на дієвість спроектованої методики розвитку досліджуваного феномену засобами вальдорфської педагогіки. Порівняння в таблиці 3.7 дослідних даних контрольних та експериментальних класів на формувальному етапі експериментальної роботи з результатами констатувального експерименту засвідчують дієве підвищення рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та відносну стабільну незмінність результатів отриманих під час проведення констатувального педагогічного експерименту та дослідних даних, одержаних в контрольних класах.

Таблиця 3.7

Порівняльна характеристика рівнів розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів під час констатувального та формувального (контрольні та експериментальні класи) експерименту

Критерії	Рівень	Формувальний експеримент				Констатувальний експеримент			
		високий	достатній	середній	початковий	високий	достатній	середній	початковий
	Класи	%(Абс.)	%(Абс.)	%(Абс.)	%(Абс.)	%(Абс.)	%(Абс.)	%(Абс.)	%(Абс.)
Ціле-мотиваційний	Контр.	17,1	32,1	33,1	17,7	16,7	31,5	32,7	19,1
	Експ.	23,7	39,7	24,5	12,1				
Змістовий	Контр.	13,9	25,3	39,8	21,0	13,1	24,8	39,5	22,6
	Експ.	22,4	34,0	31,0	12,6				
Операційно-діяльнісний	Контр.	13,1	25,8	40,0	21,1	12,8	25,3	39,8	22,1
	Експ.	21,8	36,2	30,3	11,7				
Контрольно-результативний	Контр.	14,4	25,7	39,1	20,8	14,4	26,0	38,0	21,6
	Експ.	23,6	37,2	28,2	11,0				
Середнє арифметичне	Контр. (156)	14,6 (23)	27,2 (42)	38,0 (59)	20,2 (32)	14,2 (41)	26,9 (78)	37,5 (108)	21,4 (62)
	Експ. (152)	22,9 (35)	36,8 (56)	28,5 (43)	11,8 (18)				

На рисунку 3.7 представлено динамічні зміни одержаних результатів дослідження розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

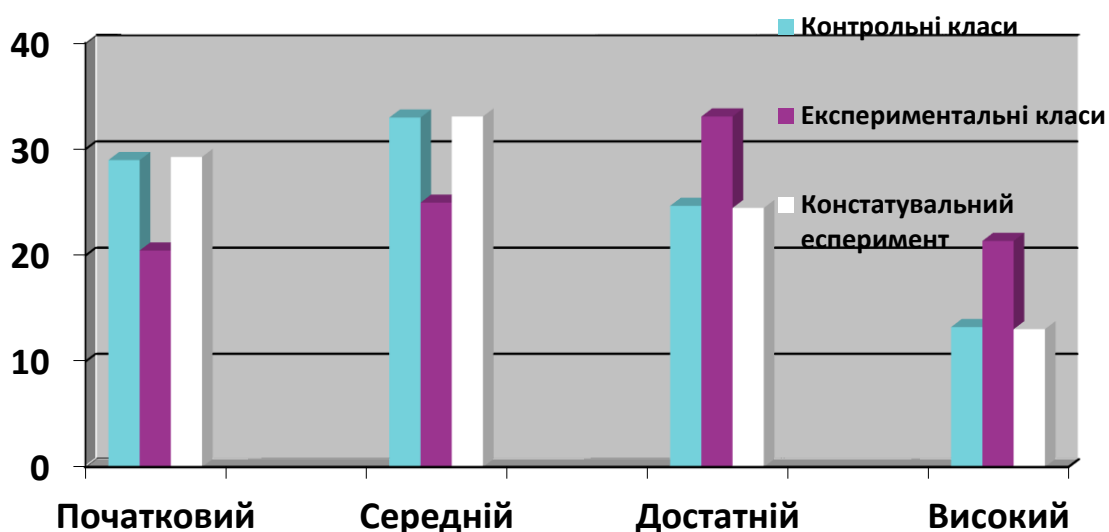

Рис. 3.7. Динаміка рівнів розвитку сфери почуттів учнів під час констатувального і формувального (контрольні та експериментальні класи) експерименту

Показником динамічності позитивних змін є розбіжність у 8,3% між кількістю учнів контрольних та експериментальних класів, які проявили високий рівень розвитку сфери почуттів, за одночасного зниження на 8,4% чисельності учнів із початковим рівнем розвитку досліджуваної якості в учнів експериментальних класів. Формувальний експеримент показав значущо-дієвий перерозподіл кількості учнів із достатнім (з 27,2% у контрольних, до 36,8% в експериментальних класах) та середнім (з 38,0% у контрольних до 20,9% в експериментальних класах) рівнями розвитку сфери почуттів у процесі трудового навчання в ЗЗСО.

Істотність розбіжностей між рівнями розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних класів було встановлено на підставі прийняття одного з двох можливих припущень:

– H_0 : різниця рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних та контрольних класів є недостатньо суттєвою;

H_1 : розбіжність рівнів розвитку сфери почуттів учнів учнів експериментальних та контрольних класів є суттєво значущою.

Здійснене у додатку Ц обчислення, за критерієм згоди Пірсона, показало, згідно трьох ступенів свободи з вірогідністю 95%, що $\chi^2_{крит}$ дорівнює 7,81 [88, с. 288]. Перевищення обчисленим нами в ході статистичної обробки даних формувального експерименту значенням $\chi^2_{emp}=14,7$ табличного значення $\chi^2_{крит}$. вказує на те, що необхідно відхилити нульову гіпотезу та визнати суттєво розбіжними ряди оцінок рівнів розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних класів.

Вивчення ступені однорідності в оцінках рівнів розвитку сфери почуттів виявило їхню істотну різницю в учнів експериментальних порівняно з контрольними класами, завдяки впливу експериментальних факторів. Це дає нам змогу констатувати суттєвість взаємозв'язку між впровадженою методикою розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та рівнями її сформованості в учнів.

У контрольних класах, як і в ході констатувального педагогічного експерименту, де трудове навчання відбувалося за традиційною методикою, суттєвих зрушень у розвитку в учнів сфери почуттів не відбулося (див. таблицю 3.7). Це підтверджує статистичне обчислення суттєвості розбіжностей між рівнями розвитку сфери почуттів учнів контрольних класів у ході проведення формувального експерименту та даними отриманими під час констатувального педагогічного експерименту, виходячи з прийняття одного з двох припущень:

– H_0 : відмінність рівнів розвитку сфери почуттів учнів під час констатувального експерименту і контрольних класів в ході формувального експерименту є несуттєво значущою;

H_1 : розбіжність рівнів розвитку сфери почуттів учнів під час констатувального експерименту та контрольних класів в ході формувального експерименту є значущо суттєвою.

Проведене нами в додатку Ш обчислення, за критерієм Пірсона, показало, що згідно трьох ступенів свободи значення $\chi^2_{крит.}$ із вірогідністю 95%, складає 7,81 [88, с. 288]. Відсутність перевищення визначеним нами під час статистичної обробки результатів значенням $\chi^2_{emp} = 0,09$ табличної величини $\chi^2_{крит.}$ є підставою для унеможливлення відхилення нульової гіпотези та визнання істотно схожими рядів оцінок рівнів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів, отриманих в контрольних класах в ході проведення формувального експерименту та під час констатувального експерименту.

За відсутності впливу експериментальних чинників, виявлена нами однорідність оцінок рівнів розвитку сфери почуттів в учнів контрольних класів та учнів, які брали участь у констатувальному експерименті, дає нам підстави для визнання ефективності взаємозв'язку між традиційними підходами до формування в учнів сфери почуттів на уроках трудового навчання в масових ЗЗСО та рівнями її розвитку в учнів 5–9 класів. Це також є свідченням існування дієвого зв'язку між спроектованою нами моделлю методики і розвитком учнів 5–9 класів сфери почуттів у процесі трудового навчання саме засобами вальдорфської педагогіки.

Найбільше зростання рівнів розвитку в учнів сфери почуттів, за результатами формувального експерименту, було виявлено за показниками ціле-мотиваційного та контрольного-результативного критеріїв, порівняно з іншими двома визначеними нами критеріями розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання. Це відбулося внаслідок доцільного обґрунтування методів, організаційних форм і засобів вальдорфської педагогіки, які мали комплексний вплив на учнів в експериментальних класах.

Суттєве зростання чисельності учнів із високим та достатніми рівнями розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, засобами вальдорфської педагогіки, за обґрунтованими нами критеріями, відбулося внаслідок ефективного поетапного розвитку почуттєвої сфери учнів, рухаючись від переживання особистістю учня свого ціннісного

ставлення до дійсності, самого себе та інших людей, задоволення духовних потреб, формування здатності керуватися ідеалами, мотивами та нормами поведінки, що формуються в трудовій діяльності під виховними впливами ЗЗСО до поступової трансформації почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини. Існування суттєвої відмінності між показниками критеріїв розвитку почуттєвої сфери учнів експериментальних і контрольних класів є переконливим свідченням результативності спроектованої нами методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Одержані результати формувального педагогічного експерименту підтвердили загальну тенденцію щодо підвищення рівня розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, що цілком слушно підтвердило гіпотезу проведеного нами дослідження.

Висновки до третього розділу

Встановлено, що поява вальдорфської педагогічної системи була обумовлена пошуком педагогічних систем, зорієнтованих на становлення та розвиток творчої, активної, високоморальної й адаптивної особистості, формування в неї здатності до життєвої самореалізації згідно вікових потреб та особливостей розвитку.

Розвиток почуттів у дітей середнього шкільного віку засобами вальдорфської педагогіки на уроках трудового навчання потребує врахування ряду особливостей, на основі яких вибудовується програма трудового навчання: вікові особливості дітей; врахування темпераменту учнів; важливість прикладного значення роботи; врахування сезонної

діяльності; врахування ритмів та ритуалів на уроках; свобода творчого процесу.

Як визначальний засіб розробки та впровадження в процес трудового навчання мети, концептуальних засад, змісту, етапів, організаційних форм і методів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та психолого-педагогічної діагностики її сформованості в учнів, нами спроектовано модель методики розвитку досліджуваного феномену у єдності концептуально-цільового, змістового, процесуального та результативно-діагностувального блоків.

Концептуально-цільовий блок моделі включає наукові засади (мету, принципи та методологічні підходи) розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Функціональною складовою розробленої моделі обґрунтовано розвиток сфери почуттів учнів на засадах реалізації гуманістичного, компетентнісного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, емпатійного методологічних підходів та принципів формування сприйняття дитини, автономно-колегіального управління освітнім процесом, цілісного ставлення до особистості учня, розвитку рухової координації та моторики, протилежності у формуванні почуттєвої сфери, поступового ускладнення трудових завдань для учнів, відсутності жорсткої регламентації змісту навчально-методичного забезпечення та системи оцінювання навчальних досягнень учнів.

Змістовий блок визначає структурні складові почуттєвої сфери особистості учнів (здатність до чуттєвого сприйняття довкілля, особливості реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, сформованість ідеалів, цінностей та розкриття власної індивідуальності), розкриває змістову структуру розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання (ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний та контрольний-результативний компоненти).

Процесуальний блок моделі методики сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки включає

визначені Державним освітнім стандартом базової середньої освіти (2020) адаптаційний (5–6 клас) та базово-предметний (7–9 класи) етапи розвитку сфери почуттів учнів.

Обґрунтовано методи розвитку почуттєвої сфери учнів у процесі трудового навчання: наслідування, прикладу, вільного виховання, вільні імпровізації, переживання різних ролей та якостей, спостереження за учнями, інсценізації, ведення учнями записів, методи навчання народним ремеслам (вправи, проекти), методи емоційного переживання явищ і процесів що вивчаються, методи образного, ритмічно організованого та художнього навчання, диференціація проектно-технологічних завдань, методи співпраці з учнями, врахування їхніх психофізіологічних особливостей, моральне стимулювання без оцінок, характеристика та опис феноменів

Схарактеризовані організаційні форми розвитку сфери почуттів: міжгалузева взаємодія навчальних предметів, міжпредметна інтеграція, робота в режимі школи повного дня, занурення впродовж 2–4 тижнів у вивчення шкільних предметів.

З метою розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання обґрунтовані такі засоби вальдорфської педагогіки: спеціальний освітній простір, зміст технологічної освітньої галузі, природне оточення, класні приміщення школи, сад, город, майстерні.

Результативно-діагностувальний блок моделі висвітлює оцінювання якісних рівнів навчальних досягнень учнів у розвитку сфери почуттів за цілемотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольнорезультативним критеріями. Ця складова моделі реалізується за визначеними нами засобами психолого-педагогічної діагностики за відібраними методиками, що дало змогу здійснити диференціацію розвитку сфери почуттів учнів за чотирма рівнями навчальних досягнень (високий, достатній, середній та початковий).

Результатом впровадження теоретико-методичних засад моделювання методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового

навчання засобами вальдорфської педагогіки стало формулювання трьох педагогічних умов, що характеризують ефективність розвитку в учнів сфери почуттів: формування стійкої мотивації учнів до процесу трудового навчання, розуміння ними суспільної та особистої цінності набутого досвіду внаслідок позитивних емоційних переживань у процесі праці, виконання доступних та посильних трудових завдань, творчий характер навчально-трудової діяльності та інтеграція змісту навчання різним предметам; розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями, врахування учнівських духовних потреб, поетапна трансформація почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості; запровадження до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів та в неперервну педагогічну освіту вчителів трудового навчання навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Для запровадження моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки було розроблено її організаційно-методичний супровід у вигляді навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» та методичних рекомендацій для вчителів трудового навчання «Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки» для студентів, вчителів трудового навчання та викладачів педагогічних ЗВО.

Програма навчального змістового модуля орієнтована на формування професійно-педагогічної компетентності з усвідомлення мети, методологічних підходів, принципів, змісту трудового навчання, методів, організаційних форм і засобів вальдорфської педагогіки, опанування її сутністю, світовим та вітчизняним досвідом впровадження її ідей та

педагогічних умов забезпечення організаційно-методичного супроводу розвитку почуттєвої сфери учнів засобами вальдорфської педагогіки.

Впровадження педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки здійснено за методичними рекомендаціями «Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки», зорієнтованими на оволодіння:

- теоретичною готовністю до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки;

- засобами діагностики розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання;

- особливостями розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні;

- шляхами реалізації педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.

Таким чином, підготовка студентів, вчителів трудового навчання та викладачів педагогічних ЗВО до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки нами розглядається як багатовимірний, цілісний процес, що потребує організаційно-методичного супроводу, спроектованого на підставі сучасних концептуальних підходів та принципів виховання та навчання. Така підготовка фахівців є відкритою системою, такою, що здатна до самовдосконалення й саморозвитку. Результатом її запровадження є рівень розвитку сфери почуттів учнів та підготовленість педагогів до впровадження у процес трудового навчання засобів вальдорфської педагогіки.

У третьому розділі розглянуті результати експериментальної перевірки результативності спроектованої методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Критерієм результативності проведеного формувального експериментального дослідження є рівень розвитку сфери почуттів учнів. Динаміка його змін стала показником ефективності спроектованої методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. На це вказує суттєве збільшення на 8,3% чисельності учнів експериментальних класів, порівняно з контрольними класами, які виявили високий рівень розвитку сфери почуттів: в експериментальних класах –22,9%, а в контрольних – 14,6%. Водночас було відзначено відповідне скорочення на 8,4% кількості учнів з проявами початкового рівня сформованості досліджуваного феномену: 20,2% – в контрольних і 11,8% – в експериментальних класах.

У контрольних класах, за показниками розвитку в учнів сфери почуттів, порівняно з констатувальним експериментом, суттєвих змін не сталося: на високому рівні відбулося зростання на 0,4% при зменшенні чисельності учнів на 1,2% на початковому рівні. За результатами формувального експерименту було відзначено зменшення кількості учнів із 38,0% в контрольних до 28,5% у експериментальних класах із виявами середнього рівня розвитку сфери почуттів та позитивну динаміку зростання кількості учнів із проявами достатнього рівня її розвитку: з 27,2% – у контрольних до 36,8% – у експериментальних класах.

У контрольних класах, порівнюючи з констатувальним експериментом, кількість учнів із виявами середнього рівня розвитку сфери почуттів несуттєво зросла на 0,5% (з 37,5% до 38,0%), а прояв учнями достатнього рівня характеризувався збільшенням лише на 0,3%: з 26,9% до 27,2%.

Аналіз динамічних змін розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання, за результатами формувального педагогічного експерименту, дає підстави для висновку, що застосовані нами засоби вальдорфської педагогіки дієво сприяли розвитку цієї сфери в учнів експериментальних класах, у порівнянні з контрольними.

Основні положення третього розділу висвітлені в публікаціях авторки [17], [19], [23], [24].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результатом дослідження проблеми розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки стало розв'язання таких поставлених завдань:

1. В результаті вивчення стану проблеми розвитку сфери почуттів учнів у психолого-педагогічній науці було розкрито сутність, критерії, показники та рівні сформованості цього особистісного новоутворення.

Дослідження проблеми розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання актуалізовано необхідністю їхньої підготовки, за Державним стандартом базової середньої освіти, до вираження власних почуттів під час проектування та виготовлення декоративно-ужиткових виробів (культурна компетентність).

Вивчення результатів існуючих психолого-педагогічних досліджень вказує на необхідність стимулювання розвитку сфери почуттів школярів раннього підліткового віку та недостатньо ефективного поєднання і розвиток сучасними ЗЗСО розумових, почуттєвих, емоційних і волевих функцій особистості.

Головним завданням розвитку почуттєвої сфери особистості виступає опанування людиною певними фрагментами епохальної культури людства, де розвиток почуттєвих переживань у комфортному духовно-просвітницькому просторі забезпечує вибудовування людиною власних життєвих висновків та теорій, розкриття унікальності її внутрішньо-особистісного потенціалу.

Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки нами визначення як незворотні закономірні зміни особистості щодо переживань ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших в напрямку поетапного зростання у стійкі емоційні характеристики ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної

індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників.

Для діагностики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання були обґрунтовані критерії (ціле-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольнорезультативний) та рівні (високий, достатній, середній і початковий), які характеризують кількісні та якісні ознаки цього процесу.

Ціле-мотиваційний критерій розвитку сфери почуттів учнів розкриває ставлення учнів до дійсності, людей та до себе, переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості.

Розвиток сфери почуттів учнів за змістовим критерієм визначався за показниками змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів та емоційних ставлень, ознаками вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої), змістом вияву етичних, соціальних, моральних почуттів та стійких почуттів переконання, поваги, любові.

Розвиток сфери почуттів учнів за операційно-діялісним критерієм проявляється у виявах інтересів учнів до сфер трудової діяльності, соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, щодо різних видів діяльності, навчальних предметів і діяльності у позаурочний час.

В якості показників розвитку сфери почуттів учнів, за контрольнорезультативним критерієм, визначені ціннісні орієнтації, мотиваційна значущість, естетичні, конкретні та моральні почуття.

2. В результаті проведеного дослідження визначено структуру, завдання та зміст вальдорфської педагогіки як засобу розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання.

Вальдорфська педагогіка розуміється нами як цілісно-гуманістична альтернативна антропософська освітня система, спрямована на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів, починаючи від чуттєвого сприйняття

довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, результатом чого є соціально-світоглядне становлення та професійне самовизначення активної, творчої, адаптивної та високоморальної особистості, здатної до самореалізації, відповідно до вікових потреб та особливостей розвитку.

Доведено, що мета розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання за вальдорфською педагогікою забезпечується оптимізацією змісту шкільної технологічної освіти за принципами цілісно-гуманістичної орієнтації вальдорфської педагогіки як альтернативної антропософської освітньої системи.

Серед завдань, якими досягається ця мета, виділені: навчання, виховання та розвиток людини на засадах цілісної взаємодії духовних, душевних та тілесних чинників впливу на почуття, волю та розум; поглиблення інтересу учнів до умов життя оточуючих людей та світу в цілому; становлення творчої, активної, адаптивної та моральної особистості дитини, здатної до успішної життєвої самореалізації; формування знань, умінь та навичок різних галузей практичної діяльності людини (вишивка, в'язання, прядіння, ткацтво, шиття, виготовлення іграшок, землеробство, гончарство, будівництво та ін.).

Визначено, що зміст трудового навчання, за вальдорфською педагогікою, включає теперішнє і минуле оточуючого світу, опанування технологіями обробки різних природних та штучних матеріалів, розвиток рухової координації, вольової, чуттєвої та інтелектуальної сфер особистості.

3. Визначено критерії, показники та рівні розвитку досліджуваного особистісного новоутворення в учнів 5-9 класів. Обґрунтовано, на засадах компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, гуманістичного та емпатійного методологічних підходів ціле-мотиваційний, змістовий,

операційно-діяльнісний та контроль-результативний критерії розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів.

Як показники ціле-мотиваційного критерію розвитку сфери почуттів учнів визначені: 1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе 2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості.

Розвиток сфери почуттів учнів за змістовим критерієм визначався за показниками: 1) змісту та динаміки ситуативних емоцій, короточасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень; 2) ознак вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої); 3) змісту вияву етичних, соціальних, моральних почуттів; 4) стійких почуттів переконання, поваги, любові.

Показниками розвитку сфери почуттів учнів за операційно-діяльнісним критерієм визначено вияви: 1) інтересів учнів до сфер трудової діяльності; 2) соціальних почуттів з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності; 3) інтересу учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час.

В якості показників розвитку сфери почуттів учнів, за контроль-результативним критерієм, визначені 1) ціннісні орієнтації, мотиваційна значущість; 2) естетичні почуття: здатність керуватися категоріями естетики; конкретні почуття: ставлення до творів мистецтва, конкретних людей; здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки; 3) моральні почуття: переконання, погляди, ставлення до себе і суспільства; ставлення до дійсності, людей та до себе; узагальнені почуття: ставлення до людства, мистецтва.

Сфера почуттів учнів конкретизована за такими рівнями вияву її компонентів: початковий (визначається готовністю учнів передавати власні почуття та думки у словесній формі, розповідати про своє самопочуття з використанням простих кліше та мовних засобів, інтерпретуючи своє ставлення до дійсності); середній (характеризується здатністю учнів

ефективно виражати почуття та ідеї відповідно до ситуації у письмовій формі, детально описуючи власний досвід, ідеї, почуття та події у формі простого зв'язаного тексту та виражати свої емоції та почуття різними технологіями проектування та виготовлення виробів, застосовувати ці засоби окремо чи у поєднанні); достатній (обумовлений здатністю коментувати власні почуття через виконані проектно-технологічні завдання, враження від набутого досвіду, детально відповідаючи на коментарі, зважаючи на почуття і думки інших осіб, пояснювати їхні почуття та визнавати їхнє право на вираження власних почуттів, аналізувати вплив виражальних засобів на емоційно-естетичне сприйняття трудової діяльності); високий (визначається здатністю зважати у своїй поведінці на емоції та почуття інших осіб, поступовою трансформацією почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, сприяючи вибудовуванню власних життєвих теорій та висновків, розкриттю унікального особистісно-внутрішнього потенціалу людини).

4. Розроблено та апробовано методику розвитку в учнів сфери почуттів та впроваджено організаційно-методичний супровід розвитку цієї сфери в учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.

Аналіз особливостей розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки дає нам змогу зробити висновок про цілісно-гуманістичну зорієнтованість цієї альтернативної освітньої системи, яка ґрунтується на засадах антропософії та спрямована на поетапний розвиток інтелекту, волі та почуттів, починаючи від чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності шляхом глибокого розуміння вихованців у їхньому неперервному особистісному зростанні на засадах цілісного підходу до розвитку духовних, душевних та тілесних чинників, результатом чого є соціально-світоглядне становлення та професійне самовизначення

активної, творчої адаптивної та високоморальної особистості, здатної до самореалізації, відповідно до вікових потреб та особливостей розвитку.

Визначальним засобом розробки та впровадження в процес трудового навчання мети, концептуальних засад, змісту, етапів, організаційних форм і методів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та психолого-педагогічної діагностики її сформованості в учнів, нами обґрунтовано модель методики розвитку досліджуваного феномену у єдності концептуально-цільового (включає мету, методологічні підходи та принципи, якими визначаються наукові основи розвитку сфери почуттів учнів засобами вальдорфської педагогіки), змістового (визначає зміст розвитку складників почуттєвої сфери учнів у трудовому навчанні за її компонентною структурою), процесуального (включає адаптаційний (5–6 класи) і предметний (7–9 класи) етапи трудового навчання, методи, форми організації та засоби вальдорфської педагогіки), результативно-діагностувального (висвітлює оцінювання якісних рівнів навчальних досягнень учнів у розвитку сфери почуттів за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольним-результативним критеріями) блоків та педагогічних умов ефективного розвитку сфери почуттів у трудовому навчанні (формування стійкої мотивації учнів до процесу трудового навчання, розуміння ними суспільної та особистої цінності набутого досвіду, творчий характер навчально-трудова діяльності та інтеграція змісту навчання різним предметам; розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями, врахування учнівських духовних потреб, поетапна трансформація почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості; запровадження до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів та в неперервну педагогічну освіту вчителів трудового навчання навчального змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»).

Дослідно-експериментальна перевірка обґрунтованої методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання і впровадження організаційно-методичного супроводу розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні засвідчили їхню ефективність. Зростання рівнів розвитку сфери почуттів учнів експериментальних класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, порівняно з контрольними класами, склало на високому рівні 8,3%, на достатньому – 9,6%, за одночасного скорочення на 9,5% учнів із виявами середнього та на 8,4% – із початковим рівнем розвитку сфери почуттів.

Статистична обробка результатів вияву показників розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних класів у трудовому навчанні за критерієм Пірсона засвідчила наявність між результатами діагностики констатувального і формувального педагогічних експериментів статистично значущої відмінності. Це підтвердило основні теоретичні положення проведеного дослідження та дало змогу зробити висновок про науково-педагогічну ефективність спроектованої нами моделі методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Впровадження результатів дослідження в освітню практику ЗЗСО, ЗВО та післядипломної педагогічної освіти підтвердило ефективність пропонованих засобів вальдорфської педагогіки для їхнього використання в освітній діяльності в цих закладах освіти.

Виконана дисертаційна робота не вичерпує всі можливі напрями використання засобів вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні учнів 5–9 класів. Перспективними напрямами наступних досліджень вважаємо шляхи розвитку емоційної, вольової та інтелектуальної сфери учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки, дослідження питань розвитку сфери почуттів учнів у процесі самоосвітньої,

позаурочної, позакласної та позашкільної діяльності з трудового навчання та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абашкіна Н. В. Організація навчально-виховного процесу у вальдорфських школах Німеччини. *Психологія*. 1992. Вип. 31. С. 103–110.
2. Андрощук Г. Система освіти у ФРН. *Рідна школа*. 2000. № 12. С. 71–72.
3. Анкета для учнів «Що нам цікаво?». URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/psychology/1154/> (дата звернення: 13.11.2022).
4. Анцибор Є. Актуальність вальдорфської педагогіки в наш час. *Молода просвіта*. 2011. URL : http://molodaprosvita.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=179:2011-03-16-10-56-30&catid=20:2008-09-21-16-42-33&Itemid=105 (дата звернення: 6.04.2023).
5. Апостолова Г. В. Розвиток здібностей за Вальдорфською педагогічною системою. *Обдарована дитина*. 2002. № 5. С. 30–34.
6. Бергхаут Л. Систематичне спостереження за розвитком дітей – нові можливості чи обмеження. *Дитина. Про Вальдорфську педагогіку*. 2002. № 9–10. С. 6.
7. Баханов. К. О. Вальдорфська педагогіка. *Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі* : монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2004. С. 149–163.
8. Бергхаут Л. Систематичне спостереження за розвитком дітей – нові можливості чи обмеження. *Дитина. Про Вальдорфську педагогіку*. 2002. № 9–10. С. 6.
9. Биков В. Ю., Жук Ю. О. Класифікація засобів навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання* : зб. наук. праць / За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. Київ: Атіка, 2005. С.39–60.

10. Бикова Д. В. Використання ідей «Вальдорфської педагогіки» у сучасних школах. Харків, 2009. URL : <http://www.kazedu.kz/referat/98405> (дата звернення: 10.03.2023).
11. Бондар В. І. Дидактика. Київ: Либідь, 2005. 264 с.
12. Бугаевич І. В. Праця як навчальний предмет. Київ : Радянська школа, 1970. 99 с.
13. Бужин О. В., Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Питання трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2021. № 51. С. 44–56.
14. Бутенко Н. Ю., Грищенко Л.М. Педагогічна практика : підготовка та реалізація : навч. посібник / за ред. Н. Ю. Бутенко. Київ: КНЕУ, 2005. 184 с.
15. Вальдорфська педагогіка в Україні. З повагою до дитини. Київ : НАІРІ, 2009. 166 с.
16. Вальдорфська педагогіка. Школа особистісно орієнтованої педагогіки. *Позакласний час*. 2010. № 1. С. 17–32.
17. Вікторова П. Є. Навчальна програма змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2022. 6 с.
18. Вікторова П. Є. Особливості розвитку почуттєвої сфери учнів за вальдорфською педагогікою засобами мистецької творчості. *Розвиток технологічної освітньої галузі в руслі Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (29 вересня 2023 року) / За заг. ред. проф. В. П. Титаренко, А. Ю. Цини; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, каф. теорії і методики технологічної освіти. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 251–254.*

19. Вікторова П. Є. Підготовка вчителів трудового навчання до розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки : методичні рекомендації. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 28 с.

20. Вікторова П. Є. Тенденції становлення та розвитку сучасної вітчизняної та зарубіжної технологічної освіти. *Інтернаціоналізація технологічної та професійної освіти : досвід та перспективи* : матер. наук.-практ. конф. пам'яті професора Володимира Юрженка (Переяслав, 15–16 квітня 2024 р.). Переяслав: Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі, 2024. С. 114–116.

21. Вікторова П., Цина А. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта: науковий журнал* / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021а. Вип. 9–10. С. 29–34. DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263517>

22. Вікторова П. Цина А. Вимоги до підготовки вчителя трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: тези. доп. XI міжнар. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 25–26 листопада 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021б. С. 78–79.

23. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Імідж сучасного педагога*. № 3 (204). 2022а. С. 106–110. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485>
DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110)

24. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Особливості організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика* : зб. наук. пр. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітнім Дням цивільної оборони та охорони праці. (Полтава, 28 квіт. 2022 р.) / під ред.: В. П. Титаренко, О. В. Кудря. Полтава : ПНПУ, 2022б. С. 18--22.

25. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. *Педагогічна Академія* : наукові записки. 2024. № 8. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/212>.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12760619> Article ID 212

26. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Розвиток духовних сил учнівської молоді засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. *Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць* / О. В. Марущак (голова) та [ін.]. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі–Поділля», 2022с. Вип. 5. С. 95–97.

27. Вікторова П., Цина А. Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі профорієнтаційної роботи засобами вальдорфської педагогіки. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «*Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку*» 23 лютого 2024 року), X Міжнародної наукової-практичної конференції «*Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку*», присвяченої пам'яті член-кореспондента НАПН України Віктора Сидоренка (24 лютого 2024 року) / за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ: УДУ імені М. П. Драгоманова, 2024а. С. 42–45.

28. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів у процесі навчання за вальдорфською педагогічною системою. *Зб. матер. III Всеукр наук.-практ. конф. до 90-х роковин від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Мирослави Кот «Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність»* / ред. рада.: Оршанський Л. В., Зимоміря М. І, та ін. Дрогобич: ТЗОВ «Трек ЛТД», 2023. С. 216–218.

29. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 7(25). С. 641–652. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7\(25\)-641-651](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7(25)-641-651)

30. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за вальдорфською педагогікою. *Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 9 травня 2024 р. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 18–20.

31. Вікторова П. Є., Цина А. Ю. Становлення та розвиток вальдорфської педагогіки як засобу дієвого впливу на почуття, волю та розум учнівської молоді. *Наукові засади підготовки фахівців інженерно-педагогічного та технологічного напрямків* : матеріали V Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції (15 травня 2024 року) : збірник тез [за заг. ред. С. В. Онищенка]. Запоріжжя : БДПУ, 2024. С. 15–17.

32. Воленшчак О. До питання гуманізації освіти в Вальдорфській педагогіці. *Іноземні мови у вищих навчальних закладах*: зб. наук. праць. Полтава. 2009. № 4. С. 122–125.

33. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом: монографія. Хмельницький: Національна Академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. 376 с.

34. Гозак С. В. Гігієнічна оцінка впровадження вальдорфської педагогічної технології в загальноосвітніх навчальних закладах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мед. наук: спец. 14.02.01 «Гігієна» Київ, 2006. 20 с.

35. Головіна С. Розвиток творчих здібностей учнів Вальдорфської школи. *Завучу. Усе для роботи*. 2018. № 19/20. С. 19–21.

36. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : Вінниця, 2008. 278 с.

37. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

38. Горбонос Л., Вознюк О. Використання ресурсів вальдорфської педагогіки під час вивчення іноземних мов. URL : http://eprints.zu.edu.ua/36486/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%81_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8E%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (дата звернення: 12.01.2023).

39. Гуржий А. М., Волинський В. П., Самсонов В. В. Дидактичні основи створення начального обладнання: навч. посібн. Київ : [б. в.], 1999. 337 с.

40. Гуржий А. М., Орлова І. В., Шут М. І., Самсонов В. В. Система педагогічних вимог до засобів навчання: навчальний посібник. Київ: ТМЦ засобів навчання, 1999. 131 с.

41. Даценко Н. П. Порівняльне дослідження соціальної компетентності учнів вальдорфської школи. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 2. С. 60–64.

42. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Постанова Кабінету міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.11.2021).

43. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Постанова Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <http://zakon2/rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.09.2021).

44. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 03.10.2021).

45. Джеджула О.М. Дидактичний аспект формування навчальної дисципліни. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 1999. № 1. С. 39–41.
46. Дмитренко Г.А. Стратегічний менеджмент. Цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1996. 140 с.
47. Думанська О. Школа без оцінок і щоденників. *Освіта України*. 2011. № 31-32. С. 7
48. Енциклопедією освіти / Нац. академ. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
49. Ержбкова Б., Скоморський Б. Чи ми маємо запроваджувати вальдорфську школу в Україні?. *Дайджест педагогічних ідей та технологій Школа-парк*. 2002. №2. С. 152–156.
50. Жадан Л. В., Жадан В. П. Педагогічний словник. Харків : Вид. група «Основа», 2018. 144 с.
51. Жук Ю. О. Роль засобів навчання у формуванні навчального середовища. *Нові технології навчання*. Київ : ІЗМН, 1998. № 22. С. 106–112.
52. Журавльова С. Реалізація антрософських ідей Рудольфа Штайнера в процесі становлення вальдорфської педагогічної системи. *Рідна школа*. 2006. №7. С. 73–76.
53. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2012. 463 с.
54. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія Зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово». 624 с.
55. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 13.10.2021 р.).
56. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 02.09.2021 р.).
57. Звіт Про завершення узагальнюючого науково-методичного експерименту всеукраїнського рівня «Розвиток вальдорфської педагогіки в

Україні» (затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 15 вересня 2014 р. № 1044).

58. Здрагат С., Мітюхіна В., Пустовалова С. До модернізації через інновації. *Управління освітою*. 2011. № 8. С. 8–13.

59. Іонова О. М., Бужин С. В., Лупаренко С. Є. Питання трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. Вип. 51. С. 44–56.

60. Іонова О. Вальдорфська школа як світ праці та подальше життя людини. *Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 9 травня 2024 р. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 178–20.

61. Іонова О. Еврітмія і малювання форм у вальдорфській школі. *Рідна школа*. 1999. № 11. С. 54–56.

62. Іонова О. Зміст Вальдорфської освіти – засіб розвитку особистості учня. *Рідна школа*. 1999. № 7–8. С. 37–40.

63. Іонова О. М. Дитина в сучасному суспільстві (вальдорфська педагогіка як "екологія дитинства"). *Педагогіка і психологія*. 1999. № 1. С. 86–92.

64. Іонова О. М., Лупаренко С. Є., Партола В. В. Тенденції становлення та розвитку вальдорфського руху в Україні. *Теорія та методика навчання та виховання*. зб. наук. праць. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. Вип.50. С.75–86.

65. Іонова О. М. Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями вальдорфської педагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2000. 33 с.

66. Іонова О. Образ дитини у Штайнер-педагогіці. *Історико-педагогічний альманах* : збірник наукових праць. Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2012. Вип. 1. С. 44–49.

67. Іонова О. М. Педагогічна майстерність учителя і розвиток особистості учня : досвід вальдорфської школи. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. пр. / Полт. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2007. Вип. 3. С.180–184. (Педагогічні науки).

68. Іонова О. М. Питання естетичного виховання особистості у вальдорфській школі. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський зб. наук. пр. молодих учених. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 120–125.

69. Іонова О. Роль особистості вчителя у вальдорфській школі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 27, том 6, 2020. С. 80–83.

70. Іонова О., Черновол-Ткаченко Р. Гуманістична спрямованість вальдорфської педагогіки. *Початкова школа*. 2000. № 1. С. 32–34.

71. Іонова О. М., Чорновіл-Ткаченко Р. І. В.О. Сухомлинський та Вальдорфська школа. *Педагогіка та психологія* : Зб. наук. праць / Ред.: Прокопенко І. Ф., Лозова В. І.; Харківський держ. пед. імені Г.С. Сковороди. Харків, 1999. Вип. 10, № Ч. 1. С. 136–139.

72. Іонова Е. Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты : монографія. Харьков: Бизнес-Информ, 1997. 299 с.

73. Іонова О. Н. Научно-педагогические основы воспитательного процесса в современной школе на идеях вальдорфской педагогики: дис...док. пед. наук: 13.00.01. Харьков, 2000. 450с.

74. Іонова О. Зміст вальдорфської освіти. Засіб розвитку особистості учня. *Рідна школа*. 1999. № 7, 8. С. 37–40.

75. Кільдеров Д. Е. Форми, методи та засоби інтегрованого навчання. *International Academy Journal.Web of Scholar*. 2(20), Vol. 4, February 2018. P. 39–45.

76. Клейно Є. О. Формування готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності в гуртках позашкільних навчальних

зкладах: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Полтавський нац. педагогічний ун-т. Полтава, 2019. 320 с.

77. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) / Книга вчителя початкової школи: довідково-методичне видання / упоряд. Г. Ф. Древаль, А. М. Заїка. Харків: Основа, 2006. 49 с.

78. Концепція проєкту «Вальдорфська педагогіка в Україні». URL : <http://argo1.com.ua/7.htm>.

79. Концепція створення засобів навчання нового покоління для середніх закладів освіти України. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1998. № 1. С. 9–19.

80. Косенко Д., Мезенцева О. Предметно-просторова складова освітнього середовища : досвід вальдорфської школи. *Збірник наукових праць SWorld*. 2012. Том 25. № 4. С. 60–67.

81. Короденко М. Школа без оцінок (Освітній портал ПедПРЕСА). *Освіта України*. 2012. № 41. URL : <http://pedpresa.com/blog/shkola-bez-otsinok.html> (дата звернення 20.05.2023)/

82. Коростіль Л.А. Самоосвіта особистості як соціальне та педагогічне явище. *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Суми: Видавництво СумДПУ, 2009. №1. С. 138–145.

83. Краних М. Антропософские основы вальдорфской педагогики. Киев : Генеза, 2008. 277 с.

84. Кремер П. Система оцінювання у Вальдорфській школі. Недоліки бальної системи оцінювання. *Завуч*. 2006. № 17-18. С. 57–60.

85. Крижко В. В. Теорія та практика менеджменту в освіті : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2005. 256 с.

86. Кришталь Н. А. Ідея загальнолюдської освіти...". *Педагогічні науки : збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. Полтава, 2000. Вип. 2–3. С. 248–256. *До 80-річчя відкриття першої Вальдорфської школи*.

87. Курач М. С. Теоретичні і методичні засади навчання художнього проектування майбутніх учителів технологій: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання технологій; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 468 с.

88. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : Валгус, 1980. 330 с.

89. Кюлевинд Г. Школа сознания. Одесса : [б.в.] 1991. С. 3.

90. Левшин М. Вільне виховання: грані притягування. *Освіта*. 2010. № 12. С. 7.

91. Лещук С. О. Навчально-інформаційне середовище як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання інформатики : дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання інформатики». Київ, 2006. 165 с.

92. Литвин Л. В. Ідеї вальдорфської педагогіки у вітчизняній освіті: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2011. 20 с.

93. Литвин Л., Зоц В. Вальдорфська школа зблизька. *Завуч*. 2010. № 25. С. 9–11.

94. Литвин Л. Концепція розвитку Вальдорфської школи "Михаїл". *Завуч*. 2009. №16–17. С. 53–58.

95. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ-початок ХХІ ст.): монографія. Київ: Богданова А.М., 2009. 404 с.

96. Локшина О. І. Контроль та оцінка успішності учнів у школах Західної Європи. Київ: КМІУВ ім. Б. Грінченка, 2002. 52 с.

97. Лукашенко О. М. Проблема збереження здоров'я молодших учнів у вальдорфській педагогіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 2009. 23 с.

98. Лукашенко О. М. Р. Штайнер про вплив інтелектуалізації навчання на здоров'я молодших школярів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : Зб. наук. пр. Харків : ХДАДМ, 2008. № 5. С.84–86.

99. Лупаренко С. Є. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів засобами вальдорфської педагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. педаг. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Харків, 2008. 20 с.

100. Мазяр О. В. Діагностика особистісної проблеми : емоційна сфера. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4. Т. 1. С. 36–41.

101. Малафійк І. В. Дидактика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 406 с.

102. Мальцева А. Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні (вальдорфська педагогіка). *Шкільний світ*. 1999. № 11 (43). Червень.

103. Мартіросян Л. А. Особливості організації навчально-виховного процесу у вальдорфській школі. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Л.Українки*. Серія : Педагогічні науки. 2011. № 8. С. 78–83.

104. Матвієнко В. М. Емпатія. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004 Т.1. 760с.

105. Мезенцева О. Вчителю вальдорфської школи. Київ : Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні, 128 с.

106. Мезенцева О. І. Нова українська школа та Вальдорфська педагогіка. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 4. С. 69–76.

107. Мезенцева О. І. Соціально-педагогічні основи гармонізації виховного середовища дитини в діяльності Вальдорфських шкіл : дис. на здобуття наук. ступ. канд. педаг. наук (доктор філософії) : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2019. 20 с. 295 с.

108. Мітюхіна В. Виховання вільної особистості у Вальдорфській школі. *Завуч*. 2008. № 25. С. 40–42.

109. Милаков Д. Ботмеровская гимнастика и вальдорфская педагогика. *Дитина. Про Вальдорфську педагогіку*. 2004. № 1. С. 20–22.

110. Модельна навчальна програма «Технології. 5-6 класи» для ЗЗСО (автори Кільдеров Д. та ін.). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 12.10.2021).

111. Модельна навчальна програма «Технології. 5-6 класи» для ЗЗСО (автори Терещук А. та ін.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Tehnol.osv.gal/Tekhnol.5-6-kl.Tereshchuk.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 19.10.2021).

112. Модельна навчальна програма «Технології. 5-6 класи» для ЗЗСО (автор Туташинський В.І.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Tehnol.osv.gal/Tekhnol.5-6-kl.Tutashinskiy.14.07.pdf> (дата звернення: 26.10.2021).

113. Модельна навчальна програма «Технології. 5-6 класи» для ЗЗСО (автори Ходзицька І.Ю.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Tehnol.osv.gal/Tekhnol.5-6-klas.Khodzytska.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 3.11.2021).

114. Мороз С. Е. Развитие профессиональных компетенций будущих товароведов-экспертов средствами дисциплины «Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности». *Материалы за 10-а международна практична конференция «Новината за напреднали наука»*. София, Республика Болгария: «Бял ГРАД-БГ», 2014. С. 5–12.

115. Мостова Т. Вальдорфська педагогіка. *Освіта України*. 1999. № 1, 2 (125). С. 11.
116. Муравенко М. Школа без оцінок. *Шкільний світ*. 2000. № 21. С. 3.
117. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).
118. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. N. M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
119. Новосельська В. В. Естетичне виховання учнів у вальдорфських школах: дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2004. 213 с.
120. Оздоровчий зміст вальдорфської педагогіки. *Завуч*. 2006. № 27. Вкладка.
121. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Трудове навчання та технології)». Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. 25 с.
122. Партола В. В. Проблема формування інтелектуальних умінь молодших школярів у навчальному процесі Вальдорфської школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 2012. 20 с.
123. Пащенко Л. Курс лекцій з економічної теорії для неекономічних спеціальностей. URL: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u74> с. 2 (дата звернення: 01.01.2022).
124. Педагогіка, спрямована у майбутнє (до 100-річчя Вальдорфської педагогіки) / авт.-уклад. В. П. Мітюхіна. Харків : Основа, 2019. 159 с. (Бібліотека журналу "Управління школою"; вип. 8 (199)).
125. Педагогічні технології в підготовці вчителів : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. І. Ф. Прокопенка. 3-є вид., допов. і переробл. Харків : ХНПУ, 2018. 457 с.

126. Педагогічний словник для молодих батьків. Київ: ДЦССМ, 2003. 348 с.
127. Передерій О. Л. Вальдорфська педагогіка як гуманістично орієнтована система навчання та виховання школярів. *Науковий огляд*. 2017. № 4 (36). С. 1–8.
128. Передерій О. Л. Вальдорфська педагогіка як цілісна система навчання, виховання та розвитку особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2012. Вип. 23 (76). С. 152–159.
129. Передерій О. Методологічні засади вальдорфської педагогіки. *Вища школа*. 2012. № 8. С. 96–103.
130. Передерій О. Розвиток професійної компетентності вчителя вальдорфської школи. *Вища школа*. 2012. № 7. С. 105–110.
131. Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів: «Магнолія–2006, 2009. 353 с.
132. Поклад Н., Кононенко М. Типи шкіл. Монтессорі, вальдорфська, українська школа-родина. *Освіта*. 1994. № 36–37.
133. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : Вид-во «А.С.К.», 2003. 192 с.
134. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
135. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. Київ: Каравела, 2012. 328 с.
136. Про вальдорфську школу. *Нова освіта України*. 1992, вип 1, 1994, вип 3.
137. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Трудове навчання 5–9 класи / Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 11.06.2020).

138. Програми для вальдорфських шкіл України. 1-9 класи / упоряд. С. Ф. Передерій [та ін.] ; заг. ред. С. Г. Крамаренко ; МОН України. Департамент загальної середньої та дошкільної освіти, Інститут інноваційних технологій та змісту освіти у Центральній та Східній Європі, Асоціація вальдорфських ініціатив України. Київ: Генеза, 2009. 510 с.

139. Програми для вальдорфських шкіл України. 10-11 класи / Департамент заг. серед. та дошк. освіти [та ін.] ; [упоряд.: Крамаренко С. Г., Передерій С. Ф., Дубовик О. А.] ; за заг. ред. канд. пед. наук С. Г. Крамаренко. Київ: Генеза, 2012. 271 с.

140. Проєкт «Вальдорфська педагогіка в Україні» (Інститут інноваційних технологій і змісту освіти). URL : itzo.gov.ua/proekt_valsdorvska_pedagogika.html (дата звернення: 09.12.2022).

141. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти»: проєкт. *Міністерство освіти і науки України* : офіц. вебпортал. Київ, 2020. 39 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-profstandartu-za-profesiyami-vchitel-pochatkovih-klasiv-zzso-vchitel-zzso> (дата звернення: 13.05.2022).

142. Про затвердження Типових навчальних планів Вальдорфських загальноосвітніх навчальних закладів I - III ступенів. Наказ МОН України від 02.07.2014 р. № 780. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0780729-14#Text> (дата звернення: 14.11.2022).

143. Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів «Вальдорфська школа "Михаїл"» м. Києва. Наказ МОН України від 16.02.2011 р. № 142. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/91963__91963 (дата звернення: 06.12.2022).

144. Про проведення узагальнюючого науково-методичного експерименту всеукраїнського рівня "Розвиток вальдорфської педагогіки в

Україні". Наказі МОН України від 06.05.2001 № 363. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0142736-11#Text>

145. Профконсультационная работа со старшеклассниками. Киев: Рад. школа, 1980. 160 с.

146. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / Уклад. М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2012. 616 с.

147. Пусепліна Н. Основні аспекти Вальдорфської педагогіки. *Дидаскал*. 2004. № 2. С. 146–150.

148. Пуховська Л., Болюбаш Я. Освіта в країнах Заходу. *Рідна школа*. 1994. № 12. С. 71–76.

149. Пучко А. О. Особливості диференційованого навчання старших учнів сучасних вальдорфських шкіл Німеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Мелітополь, 2015. 20 с.

150. Пучко А. О. Розвиток вальдорфської педагогіки в умовах інтернаціоналізації і глобалізації освіти : (Педагогічні видання). *Педагогічна наука : історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2008. № 2. URL : http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2008_st_11/ (дата звернення 9.10.2022)

151. Родинно–сімейна енциклопедія. Авт кол. В. М. Благінін, Н. І. Белкіна та ін.; за заг. ред. Ф. С. Арвата. та ін. Київ: 1996. 438 с.

152. Розвиток як філософська та економічна категорія. Менеджмент. Управління розвитком компанії. URL: <http://posibniki.com.ua/postrozvitok-yak-filosofska-ta-ekonomichna-kategoriuz> (дата звернення 11.11.2022).

153. Рутковська О. М. Методика організації позаурочної роботи учнів з трудового навчання: дис. ... докт. філософії: спеціальність 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 306 с.

154. Савченко О. Я., Гуржій А. М., Доній В. М., Волинський В. П., Жук Ю. О. Самсонова В. В., Шут М. І. Концепція створення засобів навчання нового покоління для середніх закладів освіти України. *Проблеми освіти*. Київ, 1997.
155. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Абрис, 1997. 416 с.
156. Самооцінка учня / Упор. С. Максименко, Н. Шевченко, О. Главник. Київ: Главник, 2004. 112 с.
157. Сбруєва А. А. Порівняльна педагогіка : навчальний посібник. Суми : Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. 300 с.
158. Скорик О. 3 лекцій «батька антропософії», прочитаних ним на педагогічній конференції в Штутгарті в квітні 1924 року. *Нова освіта України*. 1993. № 4. С. 46–47.
159. Сойчук Р.Л. Реформування змісту трудового навчання в об'єднаній школі Великої Британії в 70-90-ті роки ХХ ст.: дис. канд. пед. наук.: 13.00.01. Рівне, 2003. 238с.
160. Сорока Т. Трудове навчання у загальноосвітніх школах України у другій половині ХХ століття. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2007. № 2. С. 43–45.
161. Соціально-педагогічний словник / За заг. ред. В. В. Радула. Харків : Мачулін, 2015. 444 с.
162. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Укр. Центр. Духовн. Культури, 1998. 786 с.
163. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.
164. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с.
165. Терещук Г. В. Трудова підготовка учнів у розвинутих країнах. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 244–250.

166. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол. : Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький та ін.; за наук. ред. Є. Р. Чернишової. Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

167. Тест «Як ти ставишся до навчання в школі?». *Психологічна газета*. 2005. № 20(44), жовтень. С. 30.

168. Теорія і методика навчання технологій: навчальний посібник / І. П. Андрощук, О. М. Коберник, А. Ю. Цина та ін. / за заг. ред. О. М. Коберника. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 474 с.

169. Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/Typovoyi-osvitnoyi-prohramy-dlya-5-9-klasiv.pdf> (дата звернення: 11.10.2022).

170. Тищенко К. Вальдорфська освіта : у пошуках духовності і свободи. *Українська правда життя*. 2011. URL : <http://life.prawda.com.ua/society/2011/01/11/70089/> (дата звернення: 18.12.2023).

171. Тхоржевський Д. О. Методика трудового та професійного навчання. Ч. I: Теорія трудового навчання: підр. для пед. ВНЗ. Київ: РННЦ «ДІНІТ», 2000. 247 с.

172. Тхоржевський Д. О. Методика трудового та професійного навчання. Ч. II: Загальні засади методики трудового навчання. Київ: НПУ. ім. М. П. Драгоманова, 2000. 186 с.

173. Уланович Г. Текстильна лялька у вальдорфському стилі. *Трудове навчання*. 2019. № 7. С. 45–52.

174. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні. *Вибрані педагогічні твори*: в 2 т. Т. 1. Київ: Радянська школа, 1983. С. ?????

175. Філософія освіти: навчальний посібник / За наук. ред. академіка В. П. Андрущенко [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
176. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
177. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих пед. закл. освіти. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2000. 544 с.
178. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих пед. закладів освіти. Вид 2-ге, допов. Тернопіль, 2003. 273 с.
179. Халамендик В. Б. Вальдорфська педагогіка : соціально-філософські аспекти. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 112. С. 265–269.
180. Халамендик В. Б. Вальдорфська педагогіка: сутність та перспективи розвитку в Україні. *Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. К., 2014. Вип. 84 (№ 5) : Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. С. 381–384.*
181. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.
182. Чопик Ю. Теорія і практика вальдорфської педагогіки у дослідженнях сучасних українських науковців. *Обрії*. 2014. № 1(38). С.58–60.
183. Шевчук Л. Критерії визначення рівнів професійної компетентності викладачів професійної школи. *Педагог професійної школи: зб. наук. пр.; редкол. : Н. Г. Ничкало (голова) та ін. Київ: Наук. світ, 2002. Вип. VI. С. 40–44.*
184. Шкала базових переконань про світ. URL : https://www.eztests.xyz/tests/ptsd_was/ (дата звернення 09.10.2022).
185. Язловецька О. В. Вальдорфська педагогіка як оздоровча вихована система. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 150. С. 126–131.
186. Янкович О. І. Розвиток освітніх технологій у теорії та практиці вищої педагогічної освіти України (1957–2005 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2009. 527 с.

187. Barz H., Randoll D. (Hrsg.). Absolventen von Waldorfschulen. Eine empirische Studie zu Bildung und Lebensgestaltung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. 393 s.
188. Childs G. Rudolf Steiner : his life and work. New York : Antroposophic Press, 1996. 94 p.
189. Dräger J., Müller-Eiselt R. Die digitale Bildungsrevolution. Der radikale Wandel des Lebens und wie wir ihn gestalten können. München : DVA, 2015. 240 s.
190. Glöckler M., Goebel W. Kindersprechstunde. Ein medizinisch-pädagogischer Ratgeber. Stuttgart : Urachhaus, 2010. 670 s.
191. Gopinathan S., Deng Z. Fostering school-based curriculum development in the context of new educational initiatives in Singapore. *Planning and Changing*. 2006. Vol. 37, № 1/2. P. 93–110. URL: https://www.academia.edu/13051432/Fostering_school_based_curriculum_development_in_the_context_of_new_educational_initiatives_in_Singapore (last access: 12.09.2022).
192. Hannah Read. A typology of empathy and its many moral forms. *Philosophy Compass*. Volume 14, Issue 10. 22 August 2019. E 12623.
193. Hüttig A. (Hrsg.). Wissenschaften im Wandel. Zum Oberstufenunterricht an Waldorschulen. Berlin : Berliner Wissenschafts-Verlag, 2019. 391 s.
194. Kranich E.M. Die Vorbereitung eines Lehrers für die Freien Schulen. *Zeitschrift die Kunst der Erziehung*. 1969. № 11. S. 5–8.
195. McAlice J. Waldorfpädagogik. *Kunst Wissenschaft und Lebenspraxis durch Anthroposophie*. Basel, 1994. S. 31–32.
196. Mezentseva O. Creating harmonious school learning environment: waldorf education perspective. *International journal of advanced research*. 2019. 7/7. P. 691–696.
197. Mezentseva O. New Ukrainian school and Waldorf education. *Український педагогічний журнал*. 2018. №. 4. С. 69–76.

198. Rittelmeyer Ch. Digitale Bildung – ein Widerspruch. Erziehungswissenschaftliche Analysen der schulbezogenen Debatten. Oberhausen : Athena Verlag, 2018. 184 s.
199. Steiner R. Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik (GA 293). Dornach : Rudolf Steiner Verlag, 1992. 256 s.
200. Steiner R. Anthroposophical leading thoughts : anthroposophy as a path of knowledge : the Michael mystery. London : Rudolf Steiner Press, 1973. 219 p.
201. Steiner's R. Calendar of the soul. Great Barrington : StainerBooks, 2008. 128 p.
202. Steiner R. Die Erziehungsfrage als soziale Frage (GA 296). Dornach : Rudolf Steiner Verlag, 1991. 128 s.
203. Steiner Rudolf. Die Erneuerung der pädagogisch-didaktischen Kunst durch Geisteswissenschaft (GA 301). Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1991. 280 s.
204. Steiner R. Erziehungskunst. Methodisch-Didaktisches (GA 294). Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1990. 216 s.
205. Steiner R. The philosophy of freedom. London: Rudolf Stainer Press? 2011. 231 p.
206. Waldorf Pedagogic: Exhibition Catalogue. 44-th UNESCO Education International Conference. Geneva, 1994. 87 p.
207. Wember V. Die fünf Dimensionen der Waldorfpädagogik im Werk Rudolf Steiners. Tübingen : Stratosverlag, 2015. 321 s.

ДОДАТКИ

Список публікацій здобувача за темою дисертації
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Імідж сучасного педагога*. № 3 (204). 2022. С. 106–110. URL: <http://isp.poippro.pl.ua/article/view/257321/256485>

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110)

2. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 7(25). С. 641–652. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7\(25\)-641-651](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7(25)-641-651)

3. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. *Педагогічна Академія : наукові записки*. 2024. № 8. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/212>.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12760619> Article ID 212

Статті в інших наукових виданнях, матеріали конференцій

4. **Вікторова П.** Цина А. Вимоги до підготовки вчителя трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: тези. доп. XI міжнар. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 25–26 листопада 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 78–79.

5. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Особливості організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика* : зб. наук. пр. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітнім Дням цивільної оборони та охорони праці.

(Полтава, 28 квіт. 2022 р.) / під ред.: В. П. Титаренко, О. В. Кудря. Полтава : ПНПУ, 2022. С. 18--22.

6. **Вікторова П.**, Цина А. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта: науковий журнал* / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. Вип. 9–10. С. 29–34. DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263517>

7. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток духовних сил учнівської молоді засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні. *Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць* / О.В. Марущак (голова) та [ін.]. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі–Поділля», 2022. Вип. 5. С. 95–97.

8. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів у процесі навчання за вальдорфською педагогічною системою. *Зб. матер. III Всеукр наук.-практ. конф. до 90-х роковин від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Мирослави Кот «Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність»* / ред. рада.: Оршанський Л. В., Зимоміря М. І, та ін. Дрогобич: ТЗОВ «Трек ЛТД», 2023. С. 216–218.

9. Вікторова П. Є. Особливості розвитку почуттєвої сфери учнів за вальдорфською педагогікою засобами мистецької творчості. *Розвиток технологічної освітньої галузі в руслі Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (29 вересня 2023 року)* / За заг. ред. проф. В. П. Титаренко, А. Ю. Цини; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, каф. теорії і методики технологічної освіти. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 251–254.

10. **Вікторова П.**, Цина А. Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі профорієнтаційної роботи засобами вальдорфської педагогіки. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «*Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку*» 23 лютого 2024 року), X Міжнародної науково-практичної конференції «*Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку*», присвяченої пам'яті член-кореспондента НАПН України Віктора Сидоренка (24 лютого 2024 року) / за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ: УДУ імені М. П. Драгоманова, 2024. С. 42–45.

11. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Становлення та розвиток вальдорфської педагогіки як засобу дієвого впливу на почуття, волю та розум учнівської молоді. *Наукові засади підготовки фахівців інженерно-педагогічного та технологічного напрямків* : матеріали V Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції (15 травня 2024 року) : збірник тез [за заг. ред. С. В. Онищенка]. Запоріжжя : БДПУ, 2024. С. 15–17.

12. Вікторова П. Є. Тенденції становлення та розвитку сучасної вітчизняної та зарубіжної технологічної освіти. *Інтернаціоналізація технологічної та професійної освіти : досвід та перспективи* : матер. наук.-практ. конф. пам'яті професора Володимира Юрженка (Переяслав, 15–16 квітня 2024 р.). Переяслав: Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі, 2024. С. 114–116.

13. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за вальдорфською педагогікою. *Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 9 травня 2024 р. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 18–20.

14. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Вальдорфська педагогіка як засіб становлення та розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання. *Постметодика*. 2024. № 1. (142). С. 63–67.

15. **Вікторова П. Є.**, Цина А. Ю. Роль вчителя трудового навчання у розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки. *Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції / за ред. М. С. Курача, І. В. Цісарук. Кременець: ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 23–26.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

16. Вікторова П. Є. Навчальна програма змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2022. 6 с.

17. Вікторова П. Є. Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки: методичні рекомендації. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 28 с.

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на 31 науковій і науково-практичній конференції і семінарах, зокрема:

міжнародних:

1) «Парадигми мистецької та технологічної освіти: сучасні виклики і проблеми вирішення» (Харків, 2022 р.)

Тема доповіді: *«Методичні засоби трудового навчання учнів на засадах вальдорфської педагогіки»;*

2) «Слово і справа Антона Макаренка: український та європейський контексти» (Полтава, 2023 р.)

Тема доповіді: *«Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів»;*

3) «Трудове навчання та технології: сучасні реалії та перспективи розвитку, пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського» (Київ, 2023 р.)

Тема доповіді: *«Теоретичні ідеї Дмитра Тхоржевського з розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання»;*

4) «Актуальні питання графічної підготовки. Теорія, практика та шляхи розвитку» (Київ, 2023 р.)

Тема доповіді: *«Вимоги до підготовки вчителя трудового навчання у науково-педагогічній спадщині Віктора Сидоренка»;*

5) «Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті» (Кропивницький, 2023)

Тема доповіді: *«Вітчизняний досвід розвитку сфери почуттів учнів на уроках процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»;*

6) «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи» (Хмельницький, 2023 р.)

Тема доповіді: *«Підготовка вчителів трудового навчання та технологій до розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів засобами вальдорфської педагогіки»;*

7) «Європейський вектор розвитку вищої освіти України» (Полтава, 2023)

Тема доповіді: *«Прогресивний досвід розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»*

8) «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку» (Київ, 2024)

Тема доповіді: *«Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі профорієнтаційної роботи засобами вальдорфської педагогіки»;*

9) «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти» (Чернігів, 2024)

Тема доповіді: *«Досвід розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання в умовах воєнного стану засобами вальдорфської педагогіки»;*

10) «Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи» (Глухів, 2024)

Тема доповіді: *«Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання за вальдорфською педагогікою»;*

всеукраїнських науково-практичних:

11) «Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2022 р.)

Тема доповіді: *«Розвиток духовних сил учнівської молоді засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні»;*

12) «Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика» (Полтава, 2022 р.)

Тема доповіді: *«Особливості організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану»;*

13) *«Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісно-аксіологічний аспект»* (Полтава, 2021 р.)

Тема доповіді: *«Перспективні напрями розвитку культурно-почуттєвої сфери учнівської молоді засобами вальдорфської педагогіки»;*

14) *«Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців»* (Кривий-Ріг, 2023 р.)

Тема доповіді: *«Модернізація професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки»;*

15) *«Безпека життя і діяльності людини: теорія і практика»* (Полтава, 2023 р.);

Тема доповіді: *«Модернізація навчання майбутніх учителів трудового навчання культурі безпеки життєдіяльності на засадах вальдорфської педагогіки»;*

16) *«Актуальні проблеми формування естетичної культури учнівської та студентської молоді в закладах освіти України»* (Кривий-Ріг, 2023)

Тема доповіді: *«Модернізація культуротворчої підготовки майбутніх учителів трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки»*

17) *«Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність»* (Дрогобич, 2023)

Тема доповіді: *«Розвиток сфери почуттів учнів у процесі навчання мистецтву за вальдорфською педагогічною системою»*

18) *«Перспективні напрями сучасної науки та освіти»* (Слов'янськ, 2023)

Тема доповіді: *«Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання»*

19) *«Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти»* (Кременець, 2023)

Тема доповіді: *«Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів в умовах Нової української школи»*

20) «Актуальні проблеми та перспективи розвитку фундаментальних, прикладних, загальнотехнічних та безпекових наук» (Київ, 2023)

Тема доповіді: *«Менеджмент безпеки праці учнів у процесі трудового навчання засобами Вальдорфської педагогіки»*

21) «Дизайн-освіта у професійній підготовці майбутніх фахівців» (Полтава, 2023)

Тема доповіді: *«Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами дизайну та мистецтва у процесі трудового навчання»*

22) «Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2023 р.)

Тема доповіді: *«Інформаційно-комунікаційні технології розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»*

23) «Актуальні проблеми професійної та технологічної освіти: досвід та перспективи (Умань, 2023)

Тема доповіді: *«Розвиток м'яких навичок (soft skills) в учнів 7–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»*

24) «Розвиток технологічної освітньої галузі в руслі Нової української школи» (Полтава, 2023)

Тема доповіді: *«Особливості розвитку почуттєвої сфери учнів за вальдорфською педагогікою засобами мистецької творчості»*

25) «Проектування змісту і технологій художньо-графічної підготовки та художньо-творчої діяльності здобувачів вищої освіти (студентів) і молодих учених» (Вінниця, 2024)

Тема доповіді: *«Сучасні технології розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання»*

26) «Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти» (Тернопіль, 2024 р.)

Тема доповіді: *«Моніторинг якості розвитку сфери почуттів учнів 7–9 класів у процесі трудового навчання»*

27) «Інтернаціоналізація технологічної та професійної освіти: досвід та перспективи» (Переяслав, 2024 р.)

Тема доповіді: *«Тенденції становлення та розвитку сучасної вітчизняної та зарубіжної технологічної освіти»*

28) «Мистецтво української вишивки - життєдайне джерело творчості, присвячена 110-річниці з дня народження майстра народного мистецтва Олександри Великодної» (Полтава, 2024 р.)

Тема доповіді: *«Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами української народної вишивки»;*

29) «Безпека життя і діяльності людини: теорія і практика» (Полтава, 2024)

Тема доповіді: *«Формування в учнів 5–9 класів культури безпечної поведінки у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»;*

30) «Наукові засади підготовки фахівців інженерно-педагогічного та технологічного напрямків» (Запоріжжя, 2024)

Тема доповіді: *«Становлення та розвиток вальдорфської педагогіки як засобу дієвого впливу на почуття, волю та розум учнівської молоді»;*

31) «Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти» (Кременець, 2024)

Тема доповіді: *«Роль вчителя трудового навчання у розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки»;*

32) Доповідалися на науково-методичних семінарах кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (2021–2024 рр.).

Додаток В

Опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих (ССДСО) (Психологу для роботи. Діагностичні методики, 2012, с. 588-592)

Вік досліджуваного: з 10 років.

Інструкція. Прочитай, будь ласка, твердження, наведені нижче, і виріши, чи збігаються вони із тим, що відбувається в житті з тобою. Якщо так, то в бланку відповідей постав знак "+", якщо ж ні - то "-". Якщо тобі важко відповісти однозначно, то спробуй пригадати, як частіше буває, і дай все ж таки однозначну відповідь - "так" чи "ні".

№ з/п	Твердження	Відповідь	
		Так	Ні
1	У мене багато друзів у класі		
2	Я успішно долаю свої недоліки		
3	Батьки часто не розуміють мене		
4	Є вчителі, які мені не подобаються		
5	Мої найближчі друзі іноді можуть зробити мені боляче		
6	Я із задоволенням виконую домашні завдання		
7	Навіть буденна робота приємна, якщо знаєш, що вона потрібна		
8	У мене є організаторські здібності		
9	Однокласники мене недолюблюють		
10	Я вважаю себе цікавою людиною		
11	Удома мене часто карають		
12	У мене бувають конфлікти з учителями		
13	Діти, з якими я гуляю, часто сміються з мене		
14	Погана оцінка для мене не рідкість		
15	Я іноді буваю лінєвим		
16	Я із задоволенням виконую доручення старших		

17	Більшість у класі мене боїться		
18	Я невдаха, мені просто не поталанило		
19	Я часто не слухаю батьків		
20	Вчителі "чіпляються" до мене		
21	Я не завжди добре почуваю себе у компанії друзів		
22	Я не завжди вчу уроки		
23	Я не завжди сам дивлюся за своїми речами		
24	Я уникаю громадських доручень, у мене є важливіші справи		
25	У нашому класі є декілька дітей, які погано ставляться до мене		
26	Хоча у мене багато недоліків, я не вважаю себе поганою людиною		
27	Іноді мені хочеться піти з дому		
28	Усі вчителі добре ставляться до мене		
29	Я хотів би, щоб мої друзі ставилися до мене краще		
30	Я міг би вчитися краще, якби постарався		
31	Я рідко допомагаю батькам у домашній роботі		
32	На мене можна покластися – не підведу		
33	Мої найвірніші друзі вчать зі мною в одному класі		
34	Я впевнений у собі		
35	Батьки мені довіряють		
36	Я намагаюся не сперечатися з учителями, навіть якщо вони не праві		
37	З деякими дітьми я товаришую тому, що побоююся їх		
38	Із підручників я дізнаюся багато цікавого		
39	Мені подобаються уроки праці		
40	Я намагаюся не брати на себе відповідальності		

41	Мене не цікавить думка класу, вона мені байдужа		
42	Я впевнений, що маю значний авторитет у компанії		
43	Мої батьки часто бувають несправедливі до мене і моїх товаришів		
44	Професія вчителя – одна з найшляхетніших у світі		
45	Сумніваюся, що можу сподобатись комусь із дівчат (хлопців)		
46	На уроках мені часто буває нудно		
47	Я люблю майструвати, робити щось своїми руками		
48	Я намагаюся не брати участі у шкільних заходах, вони мені не цікаві		
49	Я легко знаходжу спільну мову з однокласниками		
50	Я намагаюся не думати про свої проблеми		
51	Мої батьки відстали від життя		
52	У мене є декілька улюблених вчителів, думку яких я ціную		
53	Я переживаю, що нікого із знайомих по-справжньому не можу назвати своїм другом		
54	Те, що ми вивчаємо у школі, у житті не знадобиться		
55	Мені хочеться після закінчення школи влаштуватися на легку і прибуткову роботу		
56	Мені не подобаються доручення, які доводиться виконувати		
57	Однокласники зважають на мою думку		
58	Мені важко бути самим собою		
59	Батьки контролюють кожний мій крок		
60	Я із радістю “насолив” би декому з учителів		
61	Хочу завжди бути разом із друзями		
62	Я хотів би не вивчати деякі предмети		
63	Домашня робота заважає мені вчитися		

64	Я дуже рідко затримуюсь у школі після уроків, завжди поспішаю у своїх справах		
65	Я добре почуваю себе у компанії однокласників		
66	Я добре розумію свої почуття і бажання		
67	Я відвертий зі своїми батьками		
68	Я сильно переживаю через зауваження вчителів		
69	Мої друзі рідко запрошують мене гуляти		
70	Я задоволений своїми оцінками		
71	Я не відмовляюся від жодної роботи		
72	Без участі у громадській роботі було б нудно жити		

Ключ до тесту

Ставлення									Сума x5
до однокласників:									
1	9	17	25	33	41	49	57	65	
+	-	-	-	+	-	+	+	+	
до самого себе:									
2	10	18	26	34	42	50	58	66	
+	+	-	+	+	-	+	-	+	
до батьків:									
3	11	19	27	35	43	51	59	67	
-	-	-	-	+	-	-	-	+	
до вчителів:									
4	12	20	28	36	44	52	60	68	
-	-	-	+	+	+	+	-	+	
до друзів поза школою:									
5	13	21	29	37	45	53	61	69	
-	-	-	-	-	+	-	-	-	
до навчання:									
6	14	22	30	38	46	54	62	70	
+	-	-	-	+	-	-	+	+	
до праці:									
7	15	23	31	39	47	55	63	71	
+	-	-	-	+	+	-	-	+	
до громадської роботи:									
8	16	24	32	40	48	56	64	72	
+	+	-	+	-	-	-	-	+	

Обробка і аналіз результатів.

Збіг з ключем дає 1 бал. Кількість балів за кожним видом ставлень множимо на 5. У результаті можлива побудова профілю ставлення підлітка до дійсності, людей та самого себе.

Ступінь вияву відносин за одним якимось видом ставлень:

36–45 балів – високий;
26–35 балів – достатній;
16–25 балів – середній;
0–15 балів – початковий.

Рівень вихованості за ступенем прояву у системі ставлень:

288–360 балів – високий;
216–287 балів – достатній;
144–215 балів – середній;
0–73 бали – початковий.

Тут береться до уваги сума балів за всіма видами ставлень.

Опитувальник САН

Опитувальник складається із 30 пар протилежних характеристик, за якими досліджуваного просять оцінити свій стан. Кожна пара є шкалою, на якій досліджуваний відмічає ступінь актуалізації тієї чи іншої характеристики свого стану.

Вік досліджуваного: з 12 років.

Інструкція. Вам пропонується описати свій стан, який ви відчуваєте в даний момент, користуючись таблицею, яка складається із 30 полярних ознак. Ви

повинні в кожній парі вибрати ту характеристику, яка найбільш точно описує ваш стан, і відмітити цифру, яка відповідає ступеню вираженості даної характеристики.

Типова картка методики САН

Прізвище, ім'я _____

Вік _____

Стать _____

Дата _____

1. Самопочуття добре	3 2 1 0 1 2 3	Самопочуття погане
2. Почуваю себе сильним	3 2 1 0 1 2 3	Почуваю себе слабким
3. Пасивний	3 2 1 0 1 2 3	Активний
4. Малорухливий	3 2 1 0 1 2 3	Рухливий
5. Веселий	3 2 1 0 1 2 3	Сумний
6. Гарний настрій	3 2 1 0 1 2 3	Поганий настрій
7. Працездатний	3 2 1 0 1 2 3	Малопрацездатний
8. Сповнений сил	3 2 1 0 1 2 3	Знесиленний
9. Повільний	3 2 1 0 1 2 3	Швидкий
10. Бездіяльний	3 2 1 0 1 2 3	Дієвий
11. Щасливий	3 2 1 0 1 2 3	Нещасний
12. Життєрадісний	3 2 1 0 1 2 3	Похмурий
13. Напружений	3 2 1 0 1 2 3	Розслаблений
14. Здоровий	3 2 1 0 1 2 3	Хворий
15. Безініціативний	3 2 1 0 1 2 3	Захоплений
16. Байдужий	3 2 1 0 1 2 3	Схвильований
17. Сповнений віри	3 2 1 0 1 2 3	Зневірений
18. Радісний	3 2 1 0 1 2 3	Сумний
19. Добре відпочив	3 2 1 0 1 2 3	Стомлений
20. Свіжий	3 2 1 0 1 2 3	Виснажений
21. Сонливий	3 2 1 0 1 2 3	Збуджений
22. Бажаю відпочити	3 2 1 0 1 2 3	Бажаю працювати
23. Спокійний	3 2 1 0 1 2 3	Стурбований
24. Оптимістичний	3 2 1 0 1 2 3	Песимістичний
25. Витривалий	3 2 1 0 1 2 3	Маловитривалий
26. Бадьорий	3 2 1 0 1 2 3	Млявий
27. Розмірковувати важко	3 2 1 0 1 2 3	Розмірковувати легко
28. Неуважний	3 2 1 0 1 2 3	Уважний
29. Сповнений надій	3 2 1 0 1 2 3	Розчарований
30. Задоволений	3 2 1 0 1 2 3	Незадоволений

Ключ до методики

Самопочуття: 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.

Активність: 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.

Настрій: 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30.

Обробка даних

При підрахунку граничний ступінь вираження негативного полюсу пари оцінюється в 1 бал, а граничний ступінь вираження позитивного полюсу пари - в 7 балів. При цьому необхідно враховувати, що полюс шкал постійно змінюється, але позитивні стани завжди отримують високі бали, а негативні - низькі. Отримані бали групуються відповідно до ключа в три категорії і підраховується кількість балів за кожною з них.

Отримані результати кожної категорії діляться на 10. Середній бал шкали - 4.

Оцінка, що не перевищує 1 бал свідчить про початковий рівень вияву змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень; 2-3 бали – визначають середній рівень; 4–5 балів – достатній; 6–7 балів – високий. Під час аналізу виявів змісту та динаміки ситуативно-емоційних почуттів важливим є також співвідношення виявів їх окремих показників.

Додаток Е

Анкета оцінювання духовного розвитку особистості учня

(за Е. Помиткіним, 2013, с. 124–126)

Учням класу (групи) роздається анкета з прозвищами однокласників (одногрупників), в якій вони оцінюють рівень духовного розвитку (як свій, так і інших), окреслюючи одну з чотирьох літер напроти кожного прозвища:

А. Піклується про людей, тварин, рослини, природу.

Б. Піклується про людей або природу.

В. Піклується тільки про окремих людей або тварин.

Г. Піклується тільки про себе.

Таблиця 1

Оцінковий аркуш анкети

№	Прізвище, ім'я, по батькові учня	Учні	Батьки	Класний керівник	Загальна сума набраних балів
1		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	
2		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	
3		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	
4		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	
5		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	
6		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	
7		А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	

Так само на батьківських зборах анкету заповнюють батьки, оцінюючи тільки свою дитину, а також класний керівник (вихователь, куратор), оцінюючи всіх учнів класу (групи).

Оцінювання та фіксація діагностичних даних. Принцип оцінювання, застосований у методиці, ґрунтується на кваліметричному підході (Дмитренко, 1996). Кожна з літер, що окреслюється школярами в анкеті, дорівнює певному балу: А – «5», Б – «4», В – «3» і Г – «2». Відповідно оцінка

17-20 балів вважається свідченням високого рівня; 13-16 балів — достатнього; 9-12 бали — середнього і 8 балів початкового рівня прояву духовного потенціалу в поведінці особистості. Кожний учень набирає певну суму балів, яка вираховується за принципом арифметичного сумування.

Для фіксації діагностичних даних і виявлення динаміки розвитку учнів використовують форму підсумкової картки (табл. 2).

Таблиця 2

Картка з результатами духовного розвитку учня

Показник розвитку:	Клас:		5-й		6-й		7-й		8-й		9-й		10-й		11-й	
	№ зрізу:		1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Духовний розвиток																

До картки заносять результати контрольних зрізів у 1-му та 2-му півріччі кожного навчального року. Завдяки стислості та інформативності даних підсумкова картка є універсальним довгостроковим документом, який здатний забезпечити наступність між дошкільним закладом, початковою, середньою та старшою школою.

Один зразок картки зберігається у класного керівника, вихователя, куратора (психолога), а другий разом із табелем роздається для ознайомлення учням і батькам.

Додаток Ж

Методика «Самооцінка індивідуальних особливостей» (СІО)

(Психологу для роботи. Діагностичні методики, 2012, с. 391–400)

Загальна кількість питань, запропонованих для оцінки, – 48, час роботи з анкетною в середньому становить 10-15 хвилин на власне оцінку і стільки ж на обробку отриманих даних (якщо використовувати комп'ютерну версію даної анкети).

Інструкція.

Анкета самооцінки призначена для того, щоб допомогти Вам краще розібратися у своїх виявах почуттів. У ній описано різноманітні життєві ситуації, якості, види діяльності людини, які прямо чи опосередковано пов'язані з певними виявами якостей почуттєвої сфери особистості.

Щоб можна було співвіднести ваші характеристики з різними сферами вияву почуттів, Вам необхідно зробити таке:

1. Оцінити запропоновані варіанти за 10-бальною шкалою. Якщо описана в запитанні якість у вас виражена яскраво, тобто повністю вам відповідає, то ви оцінюєте її найвищим балом – 10. Якщо у вас її взагалі немає, то ви оцінюєте її найменшим балом – 0. Решту балів (від 1 до 9) ви ставите залежно від ступеня вираженості у вас даної якості. Середній бал 5 намагайтесь обирати якомога рідше, спробуйте все-таки оцінити себе точніше. Оцінка якості заноситься у колонку "Оцінка-I" бланка відповідей біля відповідного номера запитання.

2. Дати оцінку ступеню впевненості у правильності своєї першої оцінки. Оцінивши запропоновану якість за 10-бальною шкалою, далі оцінюється правильність цієї оцінки, тобто наскільки Ви впевнені, що правильно себе оцінили відповідним балом. Це оцінювання проводиться за такою шкалою:

- впевнений, що оцінив правильно – 3,
- скоріше впевнений – 2,
- скоріше невпевнений – 1,
- зовсім невпевнений – 0 балів.

Оцінка впевненості заноситься у колонку "Оцінка-II" бланка відповідей біля відповідного номера запитання. Таким чином, на кожне запитання анкети ви маєте виставити у бланку відповідей дві оцінки:

- 1) власне оцінку якості;
- 2) оцінку своєї впевненості в її правильності.

У бланку відповідей у вас має бути зроблено запис:

№ запитання	Оцінка	
	I	II
1	9	3
2	10	1
3	6	2
...		

Оцінювати запитання, в якому названо декілька якостей, потрібно в цілому. Якщо одна з якостей, указаних у запитанні, у Вас розвинута краще, ніж інші, то Ви якби умовно оцінюєте кожную з них своїм балом, а остаточною оцінкою робите середню з них усіх оцінок.

Анкета самооцінки

1. Вам властива деяка замкнутість, скутість, полохливість у поведінці.
2. Ви спостережливі та здатні помітити найменшу зміну в розвитку рослин або тварин.
3. Вам властиві багата уява та фантазія.
4. Ви легко вступаєте в контакт з різними людьми, любите спільну роботу.
5. Ви добре справляєтеся з роботою, яка потребує акуратності, точності, старанності.
6. Ви можете працювати терпеливо і наполегливо, незважаючи на те, що результат вашої роботи буде не скоро.
7. Ви здатні тонко відчувати й розуміти красу природи, твори мистецтва.
8. Ви чемні, вмієте стримуватися, навіть якщо не погоджуєтеся з думкою іншої людини.
9. Ви сміливі та рішучі, не розгублюєтеся навіть у несподіваній ситуації.
10. Вас ранив (ображає) різкий окрик, грубе слово; ви намагаєтеся не дивитись на "криваві" (жорстокі) сцени у фільмах.
11. Вам подобається робота спокійна, кропітка (розв'язувати, підраховувати, збирати, ремонтувати, шити і т.д.).
12. Ви легко переключаєтеся з одного заняття на інше (роблячи уроки, можете перерватись і порозмовляти по телефону, подивитися телепередачу, допомогти молодшому брату (сестрі), а потім продовжувати робити уроки). Ця різноманітність вам навіть подобається.
13. Ви звикли працювати, ходити, розмовляти швидко.
14. Вам важко відволіктися від своєї справи, щоб виконати якусь іншу роботу. Ви надаєте перевагу праці, в котрій не треба робити частих відволікань і переключень.

Інструкція з обробки результатів самооцінки.

Для обробки результатів необхідно використовувати ключ до методики СЮ.

При обробці результатів спочатку потрібно відмітити (підкреслити або виділити яким-небудь іншим чином) номери питань, в яких стоїть бал 6 і вище. Потім порівняти ці відмічені номери питань, які вказані в ключі, і підрахувати загальну суму балів: окремо на основні питання і окремо на додаткові.

Підрахунок загального показника впевненості у правильності виставлених оцінок відбувається способом додавання всіх балів, які були виставлені за шкалою впевненості (другі оцінки в бланку відповідей).

Після цього проводиться підрахунок суми перших оцінок у кожній колонці бланка відповідей і їх запис у нижньому рядку бланка відповідей. Дані результати використовуються для визначення особистісних якостей.

Рекомендації щодо використання методики СІО

Характерологічні особливості сфери почуттів (питання 1–8). З усієї різноманітності якостей особистості, описані якості постають перед учнями як знайомі форми поведінки, властиві або не властиві їм у реальному житті. Щоб запобігти обтяженості анкети зайвими питаннями при її побудові враховувалася вимога обмежуватись у кожному розділі одним-двома питаннями, які описують одну якість.

У даному розділі описано такі характерологічні особливості виявів сфери почуттів:

- "замкнутість, скутість у поведінці, труднощі спілкування" та "акуратність, старанність, точність у роботі";
- "терпіння і наполегливість у роботі, орієнтація на віддалений у часі результат діяльності" та "спостережливість до об'єктів живої природи";
- "багата уява, розвинута фантазія, естетичне відчуття" та "тонка сприйнятливність";
- "орієнтація на спілкування, спільну діяльність, легкість встановлення контактів" та "терпимість і самоконтроль у спілкуванні".

Властивості нервової системи (питання 9–14). У даному розділі описано способи реагування, пов'язані з основними властивостями почуттєвої сфери особистості людини: силою (працездатністю нервових клітин), рухомістю (швидкістю і легкістю зміни нервових процесів), лабільністю (швидкістю виникнення і припинення нервових процесів). Описано такі характеристики, що ґрунтуються на властивостях сфери почуттів:

- здатність до прийняття адекватних рішень в несподіваній ситуації;
- висока чутливість, вразливість;
- здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший;
- швидкість виконання дій (як звичний темп роботи).

Обробка і оцінювання результатів. У процесі роботи з анкетною учень оцінює за 10-бальною шкалою ступінь вираженості в себе описаних якостей (характеристик).

0–35 балів – початковий рівень вияву почуттів (афектів, прагнень, настроїв); 36–70 балів – середній рівень вияву; 71–105 балів – достатній рівень вияву; 106–140 балів – високий рівень вияву.

У результаті отримують за всіма характеристиками фіксований наданий момент бал, який є відповідним для вивчення подальшої динаміки уявлення людини про свої почуття. Оскільки сам кількісний бал не дає можливості оцінити ступінь цього уточнення і тільки свідчить про сам факт

зміни уявлення оптанта про власні почуття, в анкеті введено додаткову шкалу – "впевненість у правильності своєї першої оцінки". Кожний ступінь впевненості має свій бал (від 0 до 3).

При обробці результатів підраховується загальна сума балів, які набрав учень за шкалою впевненості. Надалі цей первинний показник порівнюється з аналогічним показником, отриманим у результаті повторної роботи з анкетною. Збільшення показника впевненості може свідчити про ефективність використаного засобу співвіднесення себе з різними виявами сфери почуттів людини.

При обробці за першою шкалою ("оцінка якостей") отримують також узагальнений показник, який також можна порівнювати через деякий інтервал часу і відмічати факт зміни уявлень учня про свою почуттєву сферу. Таким чином, показники самооцінки учнів дають уявлення про "Образ Я" (оцінка окремих якостей) і про його динаміку в процесі навчання і трудової діяльності. Достовірність отриманих результатів багато в чому залежить від ряду факторів, серед яких найбільш суттєвими є здатність людини до адекватної самооцінки і ступінь її впевненості у собі.

Додаток 3

Виявлення схильності до емпатії

(Психологу для роботи. Діагностичні методики, 2012, с. 118–120)

Інструкція. Учень має висловити свою думку ("не знаю", "ніколи", "іноді", "часто", "майже завжди", "завжди") щодо наведених тверджень.

Текстовий матеріал

1. Мені більше подобаються книжки про подорожі, ніж книжки про до людей.
2. Дорослих людей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається розмірковувати про причини успіхів або невдач людей.
4. Серед музичних творів віддаю перевагу сучасним.
5. Якщо хвора людина виявляє дратівливість та незадоволення, до цього слід ставитись поблажливо.
6. Хвору людину потрібно постійно підтримувати морально.
7. Стороннім людям не слід втручатися в особистісні конфлікти, що виникають між двома особами.
8. Літні люди зазвичай дуже образливі і вимогливі.
9. У дитинстві сумна музика викликала у мене смуток, навіть сльози.
10. Якщо мої батьки роздратовані, то це впливає і на мій настрій.
11. Мені байдуже, що мене хтось критикує.
12. Мені більше до вподоби роздивлятися портрети, ніж пейзажі або натюрморти.
13. Я вибачаю батьків навіть у тих випадках, коли вони не праві.
14. Якщо кінь погано працює, його потрібно бити.
15. Коли я читаю про драматичні події з життя людей, то переживаю так, наче це відбувається зі мною.
16. Батьки ставляться до дітей несправедливо.
17. Я не можу залишатися осторонь, коли бачу, як сперечаються підлітки або дорослі.
18. Я не звертаю уваги на поганий настрій батьків.
19. Мені подобається спостерігати за поведінкою тварин, я навіть відкладаю інші справи.
20. Фільми та книжки можуть викликати сльози лише у сентиментальних та несерйозних людей.
21. Мені цікаво спостерігати за людьми, їхньою поведінкою, мімікою.
22. У дитинстві я приносив додому безхатніх кошенят, цуценят.
23. Всі люди озлоблені.
24. Коли дивлюся на незнайому людину, то мені хочеться відгадати, яке в неї життя.
25. У дитинстві навколо мене збиралася купка молодших за мене дітей.
26. Коли бачу поранену тварину, намагаюсь їй допомогти.

27. Людина почуватиметься краще, навіть якщо просто уважно вислухати її.
28. Ставши свідком дорожньої пригоди, намагаюся залишитись осторонь подій.
29. Молодші діти радіють, коли я пропоную їм нову гру або розвагу.
30. Люди перебільшують, коли кажуть, що тварини здатні відчувати настрій людини.
31. Конфліктну ситуацію людина має вирішувати самостійно, не залучаючи до неї оточуючих.
32. Якщо дитина плаче, то в неї на це є причина.
33. Молодь має поблажливо ставитися до літніх людей і задовольняти їхні прохання і навіть чудирництва.
34. Мені хотілося б дізнатися, чому деякі однокласники бувають задумливими.
35. Безпритульних тварин потрібно знищувати, щоб захистити здоров'я людей та домашніх тварин.
36. Мені не подобається, коли друзі розповідають про свої проблеми, і зазвичай я змінюю тему розмови.

Обробка результатів

Перед підрахунком результатів варто перевірити ступінь щирості учня.

Якщо він відповів "ніколи" на твердження № 3, 9, 10, 11, 13, 28, 36 або "завжди" – на твердження № 11, 13, 17, 26, то він не був щирим, а прагнув показати себе у кращому вигляді.

Результатам тесту можна довіряти, якщо із перелічених тверджень учень дав не більше трьох нещирих відповідей.

Результати тестування можна підраховувати за такою шкалою:

Варіант відповіді	Бали
Не знаю	0
Ніколи	1
Іноді	2
Часто	3
Майже завжди	4
Завжди	5

Аналіз результатів:

68-90 балів. Високий рівень вияву етичних, соціальних, моральних почуттів. Людина дуже вразлива, чутлива до образ, болісно реагує на критику. У спілкуванні тонко реагує на настрій співрозмовника, погано почуватиметься в присутності "важких людей". Досить часто відчуває комплекс провини, побоюючись завдати комусь клопоту або образити.

45-67 балів. Достатній рівень вияву етичних, соціальних, моральних почуттів. Людина чутлива до проблем оточуючих, великодушна, схильна пробачати іншим недоліки та помилки. З інтересом ставиться до людей. Емоційно чутлива, комунікабельна, швидко встановлює контакт і знаходить

спільну мову. Намагається уникати конфліктів, знаходячи компромісні рішення. В оцінці довіряє скоріш власним відчуттям, ніж аналітичним висновкам.

23-44 бали. Середній рівень вияву етичних, соціальних, моральних почуттів, властивий більшості людей. У стосунках ця людина більше схильна судити про інших за їхніми вчинками, ніж довіряти власним враженням. Їй властиві стримані емоційні прояви. У спілкуванні делікатна, зазвичай не висловлює свою точку зору, якщо не впевнена у її прийнятності оточуючими.

До 22 балів. Початковий рівень вияву етичних, соціальних, моральних почуттів. Людина зазнає труднощів в усуненні конфліктів з оточуючими, незатишно почувається в компанії. Емоційні прояви інших здаються їй незрозумілими і безпідставними. Вона є прихильником точних формулювань і раціональних рішень. Друзі і знайомі відмічають її ділові якості і стриманість. Відчуває труднощі у спілкуванні і встановленні контактів з оточуючими, особливо з дітьми та літніми людьми. Енергійна, іронічна, позбавлена сентиментальних проявів, зосереджена на собі. Хворобливо переносить критику на свою адресу. Не схильна поступатися власними інтересами заради почуттів інших людей.

Додаток И

Шкала базових переконань про світ

Шкала базових переконань про світ (World Assumptions Scale, WAS) - це опитувальник, що ґрунтується на когнітивній концепції базових переконань особистості. Базові переконання можна визначити як глобальні, стійкі уявлення індивіда про світ і себе, які впливають на мислення, емоційні стани і поведінку людини. Відповідно до цього, одним із базових відчуттів нормальної людини є здорове почуття безпеки. На думку американського психолога Ронні Янов-Бульман, воно засноване на трьох категоріях базових переконань, що становлять ядро нашого суб'єктивного світу: 1. Віра в те, що у світі більше добра, ніж зла. У цю категорію входить ставлення до навколишнього світу загалом і ставлення до людей. 2. Переконання, що світ сповнений сенсу. Зазвичай люди схильні вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються і підпорядковуються законам справедливості. 3. Переконання у цінності свого «Я». Тут основне значення мають три аспекти: «Я хороша людина» (самоцінність), «Я правильно поводжуся» (контроль) та оцінка власної успішності.

Таким чином, концепція навколишнього світу та власного «Я» у більшості здорових людей може бути сформульована таким чином: «У цьому світі хорошого набагато більше, ніж поганого. Якщо щось погане і трапляється, то це буває, переважно з тими, хто робить щось не так. Я хороша людина, отже, можу почуватися захищеною від бід»

Тест

1. Найменше нещастя вражає гідних, порядних людей.

- Цілком не згоден
- Не згоден/
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

2. Люди від природи непривітні та недобррозичливі.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден

Цілком згоден

3. Погані події розподіляються серед людей випадково.

Цілком не згоден

Не згоден

Швидше не згоден

Швидше згоден

Згоден

Цілком згоден

4. Людська природа за своєю суттю добра.

Цілком не згоден

Не згоден

Швидше не згоден

Швидше згоден

Згоден

Цілком згоден

5. Хороших речей, які трапляються в цьому світі, значно більше, ніж поганих.

Цілком не згоден

Не згоден

Швидше не згоден

Швидше згоден

Згоден

Цілком згоден

6. Перебіг нашого життя багато в чому визначається випадковістю.

Цілком не згоден

Не згоден

Швидше не згоден

Швидше згоден

Згоден

Цілком згоден

7. Загалом, люди заслуговують на те, що вони отримують у цьому світі.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

8. Я часто думаю, що я зовсім поганий.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

9. У світі більше добра, ніж зла.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

10. Я в принципі щаслива людина.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

11. Несчастя трапляються з людьми через помилки, які вони зробили.

- Цілком не згоден
- Не згоден

- Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
12. Людей не дуже хвилюють проблеми інших.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
13. Зазвичай я поводжусь так, щоб отримати найкращі для мене результати.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
14. Хороших людей супроводжує щастя та удача..
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
15. Життя надто сповнене невизначеністю, яка визначається випадковістю.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден

16. Коли я думаю про це, вважаю, що мені дуже пощастило.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

17. Я майже завжди докладую зусиль, щоб не допустити, щоб зі мною трапалося щось погане.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

18. Я невисокої думки про себе.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

19. Загалом, хороші люди отримують у житті те, на що заслуговують .

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

20. Своїми діями ми можемо запобігти виникненню поганих речей із нами.

- Цілком не згоден
- Не згоден

- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

21. Дивлячись на своє життя, я розумію, що випадкові події пішли мені на користь.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

22. Якби люди вживали превентивних заходів, більшості нещастя можна було б уникнути.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

23. Я вживаю необхідних заходів, щоб захистити себе від нещастя.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

24. Взагалі життя – це здебільшого азартна гра.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден

- Згоден
 - Цілком згоден
25. Світ - гарне місце.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
26. Люди здебільшого добрі і готові прийти на допомогу.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
27. Зазвичай я поводжуся так, щоб принести собі найбільшу користь.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден
28. Я дуже задоволений тим, якою я є людиною.
- Цілком не згоден
 - Не згоден
 - Швидше не згоден
 - Швидше згоден
 - Згоден
 - Цілком згоден

29. Коли відбуваються погані речі, зазвичай це відбувається тому, що люди не вжили необхідних дій, щоб захистити себе.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

30. Якщо ви придивитесь досить уважно, то побачите, що світ сповнений добра.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

31. У мене є підстави соромитися свого особистого характеру.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

32. Я маю більшу вдачу за більшість людей.

- Цілком не згоден
- Не згоден
- Швидше не згоден
- Швидше згоден
- Згоден
- Цілком згоден

Обробка результатів:

1. До кожної з 8 шкал відноситься 4 твердження. Значення по кожній із шкал визначається середнім арифметичним балом за відповідними твердженнями. Для прямих тверджень це бали, зазначені респондентом, а для зворотних реверсивні значення (протилежні зазначеним щодо середини шкали, тобто "1" відповідає "6", "2" - "5", "3" - "4" і так далі).

2. Загальне ставлення до свідомості світу, тобто. контрольованості та справедливості подій, обчислюється як середнє арифметичне між показниками J (справедливість світу), C (контрольованість світу) та реверсивним R (випадковість). Для отримання реверсивного показника R потрібно підсумовувати бали, зворотні набраним R відносно середини шкали.

3. Переконавання щодо власної цінності, здатності керування подіями та везіння обчислюється як середнє арифметичне між SW (цінність "Я"), SC (самоконтроль) та L (везіння).

У нормі показники за всіма шкалами вищі за середину, тобто не менше ніж 11 балів. Дослідники вважають, що більш оптимістичне ставлення до світу, оточуючим людям і собі самому сприяє більшій психічній стабільності та успішності у повсякденному житті.

Для цілей інтерпретації прийняті умовні величини діапазонів:

0.00 – 6.00 початковий показник;

7.00 – 12.00 середній показник;

13.00 – 18.00 достатній показник;

19.00 – 24.00 високий показник.

2. У режимі введення тестових показників необхідно вводити суму балів за кожною шкалою, а не середній арифметичний бал за відповідним твердженням, тобто значення в діапазоні від 0 до 24.

Карта інтересів

Інструкція для учня:

Ти маєш можливість продовжити навчання або влаштуватись на цікаву роботу. Для того, щоб допомогти тобі вибрати професію, пропонуємо перелік питань. Подумай перед тим, як відповісти на кожне питання, постарайся дати як можна більш точну відповідь. Якщо ти не раз переконувався, що любиш або тобі дуже подобається те, про що запитується, то у “Бланку відповідей” у графі під тим же номером, що і номер питання, постав два плюси (“++”); якщо просто подобається (любиш) – один плюс (“+”); якщо не знаєш, сумніваєшся – нуль (“0”); якщо не подобається (не любиш) – мінус (“-”); якщо дуже не подобається – два мінуси (“- -”). Відповідай на кожний пункт, не пропускай жодного питання. При читанні питань довгих пауз робити не потрібно.

Перелік питань “Карти інтересів”:

Чи любиш ти, хотів би ти, чи подобається тобі?

1. Уроки фізики.
2. Уроки математики.
3. Уроки хімії.
4. Читати книжки або статті з астрономії.
5. Читати книжки або статті з біології.
6. Читати про досліди на тваринах.
7. Читати про сільськогосподарські рослини і тварини.
8. Читати про ліс.
9. Читати про твори класиків світової літератури.
10. Читати газети, журнали, дивитися телепередачі, слухати радіо.
11. Уроки історії.
12. Відвідувати театри, музеї, художні виставки.
13. Читати літературу про геологічні експедиції.
14. Читати про різні країни та їх економіку, державний устрій.
15. Організовувати друзів на виконання громадської роботи і керувати ними.
16. Читати про роботу поліції.
17. Читати про моряків, пілотів.
18. Читати про роботу вихователя, вчителя.
19. Знайомитися з будовою і роботою верстатів.
20. Готувати обіди.
21. Читати про будівельників.
22. Турбуватися про красу приміщень, в яких ви навчаєтесь, живете, працюєте .

23. Читати про досягнення техніки (наприклад журнали “Юний технік”, “Техніка молоді” і т.п.).
24. Знайомитися з будовою побутових електро- і радіоприладів.
25. Читати науково-популярну літературу про відкриття у фізиці.
26. Читати науково-популярну літературу про математику.
27. Дізнаватися про нові досягнення у галузі хімії (з журналів, радіо- і телепередач і т.п.).
28. Дивитися телепередачі про космонавтів.
29. Вивчати біології.
30. Цікавитися причинами і способами лікування хвороб.
31. Вивчати ботаніку.
32. Проводити час у лісі.
33. Читати літературно-критичні статті.
34. Активно брати участь у громадській роботі.
35. Читати книжки про історичні події.
36. Слухати симфонічну музику.
37. Дознаватися про нові родовища корисних копалин.
38. Дізнаватися про географічні відкриття.
39. Обговорювати поточні справи і події.
40. Встановлювати дисципліну серед ровесників або молодших.
41. Подорожувати по країні.
42. Пояснювати учням, як розв’язувати складне завдання, правильно скласти речення.
43. Вивчати нові інструменти.
44. Уроки обслуговуючої праці.
45. Дізнаватися про нові досягнення в галузі будівництва.
46. Відвідувати фабрики.
47. Знайомитися з будовою механізмів, машин.
48. Читати статті у науково-популярних журналах про досягнення в галузі радіотехніки.
49. Пізнавати нові фізичні явища.
50. Розв’язувати складні математичні задачі.
51. Ставити досліди з хімії, слідкувати за ходом хімічних реакцій.
52. Спостерігати за небесними світилами.
53. Вести спостереження за рослинами.
54. Робити перев’язки, надавати першу медичну допомогу.
55. Вирощувати тварин і доглядати за ними.
56. Збирати гербарій.
57. Писати розповіді та вірші.
58. Спостерігати за поведінкою і життям людей.
59. Брати участь у роботі історичного гуртка, розшукувати матеріали, що свідчать про події минулого.
60. Декламувати, співати у хорі, виступати на сцені.
61. Збирати мінерали, цікавитися їх походженням.

62. Вивчати природу рідного краю.
63. Організувати різні заходи у школі.
64. Звертати особливу увагу на поведінку людей.
65. Відвідувати гурток автолюбителів, обслуговувати автомобіль.
66. Проводити час з малими дітьми (читати їм книжки, допомагати, щось розповідати їм).
67. Виготовляти різні деталі та предмети.
68. Організувати харчування під час походів.
69. Бувати на будівлях.
70. Шити одяг.
71. Збирати і ремонтувати механізми велосипедів, швейних машин, годинників і т.ін.
72. Ремонтувати побутові електроприлади.
73. Займатися у фізичному гуртку.
74. Займатися у математичному гуртку.
75. Готувати розчин, зважувати реактиви.
76. Відвідувати планетарій.
77. Відвідувати гурток біології.
78. Спостерігати за хворими, надавати їм допомогу.
79. Спостерігати за природою і вести записи спостереження.
80. Садити дерева і доглядати їх.
81. Працювати зі словником і літературними джерелами.
82. Швидко переключатися з одного виду роботи на інший.
83. Виступати з доповідями на історичну тему.
84. Грати на музичних інструментах, малювати або вирізати по дереву.
85. Складати опис матеріалів.
86. Брати участь у географічних експедиціях.
87. Виступати з повідомленнями про міжнародне становище.
88. Допомагати працівникам поліції.
89. Відвідувати гурток юних моряків.
90. Виконувати роботу піонервожатого.
91. Уроки праці.
92. Давати поради знайомим під час купівлі одяжі.
93. Спостерігати за роботою будівельників.
94. Знайомитися зі швейним виробництвом.
95. Робити моделі літаків, планерів, кораблів.
96. Складати радіоприймачі і електроприлади.
97. Брати участь в олімпіадах з фізики.
98. Брати участь у математичних олімпіадах.
99. Розв'язувати задачі з хімії.
100. Брати участь у роботі астрономічного гуртка.
101. Проводити досліди на тваринах.
102. Вивчати функції організму людини і причини виникнення хвороб.

103. Проводити дослід з метою вирощування нових сільськогосподарських тварин.
104. Бути членом товариства охорони природи.
105. Брати участь у диспутах, читацьких конференціях.
106. Аналізувати явища і події життя.
107. Цікавитися минулим нашої країни.
108. Проявляти інтерес до теорії та історії розвитку мистецтва.
109. Здійснювати тривалі та нелегкі походи, під час яких доводиться напружено працювати за заданою програмою.
110. Складати географічні карти і збирати інші географічні матеріали.
111. Вивчати політичний устрій різних країн.
112. Робота юриста.
113. Відвідувати гурток юних космонавтів.
114. Робота учителя.
115. Бувати на заводах.
116. Надавати людям різні послуги.
117. Брати участь у будівельних роботах.
118. Знайомитися з виготовленням промислових товарів.
119. Розбиратися у технічних схемах і кресленнях.
120. Користуватися точними вимірjuвальними приладами і здійснювати розрахунки за отриманими даними.
121. Проводити дослід з фізики.
122. Виконувати роботи, що вимагають математичних правил і формул.
123. Асистувати викладачу при проведенні дослідів з хімії.
124. Збирати відомості про інші планети.
125. Читати про діяльність біологів.
126. Бути активним членом санітарних дружин.
127. Доглядати за сільськогосподарськими машинами і знаряддями праці.
128. Знайомитися з веденням лісного господарства.
129. Вивчати походження слів і окремих словотворень.
130. Вести щоденник, писати замітки у шкільну газету.
131. Вивчати історичне минуле інших країн.
132. Неодноразово дивитися у театрі одну і ту ж п'єсу.
133. Читати про життя і діяльність відомих геологів.
134. Вивчати географію нашої планети.
135. Вивчати біографії політичних діячів.
136. Правильно оцінювати вчинок товариша, знайомого, літературного героя.
137. Читати книжки про засоби пересування.
138. Навчати і виховувати дітей.
139. Спостерігати за працею робітника.
140. Постійно спілкуватися з людьми.
141. Проектувати будівельні об'єкти.

142. Відвідувати виставки товарів побутового обслуговування.

143. Виконувати креслення, проектувати машини.

144. Розбиратися у радіосхемах.

Примітка. Всюди, де вказано “читати”, потрібно розуміти як “знайомитися”; наприклад, шляхом бесід зі спеціалістами, досвідченими людьми.

БЛАНК ВІДПОВІДЕЙ

Прізвище, ініціали _____ Вік _____ Дата _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
69	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96
97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144
+																							
—																							

ДЕШИФРАТОР ДЛЯ БЛАНКУ ВІДПОВІДЕЙ

1. Фізика
2. Математика
3. Хімія
4. Астрономія
5. Біологія
6. Медицина
7. Сільське господарство
8. Лісове господарство
9. Філологія
10. Журналістика
11. Історія
12. Мистецтво
13. Геологія
14. Географія

15. Громадська діяльність
16. Право
17. Транспорт
18. Педагогіка
19. Обробна промисловість
20. Сфера обслуговування
21. Будівництво
22. Легка промисловість
23. Техніка
24. Електротехніка

ПРИМІТКА: дешифратор накладається на початок “Бланку відповідей” безпосередньо до цифр.

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ

Необхідно підрахувати кількість “+” і “-” у кожній колонці. Нуль не береться до уваги. У “Бланку відповідей” знизу дві порожні графи, в одній із них ставиться сума “+”, в другій “-”. Закінчивши підрахунок отримані результати підставляють у “Дешифратор”, тобто ті сфери діяльності, інтерес до яких вивчався.

При набраних балах в межах:

- 10 – 12 – інтереси розвинуті на високому рівні,
- при 7 – 9 балах – середньому рівні,
- при 4 – 6 балах – на низькому рівні,
- а при балах в межах 0 – 3 інтереси взагалі відсутні до цієї діяльності.

Широкими вважаються інтереси, якщо в 7 і більше сферах діяльності набрано більше 4-х балів,

середніми за широтою інтереси вважаються тоді, коли в 4 – 6 сферах відмічається більше 4-х балів,

і вузькими – коли інтереси проявляються тільки до 1 – 3 сфер діяльності.

Після роботи з “Дешифратором” ти маєш записати позитивне ставлення до сфер діяльності, які набрали найбільшу кількість “+” та негативне ставлення, які набрали найбільшу кількість “-” в таблиці 1.

Таблиця 1

Позитивне ставлення	Кількість балів	Рангове місце	Негативне ставлення	Кількість балів	Рангове місце
		1			1
		2			2
		3			3

На основі отриманих кількісних (плюсів і мінусів) даних робиться висновок про те, наскільки сильно, тобто на якому рівні і наскільки широко, проявляється інтерес до певних сфер трудової діяльності. Як сильно він проявляється на різних рівнях оволодіння ними. Потрібно визначити також ті сфери, ставлення до котрих має негативне емоційне забарвлення.

За результатами виконання цієї методики ти повинен зробити висновок стосовно рівня розвитку твоїх професійних інтересів та бажаних для тебе сфер діяльності.

Анкета інтересів

Допомогти виявити Ваші здібності можуть як оточуючі Вас люди, так і ви самі. Допоможе Вам визначитись «Анкета інтересів».

Умови анкети дуже прості – для цього дайте відповіді на поставлені Вам 60 запитань. Всі номери питань вказані в таблиці, номери поставлені в спеціальному порядку. Вам буде поставлено однакове запитання «Чи любите Ви, чи подобається Вам». Якщо ви «любите», вам «подобається» або «хотілось би займатися» тим, про що говориться в питанні, поставте «+» у клітинці з номером цього питання, якщо «не подобається», «не хочеться», поставте «-», якщо «не знаєте», «не впевнені», «сумніваєтесь», поставте «0».

Чи любите Ви, чи подобається Вам?

1. уроки з математики
2. знайомитися з будовою побутових електроприладів і радіоприладів
3. знайомитися з різними країнами за описом і географічними картами
4. читати технічні журнали
5. читати художню літературу
6. читати книжки про роботу вчителя, вихователя
7. книжки з історії
8. читати про лікарів, досягнення в галузі медицини
9. знайомитися з життям тварин і рослин
10. турбуватися про затишок у приміщенні, де ви навчаєтесь, мешкаєте
11. відвідувати театри, музеї, виставки
12. ходити на матчі і спортивні змагання
13. читати науково-популярні книжки про математичні відкриття
14. читати статті з радіотехніки, кібернетики у науково-популярних журналах
15. дізнаватися про дослідження нових родовищ і корисних копалин
16. знайомитися з досягненнями сучасної техніки
17. читати літературно-критичні статті
18. допомагати у навчанні товаришам
19. читати книжки про історичні події та осіб
20. вивчати будову людини
21. вивчати біологію
22. складати і вести картотеки
23. слухати оперну і симфонічну музику
24. читати спортивні журнали, газети
25. ремонтувати електроприлади
26. збирати колекції корисних копалин
27. ремонтувати різні механізми
28. листуватися з друзями, спілкуватися в чатах

- 29.допомагати, читати книжки, розповідати казки дітям
- 30.відвідувати історичні та краєзнавчі музеї, знайомитися з пам'ятками культури
- 31.допомагати й турбуватися про літніх людей
- 32.наглядати за рослинами (тваринами), спостерігати за їх ростом й розвитком
- 33.готувати їжу під час походів
- 34.читати вірші, співати, виступати на сцені
- 35.грати у спортивні ігри
- 36.займатися у математичному гуртку
- 37.збирати й лагодити радіоприлади
- 38.брати участь у краєзнавчих експедиціях
- 39.майструвати моделі літаків, планерів, кораблів
- 40.вивчати іноземні мови
- 41.допомагати учням молодших курсів
- 42.готувати повідомлення з історії
- 43.доглядати за хворими
- 44.займатися в гуртку юннатів
- 45.надавати людям різні побутові послуги
- 46.грати на музичних інструментах або малювати, ліпити, різати по дереву
- 47.брати участь у спортивних змаганнях
- 48.брати участь у математичних олімпіадах
- 49.розбирати схеми радіоапаратури
- 50.складати географічні карти
- 51.розбирати технічні креслення і схеми
- 52.складати вірші, записувати свої спостереження
- 53.виступати з доповіддю, повідомленням
- 54.вивчати особливості та історію виникнення різних народів та держав
- 55.читати статті і книжки з медицини
- 56.спостерігати за живою природою, проводити досліди з рослинами
- 57.допомагати покупцю вибрати в магазині одяг
- 58.цікавитися історією розвитку мистецтва
- 59.цікавитися історією спорту і долею видатних спортсменів
- 60.вигадувати формули і задачі з математики.

КЛЮЧ:

- 1 – математика;
- 2 – електротехніка і електроніка;
- 3 – геологія і географія;
- 4 – техніка;
- 5 – філологія і журналістика;
- 6 – педагогіка;

- 7 – історія;
- 8 – медицина;
- 9 – біологія;
- 10 – праця у сфері обслуговування;
- 11 – мистецтво;
- 12 – спорт.

Прізвище, ім'я, клас _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
36	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35
48	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
60	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59

Додаток М

Анкета для учнів «Що нам цікаво» (2020)

1. Який навчальний предмет найскладніший і чому?
2. Який навчальний предмет вам найбільше подобається, дає глибокі і міцні знання?
3. На уроках з яких предметів найчастіше використовують ділові ігри, семінари, експерименти та досліди, перегляд діафільмів, конкурси, вікторини?
4. На уроках з яких предметів вас найчастіше опитують?
5. Як часто й на яких уроках вам дають індивідуальні завдання?
6. Які навчальні предмети корисні для вашого майбутнього, а які можна було б і не вивчати?
7. Чи є урок або виховний захід, який справив на вас глибоке враження? Чим саме?
8. Що, на вашу думку, вам вдається робити найкраще у школі. Що хотілося б зробити?
9. Що, на вашу думку, вам вдається робити найкраще в позаурочний час? (Вдома, у дворі, тощо).
10. Чим ви любите займатись у вільний час?

Обробка: контент-аналіз (змістовий).

Додаток Н

Портфоліо виявлення здібностей та нахилів учнів 5-9-х класів під час
позаурочної роботи з трудового навчання в школі
(за І. Волковим)

Форма творчої книжки учня для реєстрації випробувань у позаурочний час у тих видах праці, які цікавлять учнів і виконуються за власним бажанням без зовнішнього примусу у вільний від уроків час.

Формат книжки 130x190 мм, об'єм 14–16 сторінок (з розрахунку на 60–80 записів). На лицьовому боці обкладинки написано: «Творча книжка учня». Зворотній бік обкладинки оформлюється так:

Видана

(прізвище, ім'я, по батькові)

Закінчив(ла) _____ класів _____ школи у 20 __ році.

За час навчання у школі виконав такі самостійні і творчі роботи понад навчальної програми.

(М.п.) _____ Директор школи (підпис).

Сторінка творчої книжки заповнюється за формою, представленою в таблиці 1.

Таблиця Н.1

Форма тематичного портфоліо творчої книжки

№ п/п	Розділ науки, техніки, мистецтва	Назва роботи	Дата, клас	Підписи двох учителів

Таблиця Н.2

Портфоліо вияву здібностей учнів

Види проявів якостей		Класи															Всього
		5 клас			6 клас			7 клас			8 клас			9 клас			
		Номери робіт у творчій книжці															
		1	2	...	1	2	...	1	2	...	1	2	...	1	2	...	
За видами діяльності	Практичні																
	Теоретичні																
Активність	Активний	Сам обирає і працює над темою															
	Пасивний	Працює за пропозицією вчителя															
	Стійкий	Систематична праця і доведення її до кінця															
Стійкість	Нестійкий	Працює нерівно, але доводить справу до кінця															
	Творчість	Творчі															
За характером виконаних робіт	Творчість	Напівтворчі															
	Складність	Нетворчі															
	Об'єм	Складні Середні Прості Великий Середній Малий															

Таблиця Н.3

Форма підсумкового портфоліо (заповнення вкладники до творчої книжки) для виявлення нахилів учнів

№ п/п	Розділи науки, техніки, мистецтва	Кількість записів
1.	Моделі	
2	Макети	
3.	Креслення	
4	Техніка	
5.	Малювання	
Всього		

Додаток П

Тест «Як ти ставишся до навчання в школі?»

(за Л. Борисовою)

1. Як ти сприймаєш шкільне життя?
 - а) дуже добре;
 - б) подобається;
 - в) так собі;
 - г) не подобається;
 - д) дуже не подобається.
2. У чому виражається твій навчальний інтерес?
 - а) подобається розв'язувати навчальні завдання;
 - б) читаю цікаву науково-пізнавальну літературу;
 - в) із задоволенням слухаю вчителя;
 - г) виконую домашні завдання;
 - д) дивлюсь передачі та навчальні програми.
3. Як ти готуєшся до уроку?
 - а) постійно до кожного уроку;
 - б) тільки тоді, коли відчуваю, що вчитель запитає;
 - в) виконую тільки те, що подобається;
 - г) швидко встигаю зробити завдання на перерві;
 - д) не можу обходитись без допомоги батьків, друзів.
4. Як ти оцінюєш свої результати?
 - а) задоволений, коли все виходить, і хочу ще більше знати;
 - б) задоволений, що розібрався і виконав завдання;
 - в) задоволений, коли отримую високу оцінку;
 - г) задоволений, коли завдання легкі;
 - д) мені однаково.
5. Я не можу вчитися краще, бо:
 - а) не завжди можу себе примусити працювати;
 - б) не встигаю працювати на уроці разом із іншими;
 - в) мені важко, не все розумію;
 - г) у мене є більш цікаві справи;
 - д) мені не потрібні ці знання.
6. Я навчався би краще, із задоволенням, якщо б:
 - а) навчальний матеріал був цікавішим;
 - б) менше було б предметів у розкладі;
 - в) не задавали домашніх завдань;
 - г) перейшов до іншої вчительки;
 - д) змінив школу, клас.

Система оцінювання: а – 5 балів; б – 4 бали; в – 3 бали; г – 2 бали; д – 1 бал.

30–25 – позитивно-ціннісне ставлення до навчання; 24–20 – достатнє; 19–14 – середнє; 13 – негативне ціннісне ставлення до навчання.

Додаток Р.1

Таблиця Р.1.1.

Діагностика розвитку сфери почуттів учнів за ціле-мотиваційним критерієм

Показники	Рівні
<p>1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе (Опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих, див. додаток В)</p>	<p>Початковий рівень – спостерігається в учня для якого: 1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе визначається 3-ма і менше показниками їх вияву; 2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості визначаються оцінкою 8.</p> <p>Середній рівень – притаманний учню, в якого 1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе визначається 4-5-ма показниками їх вияву; 2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості визначаються оцінкою в межах 9-12 балів.</p>
<p>2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості (Анкета, оцінки духовного розвитку особистості, див. додаток И)</p>	<p>Достатній рівень – є характерним для учнів у яких: 1) ставлення учнів до дійсності, людей та до себе визначається 6-7-ма показниками їх вияву; 2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості визначаються оцінкою в межах 13-16 балів.</p> <p>Високий рівень – спостерігається в учня для якого: 1) ставлення до дійсності, людей та до себе визначається 8-9-ма показниками їх вияву; 2) переживання відносно задоволення власних духовних потреб, абстрактних почуттів духовності та справедливості визначаються оцінкою в межах 17-20 балів.</p>

Додаток Р.2

Таблиця Р.2.1.

Діагностика розвитку сфери почуттів учнів за змістовим критерієм

Показники	Рівні
1) зміст та динаміка ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень (опитувальник САН, див. додаток Д)	<p>Початковий рівень – спостерігається в учня, для якого 1) оцінка змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень не перевищує 1 балу; 2) ознаки вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої) розміщені в діапазоні 0–35 балів; 3) характерні труднощі в усуненні конфліктів з оточуючими, незатишне почування в компанії. Емоційні прояви інших здаються йому незрозумілими і безпідставними; є прихильником точних формулювань і раціональних рішень; друзі і знайомі відмічають його ділові якості і стриманість; відчуває труднощі у спілкуванні і встановленні контактів з оточуючими, особливо з дітьми та літніми людьми; енергійний, іронічний, позбавлений сентиментальних проявів, зосереджений на собі; хворобливе перенесення критики на свою адресу; відсутність схильності поступатися власними інтересами заради почуттів інших людей; 4) оцінки стійкості почуттів переконання, поваги, любові розміщені в діапазоні 0–6 балів.</p> <p>Середній рівень – притаманний учню, для якого 1) оцінка змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень визначається 2–3 балами; 2) ознаки вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої) розміщені в діапазоні 36–70 балів; 3) у стосунках характерна значна схильність судити про інших за їхніми вчинками, ніж довіряти власним враженням; властиві стримані емоційні прояви; у спілкуванні притаманна делікатність, зазвичай не бажання висловлювати свою точку зору, якщо не впевнений у її прийнятності оточуючими; 4) оцінки стійкості почуттів переконання,</p>
2) ознаки вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої) (Методика «Самооцінки індивідуальних особливостей» (СІО), див. додаток Ж)	
3) зміст вияву етичних, соціальних, моральних почуттів (Методика виявлення схильності до емпатії, див.	

додаток 3)	поваги, любові розміщені в діапазоні 7–12 балів.
4) стійкі почуття переконання, поваги, любові (Опитувальник «Шкала базових переконань про світ» (WAS), див. додаток II)	<p>Достатній рівень – сферу почуттів учня характеризують 1) оцінки змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень в межах 4–5 балів; 2) ознаки вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої) розміщені в діапазоні 71–105 балів; 3) чутливість до проблем оточуючих, великодушність, схильність пробачати іншим недоліки та помилки; зацікавлене ставлення до людей; емоційна чутливість, комунікабельність, швидке встановлення контактів і знаходження спільної мови; намагання уникати конфліктів, знаходячи компромісні рішення; довіра в оцінках скоріше власним відчуттям, ніж аналітичним висновкам; 4) оцінки стійкості почуттів переконання, поваги, любові розміщені в діапазоні 13–18 балів.</p> <p>Високий рівень – є характерним для учня, для якого 1) оцінка змісту та динаміки ситуативних емоцій, короткочасних ситуативно-емоційних почуттів (радість, смуток, обурення та ін.) та емоційних ставлень визначається 6–7 балами; 2) ознаки вияву почуттів (афекти, прагнення, настрої) розміщені в діапазоні 106–140 балів; 3) притаманна значна вразливість, чутливість до образ, болісне реагування на критику; у спілкуванні виявляються тонке реагує на настрої співрозмовника, погане почуття в присутності "важких людей"; досить частим є відчуття комплексу провини, побоювання завдати комусь клопоту або образити; 4) оцінки стійкості почуттів переконання, поваги, любові розміщені в діапазоні 19–24 балів.</p>

Додаток Р.3

Таблиця Р.3.1.

Діагностика розвитку сфери почуттів учнів за операційно-діяльнісним критерієм

Показники	Рівні
1) інтерес учнів до сфер трудової діяльності (Карта інтересів, див. додаток К)	<p>Початковий рівень – спостерігається в учня, для якого 1) інтерес до сфер трудової діяльності характеризується 3 і менше набраними балами; 2) соціальні почуття з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності характеризується 2 і менше набраними балами; 3) інтереси до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час характеризуються репродуктивними виявами індивідуальних нахилів та здібностей.</p> <p>Середній рівень – притаманний учню, для якого 1) інтерес до сфер трудової діяльності характеризується 4–6 набраними балами; 2) соціальні почуття з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності характеризується 3 набраними балами; 3) інтерес до набуття предметних знань і умінь характеризується епізодичністю вияву самокритичного оцінювання власних досягнень у трудовому навчанні.</p>
2) соціальні почуття усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності (Анкета інтересів, див. додаток Л)	<p>Достатній рівень – учня характеризують 1) інтерес до сфер трудової діяльності в межах 7–9 набраних балами; 2) соціальні почуття з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності 4 набраними балами; 3) інтерес до набуття предметних</p>

<p>3) інтереси учнів до навчальних предметів і діяльності у позаурочний час (за представленими в додатку М Анкетною «Що нам цікаво?», див. додаток М)</p>	<p>знань і умінь, самокритичністю в оцінюванні власних досягнень у трудовому навчанні.</p> <p>Високий рівень – є характерним для учня, який володіє 1) інтересом до сфер трудової діяльності в діапазоні 10–12 набраних балів; 2) соціальними почуттями з усвідомлення власних потреб, інтересів щодо різних видів діяльності за 5 набраними балами; 3) інтересом до набуття предметних знань і умінь під суттєвим впливом індивідуальних нахилів і здібностей з трудового навчання, інноваційною спрямованістю мислення у формуванні цих знань і вмінь.</p>
---	---

Додаток Р.4

Таблиця Р.4.1.

Діагностика розвитку сфери почуттів учнів за контрольньо-результативним критерієм

Показники	Рівні
1) ціннісні орієнтації, мотиваційна значущість (Тест «Як ти ставишся до навчання в школі?», див додаток П)	<p>Початковий рівень – спостерігається в учня який:</p> <p>1) виявляє загальні (спільні для всіх рівнів загальної середньої освіти) результати навчання у вигляді наскрізних ключових компетентностей із пізнавальною активністю 1-10 балів; 2) характеризується роботою за пропозицією вчителя, несистематичною, не творчою навчальною працею над простими, малими за обсягами проектами та не доведенням їх до кінця.</p>
2) естетичні почуття: здатність керуватися категоріями естетики, конкретні почуття: ставлення до творів мистецтва, конкретних людей, здатність керувати ідеалами, мотивами та нормами поведінки (Методика Волкова з виявлення нахилів та здібностей учнів у позаурочній пізнавальній діяльності, див. додаток Н)	<p>Середній рівень – притаманний учню, який: 1) виявляє загальні (спільні для всіх рівнів загальної середньої освіти) результати навчання у вигляді наскрізних ключових компетентностей із пізнавальною активністю 11-20 балів; 2) характеризується роботою над простими, середніми за обсягами проектами за пропозицією вчителя, не систематичністю, не творчістю праці, але з доведенням її до кінця.</p> <p>Достатній рівень – спостерігається в учня який: 1) виявляє загальні (спільні для всіх рівнів загальної середньої освіти) результати навчання у вигляді наскрізних ключових компетентностей із пізнавальною активністю 21-31 бал; 2) характеризується самостійністю вибору тем напівтворчих, достатніх за складністю і обсягами проектів, не систематичністю праці із доведенням її до кінця.</p> <p>Високий рівень – учень володіє 1) загальними (спільними для всіх рівнів загальної середньої освіти) результатами навчання у вигляді наскрізних ключових компетентностей із пізнавальною активністю 32-42 бали; 2) самостійністю обрання складних і великих за обсягами тем творчих проектів, систематичністю праці</p>

	і доведенням її до кінця.
--	---------------------------

Додаток С

Навчальна програма дисципліна за вибором «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни за вибором здобувачів освіти

«Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»

підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»

4

Галузь знань	01 Освіта/ Педагогіка
Спеціальність	014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології)

2022 рік

Навчальна програма навчальної дисципліни за вибором студентів «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології). 6 стор.

Розробник програми:

Вікторова П. Є., аспірантка кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Навчальну програму навчальної дисципліни за вибором студентів «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» обговорено і схвалено на засіданні кафедри теорії і методики технологічної освіти

Протокол засідання кафедри № 19 від 22 грудня 2022 р.

Завідувач кафедри теорії і методики технологічної освіти

_____ Цина А.Ю.

(підпис)

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньої програми

_____ Гриценко Л. О.

Рецензент програми:

Кулик Є.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри основ виробництва та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» укладена відповідно до освітньої програми підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є модель методики розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Міждисциплінарні зв'язки: педагогіка, психологія, основи педагогічної майстерності, теорія і методика технологічної освіти.

Мета навчальної дисципліни: навчити майбутніх учителів трудового навчання методам, формам організації, діагностики розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Завдання навчальної дисципліни: сформувані цілісне уявлення про педагогічні умови розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Програмні результати навчання:

ПРН 1.3. Знає та розуміє новітні методичні і педагогічні ідеї, підходи до навчально-виховного процесу в сучасних особистісно-зорієнтованих, розвивальних, креативних технологіях.

ПРН 1.6. Знає та використовує сучасні інформаційні та педагогічні технології навчання в професійній діяльності.

ПРН 1.7. Знає та конструює навчальний процес з урахуванням конкретної дидактичної ситуації та психологічних механізмів засвоєння знань.

ПРН 1.18. Знає, розуміє і демонструє здатність реалізовувати методики трудового навчання, та технологій, креслення, профорієнтаційної роботи для виконання освітньої програми в базовій середній школі.

1. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Тема 1. Проблема розвитку сфери почуттів особистості учня у педагогічній науці

Закон України «Про освіту» (2021), Державний стандарт базової середньої освіти (2020) про розвиток сфери почуттів учнів. Структури та сутність ключових його понять «розвиток», «почуття», «трудове навчання», «засоби», «вальдорфська педагогіка», якими визначається зміст понятійного

конструкту «розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Тема 2. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання

Концептуальні засади, принципи, зміст, методи, форми організації поетапного перетворення особистісних переживань учнями ціннісного ставлення до дійсності, самих себе та інших в напрямку формування стійких емоційних характеристик, ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності.

Тема 3. Діагностика розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання

Діагностичний супровід розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання за ціле-мотиваційним, змістовим, операційно-діяльнісним та контрольним-результативним критеріями та початковим, середнім, достатнім і високим рівнями вияву її компонентів.

Змістовий модуль 2. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ У ТРУДОВОМУ НАВЧАННІ

Тема 1. Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні

Методи формування стійкої внутрішньої позитивної мотивації учнів до трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Наступність формування почуттєвої сфери особистості учнів у початковій, базовій середній освіті та старшій школі. Шляхи інтеграції проектно-технологічної діяльності та розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Тема 2. Моделювання методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки.

Мета, концептуальні підходи, принципи обґрунтування та розробки моделі методики розвитку сфери почуттів учнів. Зміст, етапи, методи, організаційні форми цього процесу засобами вальдорфської педагогіки. Особливості діагностики якісних рівнів навчальних досягнень учнів у розвитку сфери почуттів.

Тема 3. Організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні

Шляхи впровадження в трудове навчання учнів 5–9 класів моделі методики розвитку сфери почуттів. Зміст навчально-методичного забезпечення цього процесу: навчальний змістовий модуль, методичні

рекомендації та комплекс діагностичних методик для вчителів трудового навчання.

2. Рекомендована література

Основна:

1. Вікторова П., Цина А. Вальдорфська педагогіка як засіб розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта: науковий журнал* / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021а. Вип. 9–10. С. 29–34. DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263517>

2. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

3. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 8.09.2020).

4. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

5. Передерій О. Л. Вальдорфська педагогіка як гуманістично орієнтована система навчання та виховання школярів. *Науковий огляд*. 2017. № 4 (36). С. 1–8.

Додаткова:

1. Вікторова П. Цина А. Вимоги до підготовки вчителя трудового навчання на засадах вальдорфської педагогіки. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: тези доп. XI міжнар. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 25–26 листопада 2021 р.). Хмельницький: ХНУ, 2021b. С. 78–79.

2. Steiner R. Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik (GA 293). Dornach : Rudolf Steiner Verlag, 1992. 256 s.

3. Steiner R. Anthroposophical leading thoughts : anthroposophy as a path of knowledge : the Michael mystery. London : Rudolf Steiner Press, 1973. 219 p.

4. Steiner R. Die Erziehungsfrage als soziale Frage (GA 296). Dornach : Rudolf Steiner Verlag, 1991. 128 s.

5. Steiner Rudolf. Die Erneuerung der pädagogisch-didaktischen Kunst durch Geisteswissenschaft (GA 301). Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1991. 280 s.

6. Steiner R. Erziehungskunst. Methodisch-Didaktisches (GA 294). Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1990. 216 s.

7. Steiner R. The philosophy of freedom. London: Rudolf Stainer Press? 2011. 231 p.

3. Інформаційні ресурси

1. <http://www.mon.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.
2. <http://www.trudove.org.ua>
3. Літературно-методичні фонди кабінету методики трудового навчання та технологій, електронні ресурси комп'ютерного класу факультету технологій та дизайну, а також бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, Полтавської обласної наукової бібліотеки імені І.П.Котляревського (адреса: м. Полтава, вул. Небесної сотні 13).

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання :залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання:

– *теоретичні*: усна відповідь, участь у навчальному діалозі, відповідь на поставлене викладачем проблемне питання, виконання завдань у структурі лекцій, винесених на самостійне опрацювання, ознайомлення з державними документами тощо, законспектована відповідь на питання самопідготовки, конспект першоджерел до однієї з тем змістового модуля, анотація прочитаної наукової літератури з теми модуля, бібліографічний покажчик наукових статей щодо розкриття актуальних проблем навчання і виховання школярів, конспект з теми модуля, що не включений до змісту робочої програми, написання контрольних модульних робіт;

– *практичні*: виконання практично-дослідницьких вправ і завдань, участь у моделюванні педагогічної ситуації, розв'язання проблемної ситуації, виконання письмової роботи, термінологічний диктант, виконання тестових завдань;

– *творчі*: участь у роботі наукової творчої групи, індивідуальна науково-дослідна експериментальна робота, участь в олімпіадах, написання і захист реферату, підготовка наукової публікації, виступ на конференції, виготовлення наочного матеріалу (схем, діаграм, таблиць) до практичних і лабораторних занять.

Додаток Т

Перелік програмних результатів навчання за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (трудове навчання та технології) спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Трудове навчання та технології)», 2023)

ПРН-1. Знати історію розвитку української державності та національної культури; університетської освіти; керуватись у практичній діяльності нормами академічної доброчесності; усно й письмово спілкуватися з професійних питань державною та іноземною мовами; організовувати професійну діяльність відповідно до нормативних вимог безпекознавства та домедичної підготовки.

ПРН-2. Знати теоретичні основи, форми, методи, засоби навчання та виховання особистості; закономірності розвитку і функціонування психічних явищ у вирішенні професійних завдань; враховувати особливості організації інклюзивної освіти в діяльності вчителя трудового навчання а технології; об'єктивно оцінювати власну діяльність як суб'єкта педагогічної праці з метою самоосвіти та самовдосконалення.

ПРН-3. Володіти навичками критичного аналізу сучасних соціально-культурних процесів та філософського осмислення буття людини, природи, суспільства, формування системного уявлення про них та свого місця у світі.

ПРН-4. Знати та розуміти мотиви і стимули підприємницької діяльності, зокрема у сфері креативних індустрій, характеризувати її види та форми, обґрунтовувати джерела фінансування власної справи, визначати моделі своєї фінансової поведінки та безпеки як економічного суб'єкта, реалізовувати теоретичні фінансово-економічні знання у практичній діяльності вчителя трудового навчання та технологій, викладача фахової передвищої освіти.

ПРН-5. Організовувати освітній процес із використанням інформаційних і комунікаційних технологій та дистанційного навчання, розвивати у здобувачів навички безпечного використання цифрових технологій та сервісів.

ПРН-6. Розвивати у здобувачів ключові та предметні компетентності з предметної спеціальності, формувати готовність до їх практичного застосування.

ПРН-7. Застосовувати знання фундаментальних основ наук, які забезпечують реалізацію Державного стандарту базової середньої освіти, пояснювати, узагальнювати, співставляти інформацію із різних наук.

ПРН-8. Знати та розуміти новітні методичні і педагогічні ідеї, підходи до навчально-виховного процесу в сучасних особистісно-зорієнтованих, розвивальних, креативних технологіях.

ПРН-9. Планувати й здійснювати освітній процес з урахуванням конкретної дидактичної ситуації, вікових та індивідуальних особливостей здобувачів, забезпечувати розвиток пізнавальної діяльності учнів, формувати в них мотивацію до навчання, застосовувати диференціацію навчання.

ПРН-10. Використовувати систематизовані теоретичні загальні знання (методологічних, історичних, природничо-математичних, ергономічних, екологічних) з питань техніки та виробництва.

ПРН-11. Знати та розуміти теоретичні основи графічної підготовки, загальні правила оформлення креслень, проектно-конструкторської документації, конструювання і моделювання.

ПРН-12. Знати та розуміти загальні питання технологій виробництва, будови і принципів дії технічних систем.

ПРН-13. Володіти різними техніками та інноваційними технологіями виготовлення об'єктів праці в межах шкільних програм з трудового навчання та технологій.

ПРН-14. Організовувати технічну та художньо-творчу діяльність для оволодіння знаннями з формотворення, колористики й орнаментики, художнього малюнку, пластичного мистецтва, технологіями художньої обробки матеріалів в умовах традиційної та неформальної освіти.

ПРН-15. Уміти здійснювати традиційні та новітні види художньої обробки матеріалів, виготовляти вироби декоративно-прикладної і технічної творчості, застосовуючи традиції українського народу та сучасні технології виробництва.

ПРН-16. Уміти підбирати інструменти, матеріали та устаткування з урахуванням проектно-технологічної документації виробу, виготовляти вироби з допомогою ручних, електрифікованих інструментів і технологічного обладнання; здатен забезпечувати дотримання санітарно-гігієнічних вимог та охорони праці в навчально-виробничих умовах.

ПРН-17. Уміти застосовувати закони науки й техніки в процесі навчально-виробничої діяльності в закладах загальної, позашкільної та фахової передвищої освіти.

ПРН-18. Уміти виконувати ескізне проектування, креслення деталей і складальних одиниць, розробляти технологічну послідовність виготовлення виробу, оформлювати та презентувати їх у портфоліо.

ПРН-19. Знати, розуміти і демонструвати здатність реалізовувати методики трудового навчання та технологій, позашкільної освіти, профорієнтаційної роботи для виконання освітньої програми в закладах загальної, позашкільної та фахової передвищої освіти.

ПРН-20. Знати форми організації проведення урочної, позакласної і позашкільної роботи для здійснення творчої проектно-технологічної, предметно-перетворювальної діяльності учнів з трудового навчання та технологій, вміти використовувати різні види та форми рухової активності для ведення здорового способу життя.

ПРН-21. Здатен вирішувати завдання управління якістю освітнього процесу відповідно до вимог Державного стандарту базової середньої освіти; забезпечувати теоретичну, практичну і методичну готовність майбутніх учителів трудового навчання та технологій до проектування навчально-виховного процесу, здійснювати моніторинг рівнів навчальних досягнень здобувачів загальної середньої, позашкільної та фахової передвищої освіти.

Додаток У

Системний аналіз мети та змісту суміжних дисциплін із змістовим модулем «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»

Навчальна дисципліна	Навчальний семестр	Мета навчальної дисципліни
1	2	3
Основи дизайну	I	Формування творчо-активної особистості вчителя, яка відзначається високим рівнем художньої культури, володіє системою політехнічних знань і умінь, а також методикою творчого пошуку
Технологічний практикум	I-VI	Формування у студентів знань, умінь та навичок з ручної та механічної обробки конструкційних матеріалів необхідних для проведення уроків з шкільних предметів «Трудове навчання» та «Технології» для учнів 5-9 та 10-11 класів
Психологія	II	Ознайомлення студентів з основними основних категорій та понять психологічної науки, формування основних вмінь, на яких ґрунтується професійна діяльність вчителя початкової школи.
Педагогіка	III	Опанувати систему знань: понятійно-категоріального апарату з педагогіки та закладання теоретико-методологічних основ для вивчення педагогічних наук і окремих методик зі спеціальності. Курс розрахований на поєднання широких соціальних та особистих мотивів вибору професії недавніх абітурієнтів, надання їм можливості осягнення значущості системи педагогічних наук для реформування сучасного суспільства та створення нового способу людського життя.
Навчальна пропедевтична практика	III	Підготовка студентів до професійної діяльності класного керівника закладу загальної середньої освіти
Теорія і методика трудового навчання та технологій	III-IV	Підготовка майбутнього вчителя трудового навчання та технологій до реалізації державних стандартів змісту технологічної освітньої галузі в ЗЗСО, забезпечення теоретичної, практичної і методичної готовності студентів до організації і проведення урочної і позакласної навчально-виховної роботи з трудового навчання та навчання технологій
Методика виховної роботи	IV	Підготовка сучасного вчителя-вихователя, тренера-викладача, інструктора з фізичної культури, що володіє багатофункціональними компетентностями з практичної організації й здійснення виховного процесу в закладах загальної середньої освіти..
Народні промисли України	IV-V	Формування уявлення про особливості народних промислів України та їх сучасні центри; організація пошуково-дослідницької роботи з вивчення різновидів

		українських народних промислів; розвиток інтересів до культурної спадщини свого народу; формування національного світогляду; виховання почуттів національної свідомості та самосвідомості, поваги до традицій українського народу та любов до праці.
Основи педагогічної майстерності	V	Усвідомлення сутності педагогічної майстерності, освоєння шляхів її формування і стимулювання потреби професійного саморозвитку майбутнього вчителя у її досягненні.
Виробнича педагогічна практика в закладах загальної середньої освіти	VI-VII	Поглиблення, удосконалення та закріплення здобутих знань, умінь і навичок, оволодіння професійним досвідом та формування готовності студентів до самостійної діяльності за фахом, а також збір та опрацювання матеріалів для написання курсових робіт.
Технологія побутової діяльності	VII	Засвоєння теоретичних основ технології побутової діяльності, практичне формування системи вмінь і навичок з раціонального планування, організації та контролю діяльності у різних напрямках ведення домашнього господарства
Дизайн-практикум з декоративно-прикладної творчості	VII	Розвиток просторової уяви і образного мислення студентів, навчання їх проектній культурі і діяльності з дизайн-проекування, його видів, формування умінь і навичок для відтворення творчих ідей і замислів, а також прийомів виконання технологічних операцій, необхідних для виготовлення об'єкту проектування у закладах освіти.

Довідки про впровадження

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛТАВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
ІМ. М.В. ОСТРОГРАДСЬКОГО

вул. Соборності, 64-ж, м. Полтава, 36014, тел./факс (+38 0532) 563852,
E-mail: root@papo.pl.ua, Web: http://www.papo.pl.ua, Код ЄДРПОУ 22518134

03.06.2024 № 34

На №

від

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Вікторової Поліни Євгенівни

на тему «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» у Полтавській академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії (за освітньою програмою «Середня освіта (Трудове навчання та технології)», галузь знань 01 «Освіта/педагогіка»)

Упродовж 2024 року на базі Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського впроваджувались результати дисертаційного дослідження Вікторової П. С. «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Теоретичні напрацювання дисертантки представлені у розроблених авторських методичних рекомендаціях «Особливості розвитку сфери почуттів учнів 5-9-х класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні», які забезпечили ефективність проведення практичних занять із слухачами курсів підвищення кваліфікації. В узагальненому дослідженні оптимально поєднано аналітичний та дослідний компоненти у процесі підвищення кваліфікації вчителів трудового навчання. Формування позитивної установки на дослідження шляхів розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки здійснювалось під час проведення практичних занять, організації самостійної та науково-дослідної роботи слухачів, участі здобувачів у засіданнях спеціальної дослідницької групи.

Методика, запропонована дисертанткою для самостійного вивчення слухачами, а також особливості використання засобів проєктно-технологічної діяльності для мотивації розвитку сфери почуттів школярів раннього підліткового віку, дали можливість підвищити рівень їхніх знань із теорії та методики трудового навчання, ерудованість та вдосконалити навички розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання.

Це дає підстави стверджувати про ефективність і доцільність впровадження результатів дослідження методики розвитку сфери почуттів учнів 5-9-х класів засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні в освітній процес закладів післядипломної педагогічної освіти.

Директор

Віталій ЗЕЛЮК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

вул. Остроградського, 2 м. Полтава, 36003, тел. (0532) 52-58-67
E-mail: ailmail@pnpu.edu.ua код ЗКПО 31035253

20.07.2024 № 1748/01-Ж/02 на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Вікторової Поліни Євгенівни

на тему «Розвиток сфери почуттів учнів 5-9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки»

за освітньо-науковою програмою «Середня освіта (Трудове навчання та технології)»

Дослідницько-експериментальна робота з впровадження положень, висновків, рекомендацій, викладених у дисертаційній роботі П. Вікторової «Розвиток сфери почуттів учнів 5-9 класів ку процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» здійснювалась на базі факультету технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. В лекційні курси професійно-орієнтованих дисциплін було введено додаткові теми для удосконалення їхнього змісту з метою формування у студентів готовності здійснювати розвиток сфери почуттів учнів 5-9 класів на уроках трудового навчання. У навчальний процес бакалаврату було впроваджено змістовий модуль «Розвиток сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки».

Основні положення проведеного дослідження, методичні рекомендації дисертантки щодо підвищення якості підготовки майбутніх бакалаврів трудового навчання та технологій до розвитку сфери почуттів учнів 5-9 класів на уроках трудового навчання на основі запропонованих ідей вальдорфської педагогіки та реалізації концепції вільного виховання отримали позитивну оцінку під час впровадження.

Дисертанткою окреслені етапи розвитку сфери почуттів учнів у контексті адаптації учнів до предметного трудового навчання, створення умов для формування у бакалаврів середньої освіти готовності до застосування інноваційних методів розвитку сфери почуттів учнів.

Результати дослідження П. Вікторової використовувались під час вивчення бакалаврами середньої освіти дисциплін циклу професійної підготовки, що сприяло активізації навчально-виховного процесу та цілеспрямованому формуванню у майбутніх бакалаврів готовності застосовувати алгоритми взаємодії учасників освітнього процесу на засадах переживаць ціннісного ставлення до дійсності, самої себе та інших в напрямку поетапного зростання у стійкі емоційні характеристики ціннісних особистісних ставлень, починаючи з чуттєвого сприйняття довкілля, через реалізацію здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, до сформованості ідеалів, цінностей та відкриття власної індивідуальності.

Запропонована експериментальна методика виявилася ефективною, про що констатовано на засіданні кафедри теорії і методики технологічної освіти (протокол № 11 від 25 червня 2024 р.).

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Проректор із наукової роботи

Василь ФАЗАН

ВІДДІЛ ОСВІТИ ШИШАЦЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ
ВЕЛИКОБУЗІВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ КОМПЛЕКС
«ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД І-ІІІ СТУПЕНІВ-
ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
ШИШАЦЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
вул.Шкільна, 29, с. Велика Бузова, Миргородський район, Полтавська область, 38041
тел.8 (05352) 96-4-40, e-mail: velbuz@ukr.net Код ЄДРПОУ 21064748

28.10.2024 № 94

На № _____

від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Вікторової Поліни Євгенівни

«Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання
засобами вальдорфської педагогіки»

у Великобузівському навчально-виховному комплексі «загальноосвітній
навчальний заклад І-ІІІ ступенів-дошкільний навчальний заклад» Шишацької
селищної ради Полтавської області,

поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю
014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)

01 «Освіта/Педагогіка»

З метою розширення можливостей реалізації завдань трудового навчання учнів у позаурочний час на базі Великобузівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад І-ІІІ ступенів-дошкільний навчальний заклад» Шишацької селищної ради Полтавської області у 2024 р. проводилася апробація розроблених Вікторовою П. Є. методичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Результати впровадження засвідчили приріст показників розвитку сфери почуттів учнів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів на засадах поетапного оволодіння предметними та ключовими компетентностями.

Проведена апробаційна робота виявила дієвість запропонованих авторкою педагогічних умов розвитку сфери почуттів учнів у трудовому навчанні, які відповідають вимогам сьогодення до модернізації трудового навчання в базовій середній школі, забезпечують ефективну організацію діяльності із формування стійкої мотивації учнів до процесу трудового навчання, розуміння ними суспільної та особистої цінності набутого досвіду, дають змогу успішно використовувати інтерактивні методи розвитку сфери почуттів учнів у трудовому навчанні, про що свідчать отримані результати впровадження.

Вищевказане дає підстави рекомендувати розроблену і апробовану Вікторовою П. Є. методику розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів засобами вальдорфської педагогіки до впровадження в навчальний процес інших закладів загальної середньої освіти.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертації.

Директор

Ольга ПОПОВИЧ

Ліцей №32

«Європейський» Полтавської міської ради
вул. Курчатова, 8/9 м. Полтава, 36034, тел.66-54-11,
e-mail: poltavagimnasia32@ukr.net Код ЄДРПОУ 21065653

Від 06.11.2024 року № 773

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Вікторової Поліни Євгенівни
**„Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання
засобами вальдорфської педагогіки”**
у Ліцеї № 32 «Європейський» Полтавської міської ради,
поданого на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
зі спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)
01 «Освіта/Педагогіка»

Упродовж 2024 р. на уроках трудового навчання та технологій Ліцею № 32 «Європейський» Полтавської міської ради була проведена апробація розробленої Вікторовою П. Є. методики розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та перевірені результати експерименту з проблеми дослідження.

Отримані результати свідчать, що розроблена експериментальна методика сприяє дієвому підвищенню рівня розвитку сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та ефективно впливає на їхню підготовку до майбутньої трудової діяльності. Рівень сформованості сфери почуттів учнів у класах, які навчалися за розробленою методикою, суттєво підвищився, про що говорить аналіз результатів моніторингу знань, умінь і ціннісних ставлень школярів до та після впровадження результатів дослідження.

Запропоновані Вікторовою П. Є., з позицій вальдорфської педагогіки, методи, форми організації і засоби розвитку сфери почуттів особистості учня та апробовані особливості їхнього застосування у трудовому навчанні й навчанні технологіям, сприяють поетапному формуванню в учнів здатності до чуттєвого сприйняття довкілля, реалізації здібностей у внутрішньо-духовному вимірі, становленню ідеалів, цінностей, сприяють розкриттю власної індивідуальності і можуть бути рекомендовані для впровадження у процес трудового навчання та навчання технологій закладів загальної середньої освіти.

Довідка видана для використання за місцем захисту дисертації.

Директор ліцею

Олександр ЗАРУБЕНКО

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Вікторової Поліни Євгенівни на тему «**РОЗВИТОК СФЕРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ**»

у Ліцеї № 14 «Здоров'я» Полтавської міської ради, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за освітньо науковою програмою «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

У 2024-2025 н. р. під час навчання учнів базової середньої школи у Ліцеї № 14 «Здоров'я», за матеріалами дослідження аспірантки Вікторової П. Є., проводилося впровадження моделі методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки та здійснена перевірка її результативності.

На основі теоретико-практичного аналізу науково-методичної літератури розроблено навчально-методичне забезпечення для вчителів трудового навчання з розвитку в учнів сфери почуттів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Апробовано програму авторського змістового модуля «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки» та методичні рекомендації вчителям щодо його впровадження.

Застосування впродовж впровадження в 5-9-х класах методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки сприяло позитивній динаміці формування складових почуттєвої сфери школярів на високому і достатньому рівнях.

Вважаємо, що розроблені Вікторовою П. Є. методи системного планування та організації розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки мають достатню педагогічну ефективність і можуть бути рекомендовані до використання під час навчання і виховання учнів 5-9 класів.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертації

Директор Ліцею № 14 «Здоров'я» Полтавської міської ради

Наталія ПИЛИПЕНКО

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
 МИРГОРОДСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
 КИБИНЬСЬКА ГІМНАЗІЯ
 МИРГОРОДСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 вул. Миру, 42, с. Кибинці, Миргородський р-н, Полтавська область, 37654, тел. (05355) 3-32-85
 E-mail: kibirny@ukr.net, Код ЄДРПОУ 23550625

04.11.2024 №01-16/242

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

**результатів дисертаційної роботи Вікторової Поліни Євгенівни на тему
 «Розвиток сфери почуттів учнів 5–9 класів у процесі трудового навчання
 засобами вальдорфської педагогіки»**

у Кибинській гімназії Миргородської міської ради Полтавської області, поданої на
 здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за освітньо науковою програмою
 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)» галузі знань
 01 Освіта/Педагогіка

Дисертаційна робота аспірантки кафедри теорії і методики технологічної освіти факультету технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Вікторової П.Є. присвячена обґрунтуванню теоретико-методичних основ, дослідженню ефективності методики розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки. Авторкою обґрунтовані структурні компоненти почуттєвої сфери учнів раннього підліткового віку та розроблений ефективний організаційно-методичний супровід розвитку сфери почуттів учнів раннього підліткового віку засобами вальдорфської педагогіки в трудовому навчанні.

Впровадження результатів дослідження виявило суттєву значущість різниці між рівнями розвитку показників сфери почуттів школярів 5-9 класів, на уроках трудового навчання яких відбувалось впровадження результатів дисертаційної роботи, що є свідченням позитивного впливу експериментального чинника – поетапного застосування авторських методів трансформації почуттів у стійкі емоційні характеристики ціннісних ставлень особистості, якими було забезпечене дієве розширення діапазону чуттєвого досвіду учнів та підвищення рівня якісних та кількісних змін особистості учня, якими визначається її здатність до вияву почуттєвої сфери та стимулюються позитивні особистісно-ціннісні орієнтації.

Вважаємо, що розроблені Вікторовою П. Є. педагогічні умови та методика розвитку сфери почуттів учнів на уроках трудового навчання засобами вальдорфської педагогіки мають достатню педагогічну ефективність і можуть бути рекомендовані до використання в освітній технологічній освітній галузі.

Довідка видана для подання в історію дисертації.

Директор

Лариса ЛИСЕНКО

Додаток Х

Методичні розробки з використання елементів вальдорфської педагогіки у предметному шкільному навчанні

Розробки уроків з елементами вальдорфської педагогіки. URL : <https://schoolnadiya.jimdofree.com/>

Вальдорфська педагогіка : особливості навчання та виховання дітей. URL : <https://learning.ua/blog/201901/valdorfska-pedahohika-osoblyvosti-navchannia-ta-vykhovannia-ditei/>

Вальдорфська школа : особливості навчання в Україні. URL : <https://buki.com.ua/news/waldorfska-pedagogika/>

Впровадження елементів вальдорфської педагогіки в ЗДО. URL : <https://cprppdmr.org.ua/news/>

Буклет «Вільдорфська школа». URL : <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-80214110/80214110>

Вальдорфська педагогіка. URL : <https://naurok.com.ua/valdorfska-pedagogika-341643.html>

Вальдорфська педагогіка та ранній розвиток. URL : <https://vseosvita.ua/blogs/valdorfska-pedahohika-ta-rannii-rozvytok-41736.html>

Додаток Ц

Розрахунок $\chi^2_{emp.}$ - критерію розвитку сфери почуттів учнів контрольних та експериментальних класів по завершенні формувального експерименту в умовах освітнього простору ЗЗСО

№ п/п	Рівні вияву сфери почуттів	Відносна оцінка середнього рівня, %		$f'_k - f'_y$	$(f'_k - f'_y)^2$	$\chi^2_{emp.} = (f'_k - f'_y)^2 : f'_y$
		Контроль- них класів, f'_k	Експери- ментальних класів, f'_y			
1.	Високий 10-12 балів	14,6	22,9	-8,3	68,9	3,0
2.	Достатній 7-9 балів	27,2	36,8	-9,6	92,2	2,5
3.	Середній 4-6 балів	38,0	28,5	9,5	90,3	3,2
4.	Початковий 1-3 бали	20,2	11,8	8,4	70,6	6,0
	Разом	100,0	100,0	0	$\chi^2_{emp.} = 14,7$	

Додаток Ш

Розрахунок $\chi^2_{emp.}$ - критерію розвитку сфери почуттів учнів за результатами констатувального експерименту та контрольних класів після завершення формувального експерименту в умовах освітнього простору закладу ЗЗСО

№ п/п	Рівні вияву сфери почуттів	Відносна оцінка середнього рівня, %		$f'_k - f'_y$	$(f'_k - f'_y)^2$	$\chi^2_{emp.} = (f'_k - f'_y)^2 : f'_y$
		Контроль- них класів, f'_k	Констату- вальний експери- мент, f'_y			
1.	Високий 10-12 балів	14,6	14,2	0,4	0,16	0,01
2.	Достатній 7-9 балів	27,2	26,9	0,3	0,09	0,003
3.	Середній 4-6 балів	38,0	37,5	0,5	0,25	0,007
4.	Початковий 1-3 бали	20,2	21,4	-1,2	1,4	0,07
	Разом	100,0	100,0	0	$\chi^2_{emp.} = 0,09$	